FRANCIS BACON

DENEMELER

-GÜVENİLİR ÖĞÜTLER YA DA MESELELERİN ÖZÜ-

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN:
C. CENGİZ ÇEVİK-MELİKE ÇAKAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANCIS BACON
DENEMELER: GÜVENİLİR ÖĞÜTLER YA DA MESELELERİN ÖZÜ

ÖZGÜN ADI
SERMONES FIDELES SIVE INTERIORA RERUM (1638)

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN
C. CENGİZ ÇEVİK-MELİKE ÇAKAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2017
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MUSTAFA AYDIN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM, EKİM 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-243-6 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-295-242-9 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

FRANCIS BACON

DENEMELER: GÜVENİLİR ÖĞÜTLER YA DA MESELELERİN ÖZÜ

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN:
C. CENGİZ ÇEVİK-MELİKE ÇAKAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş ix

Kaynakça xvii

Kısaltmalar xix

I. Hakikat Üzerine 3

II. Ölüm Üzerine 7

III. Kilisenin Birliği Üzerine 11

IV. İntikam Üzerine 19

V. Talihsizlikler Üzerine 21

VI. Yapmacıklık ve İkiyüzlülük Üzerine 23

VII. Ebeveynler ve Çocuklar Üzerine 27

VIII. Evlilik ve Bekârlık Üzerine 31

IX. Kıskançlık Üzerine 35

X. Aşk Üzerine 41

XI. Yüksek Makamlar ve Rütbeler Üzerine 45

XII. Ataklık Üzerine 51

XIII. İyilik ve İyi Yaradılış Üzerine 55

XIV. Soyluluk Üzerine 59

XV. Başkaldırılar ve Karışıklıklar Üzerine 63

XVI. Tanrıtanımazlık Üzerine 73

XVII. Boş İnanç Üzerine 77

XVIII. Yurtdışına Yolculuk Üzerine 81

XIX. Yönetim Üzerine 85

XX. Öğüt Üzerine 93

XXI. Gecikme Üzerine 99

XXII. Kurnazlık Üzerine 101

XXIII. Kendi Çıkarını Düşünme Bilgeliği Üzerine 107

XXIV. Yenilikler Üzerine 109

XXV. İşleri Tamamlama Üzerine 111

XXVI. Göstermelik Bilgelik Üzerine 115

XXVII. Dostluk Üzerine 117

XXVIII. Harcamalar Üzerine 127

XXIX. İmparatorluğun Sınırlarını
Genişletmek Üzerine 129

XXX. Sağlığın Korunması Üzerine 143

XXXI. Kuşku Üzerine 147

XXXII. Öğüt Dolu Konuşma Üzerine 149

XXXIII. Sömürge Halkları ve Koloniler Üzerine 153

XXXIV. Zenginlik Üzerine 157

XXXV. Hırs Üzerine 163

XXXVI. İnsanların Doğası ve
Doğal Karakteri Üzerine 167

XXXVII. Alışkanlık ve Eğitim Üzerine 171

XXXVIII. Talih Üzerine 175

XXXIX. Tefecilik ve Faiz Üzerine 179

XL. Gençlik ve Yaşlılık Üzerine 185

XLI. Güzellik Üzerine 189

XLII. Çirkinlik Üzerine 191

XLIII. Yapılar Üzerine 193

XLIV. Bahçeler Üzerine 199

XLIV. İş Görüşmesi Üzerine 207

XLVI. Yandaşlar, Yoldaşlar ve Dostlar Üzerine 211

XLVII. Ricacılar Üzerine 215

XLVIII. Öğrenim ve Kitap Okuma Üzerine 219

XLIX. Partiler Üzerine 223

L. Görgü Kuralları ve İncelik Üzerine 227

LI. Övgü Üzerine 231

LII. Boş Gurur Üzerine 235

LIII. Onur ve İtibar Üzerine 239

LIV. Yargıcın Yükümlülüğü Üzerine 243

LV. Öfke Üzerine 249

LVI. Nesnelerin Değişimi Üzerine 253

Kaynakça 261

Kişiler Sözlüğü 267

Sunuş

Leibniz'in deyişiyle[1] çok zeki bir şahsiyet olan Francis Bacon (1561-1626), insanlığa hizmet etmek için doğduğunu düşünmüş, kendisini büyük insanlık ailesinin mutluluğuna adaması gerektiğine inanmış ve insanlığa nasıl yararlı olabileceğini araştırmış bir filozoftur. 22 Ocak 1561'de Strand'daki York House'da, Nicholas Bacon'ın Ann Cook ile yaptığı ikinci evliliğinden dünyaya geldi. Ailenin ikinci erkek çocuğu olması babasının ölümünden sonra maddi zorluklar yaşamasına sebep oldu. Nicholas Bacon, neredeyse 20 yıl Kraliçe I. Elizabeth'in mühürdarı ve bakanıydı. Annesi Ann ise Kral VI. Edward'ın danışmanlarından Anthony Cooke'un kızlarından biriydi. Bacon'ın ve kardeşi Anthony'nin eğitimlerinde annelerinin çok etkisi oldu. Akşit Göktürk'e göre Bacon'a çalışkanlığı, bir amaca bağlanmayı, değişik konulara ilgili duymayı daha o yaşlarda annesi Lady Ann öğretmiştir.[2] Ebeveyninin sarayla yakın ilişkileri sayesinde, Bacon diplomatik bir ortamda yetişmişti. Bu çocukluk deneyimleri ileriki hayatında devlet işlerine yönelmesinde kuşkusuz etkili olmuştur.

Babası Nicholas Bacon gibi, Francis Bacon ve kardeşi Anthony de Trinity College, Cambridge'de (1573-5) eğitim gördü. Ardından Gray's Inn, Londra'da (1576) başladıkları hukuk eğitimleri, Bacon'ın Paris'te İngiliz Büyükelçisi Sir

1 "Divini ingenii vir Franciscus Baconus de Verulamio." Leibniz, *Confessio Naturae Contra Atheistas.*

2 Göktürk 11.

Amias Paulet'nin yanına devlet göreviyle gönderilmesi üzerine yarıda kaldı. Paris'te geçirdiği yaklaşık üç yıl, Bacon'ın sıkça başvurduğu kişisel deneyimleri arasındadır. Paris'te dönemin önemli yazarları, entelektüelleri ve siyasetçileriyle tanıştı; saray hayatıyla ilgili bilgisini ve hitabet yeteneğini geliştirdi. *Denemeler*'de Paulet'den, "Bilge bir adam," diye söz etmesi ondan öğrendiklerini ne kadar önemsediğini göstermektedir.[1] Burada öğrendikleri *Denemeler*'de sık sık karşımıza çıkar. Hiç kuşku yok ki, İngiltere'ye döndüğünde, kazandığı birikimle yüksek mevkilere gelmesi gerekiyordu, bunu da ancak yetiştiği çevreden aldığı destekle sağlayabileceğinin farkındaydı. Fakat babasının ani ölümü üzerine, 1579 yılında yurda geri döndüğünde farklı bir manzarayla karşılaştı. Bacon ailenin küçük oğlu olarak babasının sağlayacağı destekten mahrum kaldı. Yeteneklerini öne sürerek yüksek bir devlet görevi talep etti, bunun için de Elizabeth döneminin en güçlü ve itibarlı ismi olan, eniştesi ve babasının yakın arkadaşı William Cecil'den yardım istedi. Ona mektuplar yazdı, toplantılar talep etti, hatta annesi Ann, Cecil ile bu maksatla görüştü. Fakat Cecil bunları görmezden geldi. Bacon Paris'e gitmeden önce başladığı hukuk çalışmasına geri döndü, Gray's Inn'e taşındı. Daha 20 yaşındayken, 1581'de Bossiney, Cornwall milletvekili seçildi, ardından başka bölgelerden aldığı milletvekillikleriyle parlamentoda kalmaya devam etti. 20 yaşında başlayan milletvekilliği kariyeri 1621 yılında kovulana dek kesintisiz sürdü. 1584 yılında ilk yazılarını, *Letter of Advice to Queen Elizabeth*'i [Kraliçe Elizabeth'e Tavsiye Mektubu] yayımladı.

Bacon ilkgençlik yıllarından itibaren hem doğa felsefesinde bir yenilik arayışındaydı, hem de babasının yolundan giderek siyasi kariyerini en iyi şekilde neticelendirmeyi amaçlıyordu. Daha bu sıralarda bilimsel düşüncede yeni bir sistemin anahatları üzerinde kafa yordu, ileride felsefesinin

1 bkz. Deneme XV. "Harcamalar Üzerine".

temelini oluşturacak deneyciliğin tohumlarını attı. 1593'te Avam Kamarası'na seçilmesiyle birlikte kariyerindeki yükseliş artık önlenemezdi, hiçbir şeyi yeterli görmeyen yapısı ve saraya girme isteği onu tutkulu biri haline getirmişti.

30 yaşındayken Kraliçe Elizabeth'in gözdesi Essex kontu ile tanışması hayatında bir dönüm noktasıdır. Sarayın neredeyse her işinden sorumlu olan Essex, Bacon'ın yardımcılığından hoşnut kalarak onu saray görevlerinden birine yerleştirmek için çok uğraştı, ancak bunu bir türlü başaramadı. Kraliçe Elizabeth zamanında kendisine hiçbir büyük memuriyet verilmedi; akrabaları olan ve o dönemde yönetimi elinde tutan Cecil ailesinin her zaman ona karşı olması yüzünden Bacon kraliçenin bir türlü gözüne giremedi. Yine bu dönemde kendisine çok yardımı dokunan Essex'in, Kraliçe'nin tahttan indirilmesini amaçlayan hazırlıklara girişmesi üzerine, Bacon onun bir hain olduğunu kanıtlayarak ölüm cezasına çarptırılmasını sağladı ve davanın savcılığını da kendisi yaptı. Bacon bu hareketiyle saraydaki konumunu güçlendirmeye çalıştı, arzusuna ancak birkaç yıl sonra ulaştı. Kraliçe Elizabeth'in 1603'teki ölümü ve yerine I. James'in gelmesi, Bacon'ın, kariyerinde hızla yükselmesine yardımcı oldu. Elizabeth'in gözüne girebilmek için yüzüstü bıraktığı Essex, ilginç bir şekilde, bunda önemli bir rol oynamıştı. James, tahta çıktıktan sonra, arkadaşı Essex'in yanında duranlara unvan ve mevki dağıttı, "Sir" unvanı da Bacon'a bu dönemde verilmiştir. 1613'te başsavcı, 1616'da kralın özel danışmanı, 1617'de kraliyet mührünün başsorumlusu, 1618'de başyargıç oldu; aynı yıl Verulam Baron'u ve 1621'de de Saint Albans Vikont'u payelerini aldı.

Memuriyet hayatı 1621 yılında, rüşvet ile yargılanması ve cezalandırılmasıyla sona eren Bacon, 1609'da *De Sapientia Veterum* [Eskilerin Bilgeliği Üzerine], 1620'de *Novum Organum* ve *Instauratio Magna* [Büyük Yenileme] adlı eserlerini yayımladı. Hayatının bundan sonraki evresinde

daha yoğun yazan Bacon, aslında bütün yaşamı boyunca üretken olmuştur. Bir Rönesans uzmanı olan Brian Vickers, ürettiklerinin niteliğine ve niceliğine bakınca, Bacon'ın bütün bunları boş zamanında yazmış olmasına hayret eder.[1] Göktürk'ün deyişiyle,[2] bir an bile boş durmayan, kendine önemli önemsiz, büyük küçük bir uğraş bulmadan edemeyen ve tedirgin bir adam olan Bacon'ın ölümü de bu çalışma aşkı ve tedirginliğinden olmuştur.

Yoğun kar yağışının olduğu bir günde Londra yakınındaki Highgate'de gezintiye çıktı, o günlerde soğuğun eti bozulmadan koruyup koruyamayacağı üzerinde kafa yoran Bacon bir tavuk alıp onu kesti, içini karla doldurdu ve deneyin başarılı olduğuna kanaat getirdi. Deney sırasında soğuk alan Bacon hastalandı, yakınlarda oturan arkadaşı Lord Arundel'in evine sığındı. Lord'u evde bulamadı, evin hizmetçisi Bacon'a yatak hazırladı. Ancak yatağın nemli olduğu ve Bacon'ın soğuk algınlığını hızlandırdığı söylenir.[3] Bunun sonucunda, 9 Nisan 1626 günü vefat etti, geride özellikle şu sözünü doğrularcasına yaşamaya devam eden yapıtlarını bıraktı: "Canımı Tanrı'ya, gövdemi mezara, adımı gelecek çağlara ve yabancı uluslara bırakıyorum."[4]

1 *Major Works* xvi.
2 Göktürk 15.
3 Göktürk 15.
4 Çalt 7; Russell 498; Hovey 71.

Sermones Fideles sive Interiora Rerum

Denemeler'in 1597-1625 yılları arasında yayımlanmış dört İngilizce (üçü yayımlanmış, biri elyazması), 1638 yılında yayımlanmış bir Latince edisyonu vardır. İlk edisyon 1597 yılında *Essayes. Religious Meditations. Places of perswasion and dissawsion Scene and Allowed* [Denemeler. Dinî Tefekkürler. İkna ve Vazgeçirme, Hadise ve Müsaade] başlığıyla *octavo*[1] formatında basılır. Bu edisyonda 10 denemenin ("Harcamalar Üzerine", "Sağlığın Korunması Üzerine", "Konuşmalar Üzerine", "İş Yapma Üzerine", "Yandaşlar ve Dostlar Üzerine", "Ricacılar Üzerine", "Okumalar Üzerine", "Partiler Üzerine", "Görgü Kuralları ve Saygı Üzerine" ve "Onur ve İtibar Üzerine") yanında biri Latince diğeri İngilizce olmak üzere iki ayrı metin vardır: *Meditationes Sacrae* [Dinî Tefekkürler] ve *Of the Colours of Good and Evil: a fragment* [İyi ve Kötünün Nüansları Üzerine: Bir Fragman]. *Meditationes Sacrae*'da, adından da anlaşılacağı üzere, dinî meseleler üzerine olan fikirlerini paylaşmış ve daha sonraki edisyonlarda bu fikirleri denemelerin içine yerleştirmiştir. Bacon'ın sıklıkla alıntılanan *Knowledge is power* [Bilgi güçtür] sözü, bu metinde geçer. *Of the Colours of Good and Evil* 10 maddeye ayırdığı farklılıkları açıklar.

Bacon 1607-1612 yılları arasında *Denemeler*'in ikinci edisyonu olması için tasarladığı bir elyazması kaleme alır.

1 Bir kâğıdı üç kez katlayarak sekiz yapraklı bir kitapçık yapma yöntemi.

The Writings of Sir Francis Bacon, Knt: The Kinges Sollicitor Generall in Morallitie Policie [Şövalye, Kralın Genel Ahlak Politikası Danışmanı, Sir Francis Bacon'ın Eserleri] adlı elyazması için önceki 10 denemeye ek olarak 24 yeni deneme yazar: "Ölüm Üzerine", "Anne Babalar ve Çocuklar Üzerine", "Evlilik ve Bekârlık Üzerine", "Yüksek Makamlar Üzerine", "İyilik ve İyi Yaradılış Üzerine", "Soylular Üzerine", "Başkaldırılar ve Ayaklanmalar Üzerine", "Ateizm Üzerine", "Boş İnanç Üzerine", "İmparatorluk Üzerine", "Öğüt Üzerine", "Kendi Çıkarını Düşünme Bilgeliği Üzerine", "Tezcanlılık Üzerine", "Bilge Görünme Üzerine", "Arkadaşlık Üzerine", "Zenginlik Üzerine", "Hırs Üzerine", "İnsanın Doğası Üzerine", "Gelenekler ve Eğitim Üzerine", "Talih Üzerine", "Gençlik ve Yaşlılık Üzerine", "Güzellik Üzerine", "Çirkinlik Üzerine", "Övgü Üzerine". Bu elyazması British Library'de *Harleian MS 5106* adıyla bulunabilir. Daha sonra bu elyazmasını yayımlamaktan vazgeçerek, biraz daha değiştirdiği 1612 edisyonunu *The Essaies of Sir Francis Bacon Knight, the Kings Solliciter Generall* başlığı altında yayımlar. İlk edisyondan 9 deneme, elyazmasından 23 deneme ve bunlara ek olarak yazdığı 6 denemeyle toplamda 38 denemeyle basılır: "Dinde Birlik Üzerine", "Sevgi Üzerine", "Kurnazlık Üzerine", "Krallıklar ve Devletlerin Gerçek Büyüklüğü Üzerine", "Boş Gurur Üzerine", "Yargıçlık Üzerine". Önceki denemeleri gözden geçirerek genişletir.

En son İngilizce edisyon 1625 yılında, Bacon'ın ölümünden bir yıl önce *Essays or Counsels, Civill and Morall, of Francis Lo. Verulam, Viscount St. Alban* (Moralia et Civilia) [Verulam Lordu, St. Alban Vikontu Francis'in Politik ve Ahlakî Denemeleri veya Öğütleri: Ahlak ve Politika Eserleri] adıyla yayımlanır. Bu edisyon toplamda 58 deneme içerir, 18 tanesi yenidir: "Hakikat Üzerine", "İntikam Üzerine", "Talihsizlikler Üzerine", "Yapmacıklık ve İkiyüzlülük Üzerine", "Kıskançlık Üzerine", "Ataklık Üzerine", "Seyahat

Üzerine", "Gecikme Üzerine", "Yenilikler Üzerine", "Kuşku Üzerine", "Sömürgeler Üzerine", "Geleceği Bilme Üzerine", "Maskeli Oyunlarla Tören Alayları Üzerine", "Tefecilik Üzerine", "Yapılar Üzerine", "Bahçeler Üzerine", "Öfke Üzerine", "Nesnelerin Değişimi Üzerine". Her edisyon hem deneme sayısı hem de üslup açısından farklılık gösterir. Bir kitabın yeniden yazılması, Rönesans dönemi için oldukça yaygın bir durumdur; Sir Philip Sidney, Montaigne kitaplarını yeniden yazan yazarlardandır.[1] Genellikle çevirilerde ya da çalışmalarda, son edisyon olduğu için 1625 edisyonu temel alınır; 1625 edisyonunun ithaf yazısında *Denemeler*'in en iyi edisyonu olduğunu yazar, hem sayıca çoğalmış hem de konular bakımından ağırlaşmıştır:[2] Bu yüzden artık "evrensel dile"[3] çevrilmeye layık olduğunu söyler. Elbette, Rönesans döneminin evrensel dil atfı Latinceyeydi.

Sermones Fideles sive Interiora Rerum ya da *Güvenilir Öğütler ya da Meselelerin Özü* ilk kez 1638 yılında Bacon'ın özel vaizi olan Dr. William Rawley (1588-1667) tarafından hazırlanan, Bacon'ın eserlerinden oluşan *Opera Moralia et Civilia* kitabında yayımlanır. Çevirilerin Bacon tarafından yapılıp yapılmadığı veya ne kadarını kontrol ettiğini bilmek çok güç. Bildiğimizse Bacon'ın *Denemeler*'in Latince versiyonunu yayımlamak istediği ve arkadaşlarına yazdığı mektuplarda, kitabın Latince adının ne olabileceği üzerine fikir teatisi yaptığıdır.[4] Yine de Bacon'ın çalışmaları arasında sayılır ve otoriteler tarafından kabul edilir.[5] Son İngilizce edisyondan farklı olarak Latince çeviride toplamda 56 deneme vardır: "Of Prophecies" [Kehanet Üzerine] ve "Of Masques and Triumphs" [Maskeli Oyunlar ve Tören Alayları Üzerine] denemeleri çıkarılmıştır. Bazı denemelere

1 Vickers, *Major Works* 712.
2 *Works* VI 373.
3 Works VI 373.
4 *Works* I 369.
5 Works I 370.

yeni hususlar eklenmiş, bazılarındansa bazı şeyler çıkarılmıştır; kimi denemelerin isimlerinin uzatıldığı da görülen değişiklikler arasındadır. 1625 İngilizce edisyonundan farklı olan tüm değişiklikleri çevirimizde dipnotlarda belirtmeye çalıştık. *Sermones Fideles*'in Latinceden yapılmış bu ilk Türkçe çevirisinin Türkçedeki Bacon külliyatına büyük katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çeviri Yöntemi Üzerine

Çeviride kaynak metin olarak "*The Works of Francis Bacon, Baron of Verulam, Viscount St. Alban, And Lord High Chancellor Of England*, New Edition. Vol. X., Francisci De Verulamio, Summi Angliae Cancellarii, *Opera Civilia et Moralia*, C. and J. Rivington, London 1826," künyeli yapıtta yer alan, Bacon'ın özel vaizi ve edebî vekili olan Dr. William Rawley tarafından hazırlanan *Sermones Fideles sive Interiora Rerum*'un ilk Latince baskısı temel alınmıştır.

İngilizce metin için editörlüğünü James Spedding, Robert Leslie Ellis, Dougles Denon Heath'in yaptığı "*The Works of Francis Bacon.* 14 Vols., London, 1857-74. [V *De Augumentis*; VI *Essays*]" künyeli çalışma ve Brian Vickers'in editörlüğünü yaptığı "*The Major Works: Including New Atlantis and the Essays.* Ed. Brian Vickers, Oxford University Press, Oxford 2008" künyeli çalışmalar kullanılmıştır. Eserde geçen şahıs ve yer isimlerinin asıl hallerine yer verilmiş, özellikle kutsal kitaplardan yapılan alıntılarda Türkçede yerleşik ifadeler tercih edilmiş; şahıs isimlerin kısa biyografilerini içeren bir "Kişiler Sözlüğü" hazırlanmıştır. Yer ve kişi isimlerinin Latincesine yer verilmiştir.

C. Cengiz Çevik-Melike Çakan
İstanbul, Şubat 2017

Kaynakça

Bacon, Francis. *Yeni Atlantis*, Çev. Hamit Dereli, Cum. Dün. Klasik, 70, Ekim 1999.

Bacon, Francis. *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Mart 2006.

Bacon, Francis. *The Major Works: Including New Atlantis and the Essays*. Ed. Brian Vickers, Oxford University Press, Oxford 2008.

Çalt, B. *Francis Bacon, I. Yaşantısı II. Yapıtları, III. Çağı, IV. Öğretisi, V. Yapıtlarından Örnekler,* Yörük Matbaası, İst. Üniv. Edeb. Fak. Kütüp. No: 75-777.

Russell, Bertrand. *History of Western Philosophy*, Routledge, Londra 2004.

Hovey, Kenneth Alan, "Mountaigny Saith Prettily: Bacon's French and the Essay", *PMLA*, Cilt 106, No: 1., Ocak 1991, s. 71-82.

Parkinson, G.H.R., *History of Philosophy, The Renaissance and Seventeenth-Century Rationalism*, Cilt IV., Routledge, Londra 1993.

Mallet, David. *The Life Of Francis Bacon*, St. Clement's Church, Londra 1740.

Kısaltmalar

AKŞİT	Francis Bacon. *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2006.
ÇEVİK	Francis Bacon. *Seçme Aforizmalar*, Çev. C. Cengiz Çevik, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
DEVEY	*The Moral and Historical Works of Lord Bacon*, Joseph Devey Pub., Londra 1860.
ERHAT	*Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 13. Basım, İstanbul Kasım 2004.
JEH	*The Works of Francis Bacon*, Der.-Ed. J. Spedding-R. L. Ellis-D. D. Heath, Cilt VI. (*Literary and Professional Works*, Cilt I), Longman & Co. Etc., Londra 1861.
PITCHER	Francis Bacon. *The Essays*, Ed. John Pitcher, Penguin Books, Londra 1985.
VICKERS	Francis Bacon. *The Major Works: Including New Atlantis and the Essays*, Ed. Brian Vickers, Oxford University Press, Oxford 2008.
WHATELY	*Bacon's Essays, with Annotations*, Ed. R. Whately, John W. Parker and Son, West Strand Publishers, Londra 1860.
OED	*The Oxford English Dictionary.*

SEÇKİN VE HAŞMETLİ EFENDİM,
BUCKINGHAM DÜKÜ,
İNGİLTERE'NİN ÜSTÜN İDARECİSİ GEORGE'A,

PEK SAYGIDEĞER EFENDİM,

Süleyman şöyle demiş: *İyi bir isim, hoş kokulu ve değerli bir merheme benzer.* Hiç kuşkum yok ki, sizin isminiz de gelecek kuşaklar için böyle olacaktır. Çünkü her zaman talihinizle ve meziyetlerinizle üstün oldunuz. Ömrü uzun olacak ekinler diktiğinizi göreceksiniz. Benim içinse, artık, tüm çalışmalarım içinde, insan meselelerine temas ettiği ve derine nüfuz ettiği için, belki de en çok hoşa gidecek olan denemelerimi günışığına çıkarmamın zamanı gelmiş görünüyor. Onları, sayısı ve içeriği bakımından, bir hayli genişlettim, artık yepyeni bir eser var karşımızda. Seçkin idarenize duyduğum minnetin bir ifadesi ve boynumun borcu olarak isminizi, İngilizce baskıda olduğu gibi Latince baskıda da, bu yazıların başına eklemeyi uygun gördüm. Nitekim Latinceye, yani evrensel bir dile aktarılmış olan bu cildin, kitaplar ve edebiyat yaşadığı sürece yaşayacağına dair tam bir beklenti içindeyim. Daha önce, *Instauratio Magna*'mı[1] [Büyük Yenileme] Kral'a, *Historia Regni Henrici Septimi*[2]

1 *The Great Instauration.*
2 *History of King Henry VII.*

[Kral Yedinci Henry'nin Tarihi] (bu da Latinceye çevrildi) ile *Naturalis Historia*'nın[1] [Doğa Tarihi] bana ait kısımlarını Prens'e adamıştım, yüce Tanrı'nın kalemime ve emeklerime cömert lütfu sayesinde yayımlayabildiğim en iyi ürünlerimden biri olan *Denemeler*'imi ise sizin seçkin idarenize ithaf ediyorum. Tanrı seçkin idarenizden elini esirgemesin.

Seçkin İdarenize
Ziyadesiyle Tabi ve Sadık Kulunuz,
FR. S. ALBAN

1 *Natural History.*

I
Hakikat Üzerine

Hakikat nedir? diyor Alaycı Pilatus, cevap verilmesini beklemeksizin.[1] Kuşkusuz, düşünceler arasında sersemlemekten hoşlanan, sağlam bir inanca veya tutarlı aksiyomlara bağlanmayı köleliğe eş tutarak eylemde olduğu kadar düşüncede de hür iradeli olmayı arzulayan kişiler vardır. Bu düşünceyi benimsemiş filozof toplulukları artık ortadan kalkmışsa da, yine de, eskilere kıyasla içinden aynı miktarda kanın akmadığı damarlardan beslenen, kararsız ve tartışmacı zihinler yok değil. Gerçekten de, yalanlara bağlayan şey, ne sadece insanların hakikati ararken katlandığı zahmet ve zorluk ne de ulaşılan hakikatin düşünceleri baskı altına almasıdır, aksine yalana duyulan (bir şekilde bozulmuş) sevgidir.

Yunanların geç döneminden bir okula mensup olup bu konu üzerine kafa yormuş biri,[2] insanların şairler gibi haz, tüccarlar gibi kâr amacı gütmeden yalanı sırf yalandan ötürü sevdiğini düşünüp durmuş, ancak sonunda şaşkınlık içinde öylece kalakalmış. Nasıl oluyor da, (günışığı kadar çıplak ve

1 *Yeni Ahit*, Yuhanna 18.38'te, bu sorunun İsa'ya, çarmıha gerilmeden önce, onu yargılayan Vali Pilatus tarafından sorulduğu yazar: "Pilatus ona, 'Hakikat nedir?' diye sordu." "Alaycı" eklemesi Bacon'a aittir.

2 Samosatalı Lucianus (MS 125-180) *Philopseudes* [Yalan Seven] adlı eserinde bu sorun üzerinde durmuştur.

sarih olan) o hakikat, bu dünyanın saklı masallarını ve budalalıklarını, mumlar ve kandiller gibi, görkemli ve incelikli bir şekilde açığa çıkarmıyor, doğrusu bilmiyorum. Gündüzleyin en güzel şekilde ortaya çıkan hakikat, belki büyük bir incinin değerine yaklaşabilir, ama diğerleri[1] farklı bir ışıkla, en güzel şekilde parlasa da, asla bir pırlantanın ya da kızıl bir yakutun yanına yaklaşamaz. Yalanın karıştırılması, hazzı her daim artırır. İnsanların zihinlerinden boş düşünceler, dalkavukça beklentiler, olaylara ilişkin yanlış değerlendirmeler, keyfî tasavvurlar ve bu türden diğer şeyler çıkarıldığında, çoğu kişide geriye cesareti kırılmış, solgun, kasvetiyle karamsar, haliyle bitkin ve kendi kendine küsmüş dargın bir ruh kalacağından kim kuşku duyar? Kilise babalarından biri,[2] şiiri oldukça sert bir biçimde, *şeytanların şarabı* olarak adlandırıyor; ona göre şiir düş gücünü gereksiz şeylerle doldurur, dolayısıyla âdeta yalanın gölgesidir. Bununla birlikte etkisi hissedilen asıl yalan ise, zihinden gelip geçen değil de yukarıda söz ettiğimiz türden bir zihin tarafından içilendir. Gerçekten de böyle yalanlar, insanların yoldan çıkmış yargılarında ve düşkünlüklerinde kendisini gösterir, buna karşılık (kendisini sadece kendisi yargılayan) hakikat bize, hakikati araştırmanın âşık gibi hak etmek, hakikati bilmenin onun[3] huzurunda olmak, hakikate inançla sahip çıkmanın ise onu zevkle sarmalamak olduğunu ve bunun da insan doğasındaki en yüce iyilik olduğunu öğretiyor.

Tanrı'nın altı günlük işlerinde, ilk yarattığı duyunun, ardından yarattığı ise aklın ışığıydı;[4] Sebt günündeki[5] işi ise,

---

1 Bağlam düşünüldüğünde, burada kastedilen, gündüz ışığını andıran hakikate karşılık sönük ışığıyla gecenin kandili ve mumudur.

2 Burada kastedilen Aziz Augustinus'tur (354-430).

3 Âşık olunan şeyin.

4 *Eski Ahit*, Tekvin 1.3'te geçtiğine göre, Tanrı, "Işık olsun," dedi ve "ışık oldu."

5 Sebt günü. *Eski Ahit*, Tekvin 2.1-3'te geçtiğine göre, Tanrı göğü ve yeri bütün öğeleriyle alı günde yarattıktan sonra yedinci günde yapmakta olduğu işi bitirdi ve dinlendi. Yedinci gün kutsaldı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi.

daha sonra da daima yaptığı üzere, Ruh'unu aydınlatmaktı. Tanrı, ışığı ilkin maddenin ya da biçimsiz karmaşanın yüzüne, ardından da insanın yüzüne üfledi; öyle ki, her daim seçtiklerinin yüzüne üflemeye devam eder ışığı.[1] Diğerlerinden aşağıda kalmış felsefe okuluna[2] saygınlık kazandıran şair[3] çok güzel söylemiş: *Kıyıda duran için hoştur dalgalarda yalpalanan gemileri izlemek, hoştur kalenin penceresinde duran için yapılan savaşı ve ondaki farklı olan biteni, aşağıya bakıp da izlemek, ancak hiçbir haz eşit olamaz şuna: Birinin hakikatin tapınak yüksekliğinde* (hani havanın her daim temiz ve açık olduğu, ulaşılması imkânsız olan o tepede) *durup da, aşağıda uzanan vadideki yanlışlıklara, bir o yana bir bu yana gidip gelen insanlara, budalalıklara ve fırtınalara bakmasına.*[4] Yeter ki, bu bakış merhametle birleşsin, kurum ya da kibirle değil. İnsan zihninin hoşgörüyle hareket etmesi, tanrısal öngörüde huzura kavuşması ve hakikatin kutuplarından geçmesi, işte, insanın yeryüzünde cenneti tatmasıdır bu.

Bu noktada, ilahiyata ve felsefeye özgü hakikatten, toplumsal meselelerdeki hakikate ya da doğruluğa geçelim: İş yaparken sahtekârlığa bulaşmamak ve dürüstlük, böyle davranmayanlar tarafından bile insan doğasındaki güzelliğin en temel açıklaması olarak görülür. Bir işe yalan karıştırılması, kurşunlu maddeyi anımsatır, zira kurşun, maddenin kolayca parçalanmasını önlese de, beri yandan onu değersizleştirir. Zira eğri büğrü ve dolambaçlı bir hareket, ayakları üzerinde durmayıp karnı üzerinde sürünen yılanlara özgüdür. İnsanı yalancı ve kaypak görülmekten daha utançla saran başka bir kötülük yoktur. Bu yüzden Montaigne *yalan* kelimesinin

---

1 Bir yoruma göre Bacon burada fiziksel ışığı bilgiyle ve zihinsel (ahlâki) aydınlanmayla ilişkilendirir (L. Jardine, *Francis Bacon: Discovery and the Art of Discourse*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, s. 203).

2 Epikurusçuluk.

3 Burada kastedilen Latin edebiyatında *De Rerum Natura* adlı eserin yazarı olan Epikurusçu şair Lucretius'tur (MÖ 98-55).

4 Bacon burada Lucretius'un *De Rerum Natura*'sından bir bölümü özetleyerek almıştır. bkz. age. 2.1-10.

neden böylesine yüz kızartıcı ve aşağılık bir anlam içerdiğini incelerken pek anlamlı bir şekilde, *dikkatlice incelenirse* (diyor), *bir kişinin yalan söylediğini söylemek, aslında onun Tanrı'ya karşı küstah, insanlara karşı korkak olduğunu söylemekle aynıdır.*[1] Zira yalan, Tanrı'yı aşağılama, insan karşısında eğilip bükülmedir. Kuşkusuz hiçbir şey, yalancılığın ve kaypaklığın rezilliğini, bunların (son çığlıklarda), *Tanrı hükmünün insan ırkı için yeniden çağıracağı kötülüklerden olduğu* şeklindeki sözden daha iyi ifade edemez. Nitekim İsa'nın, ikinci gelişinde, *yeryüzünde inanç bulamayacağı* söylenmiştir.[2]

1 Montaigne, *Denemeler*, 2.18.

2 *Yeni Ahit*, Luka 18.8.

II
Ölüm Üzerine

Çocukların karanlıktan korkması gibi, insanlar da ölümden korkar. Nasıl ki çocuklardaki doğal korku, masal öcüleriyle coşturuluyorsa, diğeri için de durum böyledir. Ölümün aslında günahın bir kefareti[1] ve başka bir yaşama geçiş olduğuna dair düşünce kutsal ve yararlıdır; gerçekten de doğaya böylesine borçluyken, ölüm korkusu desteksiz ve saçmadır. Ancak bazen kutsal düşüncelere de yersiz gurur ile batıl itikadın karıştığı olur. Örneğin ölümlülük üzerine düşünmüş kimi din adamlarının kitaplarında, insanın küçücük parmağı sıkıştığında bile ne kadar acı çektiğini düşünmesi ve buradan hareketle, bütün bedenin bozulup çözülmesine yol açan bir işkenceyle öldüğünde nasıl büyük bir acı duyulacağını hesap etmesi gerektiğinden söz edilir. Oysa ölüm, organın işkence anında çektiği acının çok daha azıyla olup biter. Zira en hayati organlarımız, en hassas organlarımız değildir. Bir filozofun, doğal bir insanın söylediği şu söz bu konuyla ilgilidir: *Ölümün yaygarası daha korkutucudur ölümün kendisinden.*[2] İnilti ve yakarış, organların dağılması, yüzde

1 *Yeni Ahit*, Romalılara Mektup 6.23. krş. 5.12-6.23; Korinthoslulara Mektup 15.55-56; Eyüp'ün Mektubu 1.15.

2 Seneca, *Epistulae Morales*, 3.24.14. krş. Ovidius, *Heroides* 10.82.

solukluk, ağlayan yakınlar, cenaze törenleri ve benzer görüntüler, bütün bunlar ölümü korkunç gösteren unsurlardır. Zihindeki hiçbir tutkunun ölüm korkusunu alt edemeyecek ve kontrol altına alamayacak kadar güçlü olmaması açıkça incelenmeye değerdir. O halde insan, kesin bir zafer kazanmasında kendisine yardımcı olacak birçok yetiye sahip olduğundan, ölüm asla korkulası bir düşman değildir: İntikam ölüme karşı zafer kazanır, aşk onu küçümser, onur onun etrafında dolaşır, utanç korkusu onu tercih eder, matem ona sığınır, korku ise zaten ona hazırlıklıdır. İmparator Otho'nun kendi canına kıymasından sonra, (bütün duyguların en incesi olan) merhametin, birçok sadık adamını da efendilerine duydukları saf ruhsal bağlılık duygusundan dolayı ölüme ittiğini okumuşuzdur. Seneca bunlara hoşnutsuzluğu ve doymuşluğu da ekler: *Nicedir hep aynı şeyleri yaptığını düşün, ölmeyi sadece cesur ya da kederli insan değil, hayattan hoşnut olmayanlar da isteyebilir.*[1] Yaklaşan ölümün dürüst ve cesur ruhlarda sarsıntı yaratmaya yetecek gücünün olmamasının incelenmeyi hak etmediği söylenemez, zira bu ruh böyle insanları son ana dek taşır. Açık ki, Augustus Caesar şu ince sözle ölmüştü: *Livia, birlikteliğimizi hatırlayarak yaşa, hoşça kal.*[2] Tiberius ikiyüzlülüğüyle göçüp gitmiş, Tacitus da hakkında şöyle demişti: *Gücü de tükenmişti Tiberius'un, bedeni de, ama ikiyüzlülüğü bakiydi.*[3] Vespasianus ise iskemlesinin üstünde ölürken, tüm nüktedanlığıyla: *Sanıyorum ki, tanrılaşıyorum*[4] deyivermişti. Galba *Roma halkı için olacaksa, vur!*[5] diyerek boynunu uzatmış, Septimius Severus ise iş başındayken *Yapmam gereken bir şey varsa, haydi çabuk olun*[6] diyerek ölmüştü, daha nice örnekler vardır. Kuşkusuz

1 Seneca, *Epistulae Morales*, 77.6.
2 Suetonius, *Augustus* 99.
3 Tacitus, *Annales* 6.50.
4 Suetonius, *Augustus* 23.
5 Suetonius, *Galba* 20.
6 Dion Cassius, 76.17.

Stoacılar ölüm tesellisi üzerinde gereğinden çok durmuş, hazırlıklarını abartarak, ölümü ziyadesiyle korkunç bir şeymiş gibi göstermiştir.[1] Oysa yaşamın sonunun, aslında doğanın sonuncu armağanı olduğunu söyleyen kişi çok daha doğru söylemiş.[2] İnsanlar için ölmek ve doğmak doğal olarak eşittir,[3] hatta belki de bebek ikincisinde ilkine kıyasla daha az acı çekmez. Büyük bir hayır işi yaparken ölen, darbe alıp kan revan içinde kalmış olmasına rağmen yaralandığını neredeyse hissetmeyen kişiye benzer. Demem o ki, iyi bir iş peşinde koşmaya niyetli ve kararlı olan zihin, ölümün acılarından kendisini sıyırır. Bu yüzden, kuşkusuz bütün türküler içinde en tatlısı, kişinin, hedeflerine ve dürüst beklentilerine ulaştığı an, *Artık bırakıyorsun,*[4] dediğidir. Ayrıca ölümün, iyi bir ünün kapısını açan ve kıskançlığı ortadan kaldıran bir niteliği de vardır: *Ölen, sevilecektir de.*[5]

---

1 Zenon'un (MÖ 336-264) kurduğu Stoa okulunun takipçileri, ölümü korkulası bir olgu olarak değil, doğanın ve dolayısıyla insanın kaçınılmaz bir gerçeği olarak kabul ediyordu.

2 Iuvenalis, *Saturae* 10.357-358.

3 krş. Alexander Pope, *An Essay on Man*, 92; D. L. Jeffrey, *A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1992, s. 187.

4 *Yeni Ahit*, Luka 2.29-30. Bu ifade Kutsal Kitap'ta, Kudüs'te yaşayan ve Kutsal Ruh aracılığıyla kendisine Tanrı'nın Mesih'ini görmeden ölmeyeceği bildirilen Simeon'un (*Yeni Ahit*, Luka 2.25-26) bebek İsa'yı bir mağarada kucağına alıp da Tanrı'ya ettiği duada geçmektedir. Bacon ifadeyi kısaltarak almışnr.

5 Horatius, *Epistulae* 2.1.14. Burada, yaşarken kıskanılan birinin, öldüğünde sevileceği manası da saklıdır.

III
Kilisenin Birliği Üzerine

Din, insan topluluğu için en temel bağ olduğundan, kendisi de gerçek bir birlik ve merhamet zinciriyle sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Dinle ilgili ayrılıklar paganların bilmediği kötülüklerdi. Paganların dini sağlam bir itiraftan ve inançtan ziyade törenlere ve tanrılara yüzeysel tapınmaya dayandığı için, bu şaşırtıcı değildir. Din meclislerinin önde gelenleri, uzmanları ve babaları şairler olduğuna göre, onların ne tür bir inanca sahip olduğu da buradan kolayca anlaşılabilir. Hakiki Tanrı'nın nitelikleri arasında, onun kıskanç olması da vardır;[1] bu yüzden onun tapımına ne yeni bir şey eklenebilir ne de onun bir eşi olabilir. Bu minvalde, bir parça da olsa kilisenin birliğinden söz edeceğiz. Burada birliğin sağladığı yararlar, sınırları ve ardından hangi yöntemlerle sağlanacağı yer alacak.

Birliğin (her şeyin önüne konması gereken, Tanrı'nın en üst düzeyde memnun edilmesi dışında) iki temel yararı vardır: Biri kilisenin dışındakilere, diğeri de içindekilere yöneliktir. İlkine bakarsak, kuşkusuz, gelenekte bozulmalar meydana getiren ayrışmaların ve bölünmelerin olması kilise adına çok büyük bir rezilliktir. Zira nasıl ki, doğal yapıdaki

1 bkz. *Eski Ahit*, Çıkış 20.5.

yaralar veya sürece bağlı açılma kötü sıvılardan daha zararlıysa, ruhsal yapının işleyişi de aynıdır. Hiçbir şey birliğin parçalanması kadar, insanları kiliseye girmekten alıkoymaz ya da kiliseden uzaklaştırmaz. Dolayısıyla bu durum birileri *İşte O çölde*[1] derken, birileri *İşte O gizli odalarda*[2] dediği zamanlarda da meydana gelir, bu, aslında birilerinin İsa'yı kâfirlerin toplantılarında, birilerinin de kilisenin dış yüzünde araması demektir. Şu sözlerin insanların kulaklarında neredeyse her daim çınlaması gerekir: *Ayrılmayın.*[3] Kendisinden beklenen, kendisine has görevi gereği, kilisenin dışında olanların dikkatini çekmeye çalışan o âlimlerden biri sorar: *İnançsız ya da budala biri aranıza katılıp da, her birinizin farklı bir dil kullandığını işitse, sizin çıldırmış olduğunuzu söylemeyecek mi?*[4] Hiç kuşku yok ki, dinde bu kadar çok çatışmanın ve fikir ayrılığının olması, tanrıtanımaz ve inançsız insanlarda, bundan çok daha iyi bir hüküm doğurmaz. Gerçekten de böyle bir durum onların kiliseden yüzlerini çevirerek alaycıların kalesine yerleşmelerini sağlar.[5] Şu, böylesine ciddi bir konu için hafif bir örnek gibi görünse de, en nihayetinde bozulmayı layıkıyla ortaya koyar: İncelikli bir hiciv yeteneği olan biri, efsanelerden oluşan kitaplığındaki kitap kataloğuna, diğerleriyle birlikte şu kitabın da ismini kaydetmiştir: *Bahar Dansları ve Kâfirlerin Mimik Taklitleri.*[6] Gerçekten de kutsallarla daima alay eden dünyevi insanlar ile

1 *Yeni Ahit*, Matta 24.26.

2 age., Matta 24.26. Bacon'ın alıntı yaptığı *Yeni Ahit*'in bu bölümünde İsa öğrencilerini sahte peygamberler ve sahte mesihlere karşı uyarmakta, onlara karşı dikkatli olmalarını buyurmaktadır.

3 karş. *Yeni Ahit*, Matta 24.26.

4 *Yeni Ahit*, Korinthoslulara Mektup 1.14.23.

5 bkz. *Eski Ahit*, Mezmurlar 1.1.

6 Rabelais (1494-1553), *Pantagruel 2.7.* Bu dans, İngilizcede "morris", Fransızcada "morisques", Almancada "moriskentanz", İtalyanca ve İspanyolcada ise "moresco" adıyla anılır, oyuncuların gözlerini kapkara boyayarak ilkel havalarda oynamalarını içerir. bkz. E. C. Cawte, "The Morris Dance in Hereford, Shropshire and Worcestershire", *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, 9 (4), 1963, s. 197-212.

yoz politikacılar dışında, özel olmayan saçma bir beden hareketine veya yüz çirkinleştirmesine gülen başka kimseyi bulamazsınız. Birliğin, kilise içinde kalanlara yararına gelirsek, bu tek kelimeyle, sonsuz kutluluğu kuşatan huzurdur. Nitekim o, inancı sağlamlaştırırken hoşgörüyü ateşler, kilisenin dışındaki huzur görüntüsü, zamanla vicdandaki iç huzuruna da sirayet eder; din karşıtı metinlere dönük yazma ve okuma çabasını, inanç ve ölümlülük düşüncesine yöneltir.

Birliğin hedefleri ve sınırlarına gelince, kuşkusuz bunların doğru bir şekilde, layığıyla değerlendirilmesi, dindeki her an için büyük önem taşır. Bunların belirlenmesinde iki aşırılığın olduğu göze çarpar: Koyu dindarlara göre, dinde barış düşüncesi tümüyle nefret uyandırıcıdır: *Barış mı Jehu? Ne yapacaksın barışı? Ardıma düş.*[1] Barış onlar için hiçbir anlam ifade etmez, varsa yoksa mezhepler ve partiler. Böylelerinin aksine, Laodikyalılar gibi, dinî açıklamalarında ılımlı olanlar,[2] Tanrı ile insanlar arasında hakemlik etmek ister gibi, kendilerinin, ortayolu güdüp, her iki görüşe de katılır gibi görünüp kurnaz uzlaşı yöntemleriyle, dinin temel bağını mümkün kılabileceklerini düşünürler. Her iki aşırılıktan da kaçınılmalı; bu ancak, Kurtarıcımızın betimlediği gibi, Hristiyanlar arasında bir uzlaşı olursa ve ilk bakışta birbirine zıtmış gibi görünen şu ifadeler açık seçik bir yoruma kavuşursa mümkün olur: *Bizimle olmayan, bize karşıdır,*[3] ve yine *Bize karşı olmayan, bizimledir.*[4] Demem o ki, dinin esası, sarih ilkeleri ve temelleri layıkıyla anlaşılmalı ve bunlar, sadece inançtan değil, aynı zamanda kilisenin düzeni ve siyaseti adına kabul edilen makul görüşlerden, saf eğilimlerden ve takdislerden ayrılmalıdır. Bu, birçok kişiye önemsizmiş, çoktan üstesinden gelinmiş bir sorun gibi görünebilir, ancak

1 *Eski Ahit*, Krallar 2.9.18.

2 Laodikyalılar için bkz. *Yeni Ahit*, Vahiy 3.15-16. Laodikyalılar ismi Laodicia Kilisesi'ne ait kişiler, "dinde orta yolu tutanlar" manasındadır.

3 *Yeni Ahit*, Matta 12.30.

4 age., Markos 9.40.

netice itibarıyla bu husus[1] ne kadar az tarafların hevesiyle ele alınırsa, o kadar büyük bir uzlaşı sağlanır. Bu meselede, eserimizin dar çerçevesini dolduracak nispetteki şu nasihat verilebilir görünüyor: İnsanlar Tanrı'nın kilisesine, iki tür ihtilafla zarar vermekten kaçınmalı: İlki tartışma konusunun, üzerinde fazlaca düşünmeye olduğu kadar, etrafında yaygara koparmaya değmeyecek ölçüde yersiz olduğu, salt muhalefet olsun diye alevlendirildiği durumlardır. Kilise babalarından biri tarafından, nasıl da kesin ve incelikle söylenmiştir: *İsa'nın tuniği dikişsizdi, buna karşın kilisenin kıyafeti rengârenk.*[2] Buradan hareketle şöyle öğütler: *Kıyafette çeşitlilik olsun da, yırtık olmasın.* Zira birlik ile tekbiçimlilik birbirinden ziyadesiyle farklıdır. İkincisi ise, konunun tartışmaya değer olmakla birlikte, aşırı kurnazlığa ve müphemliğe yem edildiğinden, yerinde değil de ziyadesiyle kurnazlık oyununa dönüştüğü durumdur. Kimileyin bilgili ve akıllı bir kişinin, bir konuda ihtilafa düşen cahil insanları dinlediğini ve hatta bu insanların, aynı kanıda olmalarına rağmen, kendi başlarına ihtilafa bir son verip de bir araya gelemeyeceklerini açıkça kavradıklarını görürüz. Bu kavrayış, kimileyin insanlar arasında ortaya çıkması mümkün olan bir görüş farklılığında bile kendini gösteriyorsa, aynı şekilde, kalpleri okuyan ve bilen, göklerdeki Tanrı'nın da, zavallı insanlar olarak bizim ihtilafa düştüğümüz kimi konularda, aslında aynı şeyi kastettiğimizi yeterince kavrayacağına ve her iki tarafı da hoş karşılamayacağına inanmamalı mıyız? Böylesi ihtilafların doğası ve mahiyeti, Aziz Paulus tarafından bu konuyla ilgili olarak dile getirilen şu uyarı ya da ilkeyle, en iyi şekilde ortaya konmuştur: *Kutsallıktan yoksun, içi boş yeni sözlerden ve adına yanlışlıkla bilgi denmiş karşı çıkışlardan sakın.*[3] İnsanlar, kendi kafalarına göre, öyle değersiz

1 Burada kastedilen, kilisede birliği sağlama hedefidir.

2 Bacon'ın "Kilise babalarından biri" diyerek kastettiği Aziz Augustinus (MS 354-430) olmalıdır.

3 *Yeni Ahit*, Timotheus'a Mektup 1.6.20.

karşı çıkışlar sergiliyor ve onları yeni kelimelerle biçimlendirip mutlak ve değişmez kılıyor ki, sonunda anlam sözü yönetmesi gerekirken, söz anlama hükmeder hale geliyor. Bu tarz tartışmalardan aldatıcı olduğuna kanaat getirilebilecek iki tür birlik çıkar: Biri, kafa karışıklığından olduğu kadar cehaletten de doğan barıştır. Zira karanlıktayken bütün renklerde tam bir uzlaşı hâkimdir. Diğeri ise, kuşkusuz, en temel hususlara dair taban tabana zıt olunan durumlarda, alışılan ve kabullenilen birliktir. Gerçekten de, doğruluk ve yanlışlık, Nebukadnezar'ın rüyasında[1] gördüğü, ayak parmaklarındaki demir ve çamura benzer;[2] iyi ayrışırlar da, yekvücut olamazlar.

Birliği sağlayacak yöntemlere gelince, insanlar din birliğini gözetip korurken, merhamet ve toplum esaslarının çözülmemesine ve parçalanmamasına dikkat etmelidirler. Hristiyanlar arasında, biri tam anlamıyla ruhani, diğeri de dünyevi olmak üzere iki kılıç olduğu kabul edilir. Her biri, Hristiyanlık dinini yaymaya ve korumaya yönelik, kendine has bir yere sahiptir ve kendi görevine uygun hareket eder. Ayrıca Muhammed ve benzerlerinde olduğu gibi, asla tutulmaması gereken üçüncü bir kılıç daha vardır, bu kılıç yüzünden dini savaşla yayar veyahut vicdanları baskı altına alan kanlı zorbalıklara neden oluruz, tabii ki, açık rezalet ve ağır hakaret durumlarında ya da devlete karşı komplo kurulduğunda, isyanları körüklemek, komploları ve ayaklanmaları desteklemek adına, *tüm yasal yetki Tanrı tarafından düzenlenmiş olmasına* rağmen, kılıcın halkın eline verilmesi ve benzer eylemlerin hepsi, açıkça idarenin haşmetine ve görev başındaki yöneticilerin otoritesine zarar vermeye yöneliktir. Kuşkusuz bu, yasadaki hükümlerden birini diğerine tercih

1 Nebukadnezar (MÖ 630-562): Bâbil'in MÖ 605-562 yılları arasındaki kralı. Özellikle de *Eski Ahit* Danyal Peygamber başlıklı bölümünde geçtiğince tanınmıştır. Burada anlatılan hikâyeye göre, Danyal peygamber, Kral Nebukadnezar'ın gördüğü rüyayı yorumlar.

2 *Eski Ahit*, Danyal, 2.31-34.

etmekten başka bir şey değildir, böyle bir durumda insanları, Hristiyan olduklarını unutacak ölçüde Hristiyan saymış görünürüz. Kendi kızını kurban eden Agamemnon'u gözünün önüne getiren şair Lucretius şöyle haykırır: *Din, insanı böyle büyük kötülüklere bile sevk edebilir.*[1]

Lucretius Laniena Parisiens'i[2] ya da İngiltere'deki Pulveraria Suikasti'ni[3] görseydi, ne söylerdi acaba? Şu kesin ki, Epicurusçuluğu ve tanrıtanımazlığı, bin kat pekişirdi. Çünkü dünyevi kılıcı boş yere değil de önemli bir dava uğruna, dinin gereği olarak çekmek gerekir, onu halkın eline vermek, canavarın eline vermeye benzer. Anabaptistlerin[4] ve benzer Furia'ların böyle bir kılıcı vardır. Kuşkusuz çok büyük bir günahtı, Şeytan'ın, *Yükseleceğim ve en yüce varlığa benzeyeceğim*[5] demesi. Ancak unutulmamalıdır ki, Tanrı'ya benzemeyi düşleyip *Alçalacağım ve karanlığın efendisine benzeyeceğim* denmesi daha büyük bir günahtır. Bunu diğerinden ayıran, dinin amacının kötüye kullanılması ve onu gaddarlıklara, lanetlenmiş günahlara, katliamlara, insanların yaşamlarını mahvetmeye ve yönetimleri alaşağı etmeye yöneltmesi değil midir? Bunun Kutsal Ruh'u, bir güvercin değil de bir akbaba ya da kuzgun görünümüne indirmeye veyahut kilise gemisine korsanların ve katillerin bayrağını

---

1 Lucretius, *De Rerum Natura* 1.101.

2 Laniena Parisiens (Massacre de la Saint-Barthélemy): Fransa'da 24 Ağustos 1572'de Katoliklerin dinde yenilik isteyen Kalvinci Huguenotlara (Fransız Kalvinist Protestanlar) karşı bütün ülkede giriştikleri toplu kıyım.

3 Pulveraria Suikasti (Gunpowder Plot): 5 Kasım 1605 günü İngiltere'deki Katoliklerin Kral I. James'i öldürmek için parlamentoyu havaya uçurma girişimi. Hazırlık 4 Kasım günü ortaya çıkarıldığından, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Elebaşı Guy Fawkes ölüm cezasına çarptırılmıştır.

4 Anabaptistler: 1521'de Almanya'da ortaya çıkan ve bebeklerin vaftizini, onların henüz tanrısal sadakat sözü veremediklerinden ötürü kabul etmeyerek, onun yerine *credobaptism*'i yani İnanç Vaftizi'ni önermiş, böylece köylü isyanlarını başlatmış mezhebin temsilcileridir. Bacon burada Anabaptistlerin bu radikalliğini kasteder. bkz. C. Buck, *A Theological Dictionary*, Thomas, Cowperthwait & Co. Press, 1838, s. 15.

5 *Eski Ahit*, Yeşaya 14.14.

çekmeye benzediği görülüyor; o halde bu türden eylemleri, doktrinleri ve onlarla otoriteyi parçalayanları, kilise doktriniyle ve öğretileriyle, kralların kılıcıyla ve bütün din veya ahlâk külliyatıyla, yani kendi asasıyla, cehennemin dibine yollamak ve çağlar boyu hapsetmek haktır; büyük ölçüde yerine getirildiği üzere, günün gereğidir. Hiç kuşku yok ki, dinle ilgili bütün nasihatler içinde bir havarinin, durumu açıkça insanların gözleri önüne seren şu uyarısı dikkate değerdir: *İnsanın öfkesi, Tanrı'nın adaletini yerine getirmez.*[1] Gerçeği söylemek gerekirse, kilisenin babalarından derin bir bilgeliğe sahip olan, bilinenden ve bahsedilenden daha az dâhi veya doğrucu olmayan biri en iyi ve en sağduyulu şekilde gözlemlemiştir: *Vicdanların baskı altına alınmasını ve zorla yönetilmesini öğütleyenler aslında şahsi arzularını bu inancın altına saklar ve bunu kendi menfaatleri için isterler.*

1 *Yeni Ahit*, Yakup'un Mektubu 1.20.

IV
İntikam Üzerine

İnsan doğasına yavaş yavaş sızan intikam, çok kesin yasalarla tümden yok edilmesi gereken vahşi bir adalettir. Gerçekten de, yapılmış bir haksızlık yasayı bozar, ancak onun intikamını almak, yasayı otoritesi bakımından tümüyle mahveder. Hiç kuşku yok ki, haksızlığın intikamını almak, kişiyi hasmıyla eşitler, buna karşılık kendini tutması onu yüceltir, zira bağışlamak krallara özgüdür. Hatırladığım kadarıyla Süleyman şöyle demiştir: *Kusurları bağışlamak insanın şanındandır.*[1] Geçmiş gitmiş olan eski haline getirilemez, oysa sağduyulu kimseler dikkatlerini şimdiki ve gelecekteki işlere verirler. Buna karşılık, geçmiş gitmiş işlerle meşgul olanlar, kendilerini beyhude hırpalarlar. Kimse sırf haksızlık olsun diye haksızlık etmez; ondan bir fayda, haz ya da onur elde edeceğini düşünür. O halde neden birine, kendisine, bana olduğundan daha düşkün diye kızayım ki? Birisi içindeki saf kötülükten dolayı haksızlık yapıyorsa, ne yapabilirim? Diken ve böğürtlen çalısı, doğaları öyle işlediğinden, batar ve delicidir. Yasanın çaresiz kaldığı haksızlık durumlarında, intikam mazur görülebilir. Ancak kişi bu türden bir intikam

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 19.11. krş. *Eski Ahit*, Özdeyişler 20.3: "Kavgadan kaçınmak insan için onurdur."

alırken de, yasadan kopmamaya özen göstermelidir. Aksi halde böyle bir hareket suçunu katlar, hatta hasmına fayda sağlar. İntikam alanlar içinde, zarar verdikleri kişilerin, bu kötülüğün kendilerine nereden geldiğini anlamasını isteyenler de vardır. Kuşkusuz bu ziyadesiyle dürüst bir arzudur, zira böyleleri intikam almaktan ziyade, zarar verdikleri kişileri pişman etmekten keyif duyarlar. Buna karşılık alçak bir zihinle donanmış kötü niyetli kimseler, karanlıkta uçan oklara benzer. Floransa'nın büyük komutanı Cosmus, hain ya da özensiz dostlara en keskin mızrağını fırlatmıştı. *Okuyoruz,* demişti, *ve bize buyruluyor ki, düşmanlarımızı bağışlayalım, oysa kimse dostlarımızı bağışlamamız gerektiğini okumamıştır.* Kutsal Eyüp, daha iyisini söyler: *Tanrı'nın elinden iyilikleri kabul ediyoruz da, olası kötülüklere katlanmayacak mıyız?*[1] Arkadaşlarla ilgili olaraksa başka türlü konuşmak uygun düşer. İntikam almaya niyetlenmiş kişinin, yatıştırmak ya da iyileştirmek bir yana, yaralarını deştiği kesindir. Caesar'ın, Pertinax'ın, o büyük Fransa Kralı IV. Henri'nin[2] ve daha birçoklarının öldürülmesi örneklerinde olduğu gibi, devletin intikam alması büyük ölçüde hayırlara vesile olur. Buna karşılık şahsi intikamlarda bu pek geçerli değildir. Gerçekten de, intikamcı kimseler başkalarının sonunu hazırlayabilen, ancak en nihayetinde kendileri de, çoğu kere aynı uğursuz akıbete uğrayan cadılar gibi yaşarlar.

1 *Eski Ahit*, Eyüp'ün Mektubu 2.10.

2 Bacon Fransa Kralı IV. Henri'den bahsediyor (1553-1610) ancak İngilizce edisyonlarda (1597, 1612, 1625) bu kişi III. Henri'dir (1551-1589).

V
Talihsizlikler Üzerine

Seneca Stoacı üslubuyla şu sözleri söylerken, aslında yüce bir dille sesleniyordu: *Hayırlardan gelen iyilikler temenniye, talihsizliklerden gelenler ise takdire değerdir.*[1] Kuşkusuz, doğayı alt eden şeye, doğru bir şekilde mucize deniyorsa, felaketlerde de ziyadesiyle mucize olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte şu söz de bir pagandan işitilmeyecek kadar yüce olmakla birlikte, aynı yazarın diğer sözüne, zarafetiyle üstün gelir: *Gerçek büyüklük, insan kırılganlığındayken Tanrı sağlamlığında olabilmektir.*[2] Bu, ancak abartıların fazlasıyla güzel durduğu bir şiirde layığıyla söylenebilirdi. Zaten, gerçeği söylemek gerekirse, şairler de buna değinmeden geçmemişlerdir. Gerçekten de, gizemden payını almış, doğaya aykırı olan ve bir Hristiyan'ın yaşamını açık eden Prometheus'un (Prometheus ile aslında insan doğasının bir figürü resmedilmektedir) zincirlerini çözmek için yola çıkan Hercules'in toprak bir çömlek içinde Okyanus'u bir uçtan diğer uca geçtiğine dair, eski şairlerin aktardığı o tuhaf

1 Bacon'ın alıntıladığı bu ifade Seneca'nın *Epistulae Morales*'in LXVI.29 bölümünde anlatılanlardan çıkardığı bir sonuç olsa gerek, zira bu ifade Seneca'da yoktur.

2 Seneca, *Epistulae Morales*, LIII.12.

hikâyede bunun iyi bir örneğine rastlanır.[1] Aslına bakılırsa burada yaşamdaki Hristiyanca sebat anlayışı tasvir ediliyor, çünkü o etten yapılmış hassas çömlekte her bir yanı kaplamış dünyanın tüm karmaşalarında yüzmeye çalışıyor. Sözcüklerin görkeminden, sadeliğe inelim; hayırlı olayların temel erdemi ılımlılık, talihsiz olaylarınki ise ahlâki meselelerde, erdemden daha kahramansı olduğu düşünülen yiğitliktir. Gerçekten de, talihli işler *Eski Ahit*'teki kutlulukla, talihsiz işler ise *Yeni Ahit*'teki mutlulukla alakalıdır, bunlar kutsal lütfun apaydınlık ilhamını ortaya koyan kendi başına yüceliklerdir. Ancak yine de, *Eski Ahit*'te, Davud'un lirine[2] kulak kabartırsan, neşeli havalardan ziyade ağıtları işitirsin.[3] Kutsal Ruh'un kalemi, Süleyman'ın mutluluğundan ziyade Eyüp'ün sıkıntılarını yazmıştır. Talihli işler birçok korkudan ve zahmetten, talihsizlikler de aynı şekilde avuntulardan ve beklentiden yoksun değildir. Nakışta, koyu bir zemine parlak renkli iplik ve urganla yapılan işlemelerin, parlak zemine koyu renklilerle yapılandan daha hoş olduğunu görürüz. O halde gönlün ziyadesiyle hoşuna gidenle, gözün beğendiği üzerine bir değerlendirme yapmak mümkündür. Erdemin de, ancak yakıldığında ya da dövüldüğünde müthiş bir koku veren o hoş tütsülere benzeyen bir yanı vardır. Zira talih insanlara, bilhassa hayırlar yoluyla kötülükler, talihsizlikler yoluyla da erdemler verir.

---

1 Apollodorus, *Deorum Organum* 2. Bacon bu hikâyeyi 1609 tarihinde yazdığı *De Sapientia Veterum*, 26. *Prometheus sive Status Hominis*'te de anlatmıştır.

2 Davud Peygamberin lir çaldığı ve çalgısıyla kötü ruhları etkileyebildiği söylenmektedir. bkz. *Eski Ahit*, Samuel 16.23; 18.10; 19.9.

3 Burada kastedilen *Eski Ahit*, Özdeyişler'deki cenaze ağıtlarıdır. İlahi şeklindeki bu ağıtların bir kısmı, Davud tarafından, Saul'un elinde eziyet görürken yazılmıştır. Bunlardan bazıları, her ne kadar tümü "Davud'un ilahileri" diye anılsa da, aslında Babylon'da esir olmuş Yahudiler tarafından yazılmış ve melodiyle okunmuştur.

VI
Yapmacıklık ve İkiyüzlülük Üzerine

İkiyüzlülük, hilekâr insanların kazanç kapısı ve çürük yanıdır. Nitekim insanın, ne zaman gerçeği söylemesi gerektiğini ve söylediğini yapmaya girişeceğini bilebilmesi için sarsılmaz bir zihin ile aşınmaz, istikrarlı bir ruh yapısına ihtiyacı vardır. Bu yüzden en büyük ikiyüzlüler, o adi siyasetçiler arasından çıkar.

Tacitus'ta Caesar Augustus ile Tiberius arasındaki fark çok güzel bir şekilde ortaya konur. Örneğin Livia hakkında şöyle der: *Kocasının yetenekleri ile oğlunun ikiyüzlülüğünün güzel bir karışımıdır o.*[1] Bu sözlerle hükmetme hünerlerini Augustus'a, ikiyüzlülüğü de Tiberius'a yakıştırır. Öte yandan yine Tacitus, başka bir yerde Mucianus'a, Vespasianus'u Vitellius'a karşı silahlı ayaklanmaya kışkırtırken şu sözleri yakıştırır: *Ne Augustus'un oldukça keskin zekâsına, ne de Tiberius'un pek ihtiyatlı yaşlılığına karşı geliyoruz.*[2] Açık ki, bunların, kurnaz insanların ve ikiyüzlülerin yeteneklerinden ayrılması gerekir. O halde keskin kavrayıştan nasiplenmiş birinin olsun bu yetenekler, zira zaten aşırı kesin görüsüyle neleri açıkça yapması, neleri gizlemesi, neleri aydınlığa ka-

1 Tacitus, *Annales* 5.1.

2 Tacitus, *Historiae* 2.76.

vuşturması gerektiğinin, ne zaman ve kime nasıl yaklaşacağının ayırdına varan birine (Tacitus'un doğru bir şekilde dediği gibi bunlar, hem siyasette hem de gündelik yaşamda geçerli olan yeteneklerdir[1]) ikiyüzlülük ayakbağı olacaktır. Ancak bu değerlendirme ve takdir derecesine varamıyorsa, insan için en güvenli yol, içten pazarlıklı ve ikiyüzlü olmaktır. Gerçekten de, tek tek ayrıntıları seçebilme yeteneği bahşedilmemişse, kişinin, o vakit her meselede, ısrarlı bir şekilde en güvenli yolu tutması gerekir, körlerin yavaş yavaş ilerlemesi gibi. İşlerin idaresinde fazlasıyla maharetli olan neredeyse her insanın, görevinde içtenlik, yetenek ve doğruluk bakımından herkesi geride bıraktığını görürsün. Kuşkusuz böyleleri, aniden duran ve yön değiştirmeyi bilen, iyi eğitilmiş ve evcilleştirilmiş atlara benzer. İnsan gereklilik baş gösterdiğinde ve tümüyle ikiyüzlülükten medet umduğunda, hakkında oluşacak düşünce ve kötü şöhret, onun iyi niyeti ve dürüstlüğüyle ilgili eski düşünceleri görünmez kılar.

Düşünceleri ve zihni örtmenin ya da saklamanın üç derecesi vardır: İlki ağız sıkılığıdır; birisi, yüreğinde ne hissettiğini öyle baskı altına alır, dolayısıyla teraziyi öyle dengede tutar ki, kimse hangi kefenin ağır bastığını kolayca anlayamaz. İkincisi, olumsuzlayıcı anlamda ikiyüzlülüktür; birisi, sözleri ve tavrıyla öyle bir görüntü arz eder ki, kendisi gerçekte neyse, öyle olmadığı izlenimi ve hissini verir. Üçüncüsü, olumlayıcı anlamda yapmacıklıktır; birisi, kendisini açıkça aslında olmadığı biri gibi gösterir ve süsler.

Bunlardan ilkine, yani ağız sıkılığına bakarsak, bu, kuşkusuz günah çıkartıcının niteliğidir. Gerçekten de, ağzı sıkı olan bir insan birçok itiraf dinler; kim konuşmayı seven, geveze birine kalbini açar ki? İnsan ağzı sıkı diye ünlenmişse, başkalarının yüreğine kolayca girecektir, kapalı kalmış havanın açıktakini emmesi gibi, insan da kusurlarını, kamusal bir hedefini yerine getirmek için değil, vicdanını rahatlatmak

1 Tacitus, *Agricola* 39.3.

için itiraf eder; kuşkusuz, bu sayede ağzı sıkı insanlar da aynı nedene bağlı olarak birçok bilgiye ulaşırlar. İnsanlar sadece yüreğini açmak değil, aynı zamanda hafifletmek de ister. Özetle, sırlar sessizlere muhtaçtır. Dahası, gerçeği söylememiz gerekirse, çıplaklık beden için olduğu kadar, ruh için de ilgi çekici olmayan kötü bir şeydir. Dışarıya açık olmamaları insanların düşüncelerine ve yaptıklarına büyük bir saygınlık katar. Buna karşılık gevezeler ve boş konuşanlar, çoğu kere çabuk inanan güvenilmez kimselerdir. Zira bildiğini söyleyen, bilmediğini de anlatacaktır. O halde, hiç kuşku yok ki, ağzı sıkı tutma alışkanlığının siyasi ve ahlâki bir erdem olduğu aklın bir köşesine yazılmalı. Ancak şu da eklenmeli: İnsan için iyi olan, çehresinin, dilinin görevini önceden ifade etmemesidir. Zira niyetin çehre ve jestle ifşası, büyük bir kusurdur, âdeta bir ihanettir. Çoğu kere çehreye, sözlerden daha çok dikkat edilir ve inanılır.

İkinciye, yani ikiyüzlülüğe bakarsak, bu bir zorunluluktan ötürü, ağzı sıkılığın peşinden gelir. Öyle ki, sessiz olmak isteyen, bir dereceye kadar ikiyüzlü veya aksi davranıyor görünür. Zira insanlar, birinin bir tarafa meylettiğini açıklamadan, öylece, dengede durmasıyla yetinmeyecek ölçüde kurnazdır. Onu öyle ağır sorularla sıkıştırır, yanıltır ve sersemletirler ki, kati ve tuhaf bir sessizlikle kendisini korumazsa, bir tarafa adım atmak onun için kaçınılmaz olur. Dahası, bunu yapmazsa, en az sözleri kadar bu sessizliğinden de bir anlam çıkarırlar. Kaçamak cevaplara ve sözcüklerin kerametine sarılması da, uzun vadede işe yaramaz. Sessizliğin bir ilavesi ya da uzantısından başka bir şey olmayan ikiyüzlülüğe bir dereceye kadar meyletmedikçe, kimse dışa kapalı kalamaz.

Üçüncü derece, yani aşırı yapmacıklık ve sahte tavırla ilgili olarak, iyi bir bahane sayılacak kadar kaydadeğer bir gerekçenin etkisi yoksa, bu benim gözümde fazlasıyla kusurlu, ancak daha az siyasidir. Bu yüzden daimi yapmacıklık bir kusurdur, ya karakterdeki kaypaklıktan ve çekingenlik-

ten doğar ya da ruh yapısındaki başka büyük bir kusurdan ileri gelen bir kusurdur. Nitekim insan, bir şeyi gizlemek zorunda kaldığında, başka durumlarda da yapmacıklığa başvurur ve ondan yararlanmak ister, âdeta alışkanlığı boşa gitmesin diye.

Yapmacıklık ve ikiyüzlülüğün üç yararı vardır: İlki, insanın bu sayede karşısındakini savuşturabilmesi ve donanımsız insanlara üstün gelebilmesidir, zira kişi düşüncelerini açığa vurduğunda, âdeta karşısındakine savaş borusu çalmış olur. İkinci yararı, insana geri adım atabilme olanağını sağlayıp onu, niyetini açık etmediği için kaygıdan uzaklaştırmasıdır. Zira kişi açık bir ifadeyle bir yükümlülük altına girerse, bıçağı boğazında hissedercesine, ya söylediğini yapmak ya da rezilce tükürdüğünü yalamak zorunda kalır. Üçüncü yararı ise başkasının düşüncelerini anlayabilmenin yolunu açmasıdır. Gerçekten de, düşüncelerini açıklayana pek karşı çıkan olmaz, aksine razı olunur ve konuşma özgürlüğü düşünme özgürlüğüne dönüşür. Bu yüzden İspanyolların fazlasıyla hastalıklı bir sözü vardır: *Yalan söyle, hakikati ortaya çıkaracaksın.* Sanki ikiyüzlülük sırları açığa çıkaran anahtarmış gibi! Yapmacıklık ile ikiyüzlülüğün arada dengeyi sağlayan üç de zararı vardır: İlki, her işte okların hedefe hızlı bir şekilde varmasını engelleyen o korkuyu açığa çıkarmalarıdır. İkincisi, aslında işbirliği düşüncesiyle yaklaşan ve yapacakları katkıyla da işi hızlandıracak olan başka kimselerin kafasını, belirsiz düşüncelerle karıştırıyor olmalarıdır. Bu da insanın işlerini sona erdirme yolunda, eşini dostunu yitirip yalnız yürümesine neden olur. Üçüncüsü (ve en büyüğü) ise özellikle de insanı eylemlerinin aracından, yani inancından mahrum etmesidir. En iyisi insanın, dürüstlüğüyle ün salmışsa, ağzını sıkı tutma alışkanlığının ortasını bulması, gerek duyduğunda, ikiyüzlülük ve yapmacıklık yeteneğini geçici olarak kullanmasıdır.

VII
Ebeveynler ve Çocuklar Üzerine

Ebeveynlerin mutlulukları gizlidir, keza keder ve korkuları da öyledir. Kuşkusuz, mutluluklarını açıkça dile getirmekten çekinir, bahsi geçen diğer duygularını belli etmek istemezler. Açıktır ki, çocuklar insani sıkıntıları daha katlanılabilir, talihsizlikleri ise daha keskin bir hale getirir, yaşamla ilgili kaygıları katlar, buna karşın ölüm düşüncesini yumuşatırlar. Soyu devam ettirme, canlıların müşterek özelliğidir, ancak tarihin, payelerin ve işlerin devamlılığı insanlara özgüdür. Kuşkusuz en soylu işlerin ve yapıların, bedeninin bir benzerini yaratamadığı için, zihnindeki ideale odaklanmış olan çocuksuz insanlar tarafından meydana getirildiğini görmek mümkündür. Öyleyse nesli yürümeyenler gelecek nesiller için çok çalışıyor demektir. Ailelerini ilk onurlandıranlar, kendi çocuklarına karşı çok hoşgörülü olur, zira onları sadece soylarının devamı değil, aynı zamanda, başardıkları işlerin mirasçısı sayar, dolayısıyla da onları hem çocukları, hem de yarattıkları eserler olarak görürler.

Ebeveynin ama özellikle de annenin, her bir çocuğuna düşkünlük derecesi çoğunlukla farklı, kimileyin de adaletsizdir. Bu yüzden Süleyman şöyle demiştir: *Açıktır ki, akıllı*

oğul babasını sevindirirken, aptal oğul annesini üzer.[1] Kimileyin çok çocuklu, kalabalık evlerde, büyük çocuklara daha çok ilgi gösterildiği, daha küçüklerin şımartıldığı, buna karşılık belki de en iyi karaktere sahip olan ortancaların genellikle ihmâl edildiği gözlemlenir. Anne babanın çocuklarına karşı cömert olmaması büsbütün zararlı bir hatadır. Zira bu onları ruhen yozlaştırır, yanlış davranışlara iter ve güvenilmez kişilerle ortaklık kurmaktan keyif duyan biri haline getirir, dahası böyleleri belli bir bolluğa ulaştıklarında, har vurup harman savurmaya yatkın olurlar. Galiba en iyisi, anne babanın kesenin ağzını gevşetip çocukları üzerindeki otoritesini sıkı tutmasıdır. Gerek anne baba tarafından gerekse öğretmenleri ve uşakları tarafından, çocukluk çağlarından itibaren erkek kardeşler arasında bir rekabet duygusu yaratmak ve geliştirmek yersiz bir âdettir, zira böyle kardeşler çoğun delikanlılık çağının ardından anlaşmazlığa düşer ve ailelerine zarar verir. İtalyanlar çocukları, yeğenleri ve diğer akrabaları arasında önemli bir fark görmez, onlar için ölçü, bu çocukların kendi bedenlerinden çıkıp çıkmadıkları değil de aralarında bir kan bağının olup olmadığıdır. Gerçeği söylemek gerekirse, doğal yapı bakımından da durum farklı değildir, zira çocuğun anne babasından ziyade, aradaki kan bağı yüzünden, dayısına ya da başka bir akrabasına benzediğini pek sık görürüz. Ebeveyn oğullarını hangi yaşam tarzından uzak tutacağını, küçük yaşta belirlemelidir. Zira bu yaştaki erkek çocuklar, ziyadesiyle esnek ve yoğrulabilir durumdadır. Ebeveyn bu seçimde, oğullarının aşırı eğilimini, ileride en meyilli göründükleri şeyi daha iyi kavrarlar düşüncesiyle ciddiye almamalıdır. Şurası bir gerçek ki, çocuğun bir çalışma alanına önemli ölçüde uygun olması ve duyduğu ilgi, karakteri ve yeteneğiyle çatışacak şekilde göz ardı edilmemelidir, aksine, özellikle de şu ilke önem taşır: *En iyi olanı seç, alışkanlık onu tatlı ve kolay*

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 10.1.

kılacaktır.[1] Daha küçük olan erkek kardeşler çoğunlukla talihli oğullardır, buna karşılık büyük kardeşlerin, hele bir de mirastan mahrum bırakılmışlarsa, nadiren mutlu bir sonu olur veya hiç olmaz.

1 Plutarchus'un Pythagoras'tan aktardığı bir söz olduğu sanılıyor. (krş. AKŞİT 45; PITCHER 80; VICKERS 725)

VIII
Evlilik ve Bekârlık Üzerine

Evlenip çocuk sahibi olan bir adam talihine rehin vermiş demektir. Böylelerinin, ister erdemle ister kötülükle dolu olsun, büyük işler yapmalarının önünde engeller vardır. Kuşkusuz, (başka bir yerde de söylediğim gibi) devlete yararı dokunan, en seçkin işler ve hizmetler çocuğu olmayan adamlar tarafından yapılmıştır; böyle kişiler tutkuları kadar servetleri bakımından da, kendilerini devlete bağlamış ve adamışlardır. Bununla birlikte akla daha uygun görünense, çocuk sahibi olanların, en değerli varlıklarını güvenle teslim etmek istedikleri geleceğe dair daha çok kaygılanmalarıdır. Ancak çocuksuz olmasına ve kendi yazgısına dair bir kaygı taşımamasına rağmen, yaşamın seyrine dair az düşünenler ve gelecek dönemi, kendilerini hiç ilgilendirmiyormuş gibi öteleyenler de vardır. Bazıları da karısını ve çocuklarını maddi bir yük olarak görür. Kimi açgözlü ahmaklar ise, ne kadar zengin olduklarını göstermeye çalışırcasına, çocuksuz olmalarıyla neredeyse övünür. Kuşkusuz şöyle diyenleri işitmişlerdir: *Böyle biri çok zengindir!* Sanki malvarlığına zarar veren bir şeymiş gibi, şunu ima edenleri de işitmişlerdir: *Tamam da, çok çocuğun yükü var sırtında!* Kuşkusuz bekârların çok yaygın görülen gerekçesi özgürlüktür, özellikle de aynı anda

birçok kişi tarafından sevilmeyi ve bütün arzularını yerine getirmeyi düşleyen bu kişiler için kemer ve ayaklarındaki bağcıklar bile, onlara sıkı sıkıya bağlanmış ve zincire vurulmuş gibi hissettiren kısıtlamalardır. Bekâr en iyi arkadaş, köle için en iyi efendi, efendi için de en iyi köledir, ancak en iyi uyruk değildir, zira her an kaçmaya hazırdır, hatta bu neredeyse her kaçak için geçerli bir durumdur. Bekâr yaşamı din adamlarına pek uygundur. Öncelik bir su göletiyse, kolay değildir insanın toprağı sulaması. Yargıçlar ve bakanlar içinse ne yaptıkları fark etmez. Nitekim dirayetsiz ve rüşvete meyillilerse, bir kölenin bile, bu tür kazanç elde etmede onları bir eşe kıyasla birçok açıdan çok daha rezil durumlara düşürdüğünü görebilirsin. Askerlere gelince, komutanların ordularını harekete geçirirken, askerlerinin aklına eşlerine ve çocuklarına duydukları sevgiyi getirdiklerini biliyorum. Kaba ve bayağı Türk askerlerinin evliliğe küçümseyerek baktığını biliyorum. Kuşkusuz, bir eş ve çocuklar, erkek için bir tür insanlık eğitimidir, kaldı ki bekârlar servetlerinden doyasıya yararlanamadıkları için, çoğun daha cömert ve merhamet dolu olmalıdırlar, ama aksine (o acımasız Engizisyonculara yakışır bir biçimde) daha acımasız ve vicdandan yoksun oluyorlar, zira duygularında hoşgörü ve ince düşünce pek sık ortaya çıkmıyor ve alevlenmiyor. Doğuştan ağırbaşlı olan, sarsılmaz karakterli adamlar, çoğun karılarına da sadık olur; tıpkı Ulysses için söylendiği gibi: *Yaşlı karısını ölümsüzlüğe tercih etti.*[1] Namuslu kadınlar genelde, tevazularının bedelini ödetircesine, kibirli ve küstah olurlar. Evli kadının namusu ile sadakatinin en temel gerekleri arasında, kocasının akıllı biri olduğunu düşünmesi de sayılmalıdır,

1 Homeros'un *Odysseia* destanında anlatıldığına göre, Troia Savaşı'ndan yurdu İthaka'ya (dolayısıyla eşi Penelope'ye) dönüş yolculuğunda başından türlü maceralar ve zorluklar geçen Ulysses (Odysseus) bir ara Calypso'nun adasına varır (*Odysseia* 1.11vd.); Ulysses burada bir süre kaldıktan sonra, Calypso'nun ölümsüzlük vaadine rağmen onu dinlemeyerek yurduna, kendisini bekleyen karısına geri döner.

zira kocasını kıskanç buluyorsa, asla sadık kalmayacaktır. Kadınlar gençlikte sahibe, orta yaşta dost, yaşlılıkta ise bakıcıdır. Her dönemde erkeğin eline evlenme fırsatı geçer. *Hangi dönem evlenmeye uygundur?* sorusunu soran kişi, bilge sayılmış ve bu soruyu şöyle cevaplamıştır: *Gençken henüz erken, yaşlıyken ise artık çok geçtir.*[1] Çoğunlukla kötü erkeklere iyi eşler düştüğü görülür, bu durumda kadınlar, kocalarının onca kötülüğü arasındaki bir iyiliğin değerini bilip, gösterdikleri sabırla övünürler. Şu şaşmaz bir kuraldır: Kadınlar arkadaşlarının uyarısına rağmen böyle adamları tercih etmiş ve kendilerine koca yapmışlarsa, sonraları gösterdikleri sabır yaptıkları çılgınlığı örtmek içindir.

1 Bu ifade Thales'e aittir; annesine evlenmemek için sunduğu bahanelerdir, Karş. PITCHER 82. Plutarchus, *Symposiaca Problemata* 3.6; *Diogenes Laertius* 1.26.

IX
Kıskançlık Üzerine

Aşk ve kıskançlık kadar insanı cezbettiği düşünülen başka hiçbir tutku yoktur. Her ikisi de ateşli arzular doğurur, her ikisi de kendisini bir çırpıda hayallere ve telkinlere katar, dahası, her ikisi de kolayca (özellikle de yöneldikleri şey hazır oradaysa) göze çarpar, büyülenme diye bir şey varsa, onu mümkün kılan bütün bunlardır. Kutsal Kitap'ın kıskançlığı *kemgöz*[1] adıyla andığını, astrologların ise yıldızların kötü etkilerine *kötü açılar* dediğini görürüz. Herkes tarafından bilindiği görülüyor ki, kıskançlık mekânizmasında gözlerden bir şey fışkırır ve ışık saçılır. Kıskançlık üzerine kafa yoran öyle meraklılar olmuştur ki, kıskanç gözlerin çarpmasının ve etkisinin, kıskanılan kişilere, bilhassa başarı ve zafer kazandıklarında dokunduğunu öğrenmişlerdir; gerçekten de böyle durumlar, kıskançlığın kılıcını daha da bileyler, kıskanılan kişilerin ruhu böyle zamanlarda sınırı ziyadesiyle aşar, dolayısıyla da saldırıyla karşılaşır.

Bu ikircikli konuları bir kenara koyarak (değersiz değiller elbette, sadece uygun bir zamanda aklımıza gelsinler), kimler kıskanmaya daha meyillidir, kimler daha çok kıskançlığa maruz kalır ve kişisel kıskançlıkla ülkeler arası kıskançlık arasında ne gibi farklılıklar var, bu üç konu üzerinde duracağız.

---

1 Kemgöz (oculus malus): *Yeni Ahit*, Markos 7.21-3.

Erdem yoksunu olan, başkasının erdemini kıskanır. İnsan zihni ya kendisinin iyiliğiyle ya da başkalarının kötülüğüyle beslenir ve tatmin olur. İlkinden yoksunsa, ikincisiyle kendisini tatmin eder. Hiç kuşku yok ki, karşısındakinin niteliğine ulaşma ümidi kalmamış bir insan, aradaki eşitsizliği en aza indirmek adına, onun talihini, keyifle aşağı çekmeye çalışır.

Başkalarının işine burnunu sokan, meraklı insan, ziyadesiyle kıskanç olur. Zira böyle birinde gözlemlendiği kadarıyla, başkalarının işlerine fazla karışması kendi işlerine de faydası dokunacak zahmetli bir kıskançlıktan kaynaklanmaz, bu mümkün değildir, aksine böyle biri başkalarının talihini keyifli bir izlenceye dönüştürür. Oysa kendi işlerinden kafasını kaldıramayan biri zaten kıskançlık zemini bulamaz. Kıskançlık gerçekten de başıboş dolaşan ve sokaklarda sürten bir tutkudur, eve kapanmaz: *Kötü niyetli olmayan, meraklı da olmaz.*[1]

Asil doğmuş insanlar, yeni türedilere karşı kıskançlık duyar. Aradaki fark kapanır. Bu şu aldatıcı görünüme benzer: Bir şey geri gidiyor görünürken, aslında başkaları ona doğru ilerler.

Sakatlar, hadımlar, yaşlılar ve piçler kıskanç olur. Kendi durumlarını asla düzeltemeyen bu kişiler, kusurlu olmayan başkalarının durumunu küçültmeye çalışır. Ancak bunlar yüce gönüllü olan kahraman zihinlerde bulunduğunda, onların onurlarına onur katan doğal kusurlar halini alır. Hiç kuşku yok ki, kusurlarını ünlerine katarlar, hadım veya topal olmalarına rağmen, büyük bir iş başarmış, mucizeler yaratarak onur kazanmış olurlar, tıpkı hadım Narses ile topal Agesilaus ve Timur'un başına geldiği gibi.

Çeşitli felaketlerden kurtulmuş insanlar için de durum farksızdır. Çoğu yaşadığı çağa kızar, başkalarının başına gelen felaketleri, çektikleri zahmetlerin bir kefareti olarak görür.

---

1 Plautus, *Stichus* 208.

Birçok işte başarılı olmaya çalışanlar, laubali ve içi boş gururla hareket ettiği için, kaçınılmaz olarak kıskanç olur. Bu kadar çok işte birilerinin onlara üstün gelmemesi mümkün değildir. Örneğin, İmparator Hadrianus'un kişiliği böyleydi, şairlere, ressamlara ve diğer sanatçılara, her bir alanda üstün gelebileceğini düşünür ve onlara karşı amansız bir kıskançlık duyardı.[1]

Bir de yakın akrabalar, arkadaşlar ve birlikte yetiştirilmiş kişiler arasında eşitliği bozanlara kıskançlık duyulur. Nitekim kıskançlık duyan başkalarını âdeta parmakla gösterip sık sık onların geçmişlerini didikleyerek kendi talihini aşağılar, zira talihten edinilen başkalarının dikkatini daha çok çeker. Kıskançlık her zaman söylenti ve konuşmalar eşliğinde gelişir ve katlanır. Nitekim Kabil'in kardeşi Habil'e duyduğu kıskançlık, Habil'in kurbanının Tanrı'nın gözünde daha makbul olduğuna kimse şahitlik etmediği için daha alçakçaydı.[2] Kıskançlığa yatkın kişiler hakkında söyleyeceklerimiz bu kadar.

Kıskançlığa az ya da çok meyledenlere gelirsek, her şeyden önce, yüce erdem sahibi kişiler yükseldiğinde pek kıskanılmaz, zira onların yükselmesi bir borç olarak görülür, haddinden fazla ödenmesi dışında, kimse borcun ödenmesini kıskanmaz. Dahası, mukayese olmadan kıskançlık da olmaz, mukayese yok derecesindeyse, kıskançlık da yoktur, öyle ya, kralları krallar kıskanmayacak da kim kıskanacak? Şu da önemli bir gözlemdir: Hak etmeyen biri ilk itibar görmeye başladığında çok kıskanılırsa da, zamanla kıskançlık azalır, buna karşılık yerini hak eden değerli kişiler, talihleri

1 Burada kastedilen aynı zamanda bir mimar olan Hadrianus'un çizdiği Venus Tapınağı planına bakıp, "Bu plana göre bir tapınak inşa edersen, heykellerin kafası her sabah uyandıklarında alçak tavana çarpacaktır," diyerek alay eden mimar Apollodorus'un ölüm cezasına çarptırılması olabilir. (bkz. L. Canina - J. Whiteside, *The Vicissitudes of The Eternal City: Or Ancient Rome*, R. Bentley Press, 1849, s. 68)

2 *Eski Ahit*, Tekvin 6.1-16.

uzun süre yaver giderse, haşin bir kıskançlıkla karşılaşır. Erdemleri aynı kalsa da, parlaklıkları azalır; nitekim yerlerine erdemlerini gölgeleyen yeni insanlar yükselir.

Soylu doğmuş kişiler, zaten sahip oldukları onurlardan dolayı, üzerlerine daha az kıskançlık çekerler: Gerçekte atalarının aldıkları dışında bir şey aldıkları görülmez, yani böylelerinin talihine yeni bir şey eklendiği görülmüş şey değildir. Kıskançlık, güneş ışınları gibidir, yokuşta, düzlükte olduğundan daha yakıcıdır. Bu nedenle adım adım ilerleyenler, bir kerede sıçrayanlardan daha az kıskançlığa uğrar.

Büyük zahmetlerden, dertlerden, tehlikelerden gelmişlerin sahip olduğu onurlar pek kıskanılmaz. Gerçekten de insanlar, böylelerinin büyük onurları hak ettiğini düşünür, hatta bazen onlara acımaya bile başlar; merhamet neredeyse her zaman kıskançlığı iyileştirir. Öyle ki, şeref payesine kavuşmuş bazı politikacıların, dik durmaktan ve ölçülülükten vazgeçerek yaşamlarından dert yandıklarını ve *Neler çektik neler!* diye şakıdıklarını görürsün. Aslında böyle düşünmezler, sadece bu yolla kıskançlığın keskin ucunu bilerler. Gerçekte bu, sadece böyle kişilerin üzerine yüklenmiş görevlerde belki anlayışla karşılanabilir, onun dışında kişinin bizzat kendisinin üstlenmeyi istediği işler bu duruma dâhil değildir. Hiçbir şey gereğinden fazla büyütülmüş, gösterişli bir iş kadar kıskançlığı alevlendiremez. Yine hiçbir şey, tam tersine yüksek kademedeki bir kişinin daha aşağı kademelerdeki kişilere hak ettiklerini vermesi kadar kıskançlığı söndürmez. Kişi, bu sayede kendisini kıskançlık yağmurundan âdeta şemsiyeyle korumuş olur.

Her şeyden önce talihlerinin önemini abartarak küstahça böbürlenenler, başkalarına güçlerini göstermekten çekinmeyerek tantana yapanlar, muhaliflerine ve rakiplerine karşı kazandıkları zaferleri sürekli hatırlatanlar, kıskançlığa en çok maruz kalanlardır. Buna karşılık kıskançlığın üstesinden gelmek isteyen sağduyulu kişiler, kalplerinde bir yeri

olmayan işlerde bilerek yenilmeyi göze alırlar. Yine açıkça ve samimiyetle sergilenen gücün (kibirden ve böbürlenmeden uzak kalması koşuluyla) kurnaz ve içten pazarlıklı davranışlardan daha az kıskançlığa uğrayacağı da bir gerçektir. Aksi halde, böyle düzenlere başvuran, kendisi de haksız yere yükseldiğinin farkındaymış gibi hissettirerek başkalarını kıskançlığa yöneltmekten başka bir şey yapmaz.

En nihayetinde, şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Başta da belirttiğimiz gibi, kıskançlıkların büyüye benzer bir tarafı vardır, kıskançlıktan korunmak, büyüden ve afsundan korunmadan farklı değildir. Bu yol, (söylendiği gibi) yazgının başkasına aktarılıp yönlendirilmesidir. Şeref payesi kazanmış sağduyulu kişiler, bunu gerçekleştirmek için, sahneye her daim başka birini çıkararak, kendisine yönelecek olan kıskançlığı bu kişiye, yani bazen yardımcılarına ya da uşaklarına, bazen arkadaşlarına ya da ortaklarına veyahut kıskançlığı başkalarına atacak birilerine yöneltirler. Böyle kullanılabilecek, ateşli ve düşüncesiz kişilikler mutlaka bulunur, bunlar bu uğurda güç ve emek harcar, tehlikeyle yüzleşmekten çekinmezler.

Şimdi de kamu kıskançlığından bahsedelim. Kişisel kıskançlıkta iyi bir yön bulunmamasına rağmen, kamu kıskançlığında en azından iyi bir yön bulunur. Kamu kıskançlığı, büyük adamların ölçüyü aşmalarını engelleyen yararlı bir sürgüne[1] benzer, dolayısıyla bu, gücü elinde bulunduran kişilerin kendilerini aşırı yüceltmelerine engel olan bir dizgin gibidir.

Modern dillerde *hoşnutsuzluk* anlamında kullanılan bu kıskançlık türü ("İsyanlar Üzerine"[2] başlığında daha detaylı bir biçimde incelenecek) krallıklarda ve devletlerde bulaşıcı bir hastalıktan farklı değildir. Gerçekten de, bulaşıcı bir has-

1 Sürgün (ostracismus): Yunan demokrasisinde suç işlediği düşünülen bireyin toplumdan uzaklaştırılması istemiyle bir oylama yapılırdı. Oylama sonucuna göre birey on gün içinde şehri terk etmek zorundaydı.

2 *De Seditionibus et Turbis*. bkz. XV. Bölüm.

talığın en sağlam bölgelere sızması ve onları tümüyle mahvetmesi gibi, devlette baş gösteren kıskançlık da devletin en iyi uygulamalarını ve kurumlarını lekeler, nefrete ve kötü bir kokuya boğar. Öfke uyandıran işlere, ilgi çeken takdir edilesi işlerin karıştırılması da pek yarar sağlamaz, zira bu, bizzat zayıflığı ve kıskançlıktan duyulan korkuyu kanıtlar; dahası korktuğunda, insanı daha kolay ele geçiren bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi, daha çok zarar verir.

Kamu kıskançlığı krallardan ziyade, krallığın yöneticilerine ve bakanlarına yönelir. Bununla birlikte şu da çok nadir yanılan bir kuraldır: Nedenler önemsiz olduğu halde, bakana yönelmiş kıskançlık büyükse ya da kıskançlık genelleşip bütün devlet yöneticilerini kapsayacak duruma gelmişse, o halde bu kıskançlık, (örtülü de olsa) kralı ve bizzat devleti hedefliyor demektir. Böylece kamu kıskançlığı ile rahatsız eden hoşnutsuzluk ve yine bunların öncesinde incelediğimiz kişisel kıskançlığın farkları üzerine konuşulmuş oldu.

Kıskançlık duygusuna dair, genel itibarıyla şunu da ekleyelim: Diğer bütün duygular içinde en kötü huylusu ve en hazır olanıdır. Zira diğer duygular kendilerini ara sıra ve aniden gösterir. Şu söz de kıskançlığın sürekli bir şeyle meşgul olduğunu gösterdiğinden pek doğrudur: *Kıskançlık günlerce yorulmak bilmez.*[1] Buradan hareketle, sadece aşkın ve kıskançlığın insanları zayıf düşürdüğü, diğer duyguların ise devamlılığı olmadığından aynı derecede etkili olamadığı görülebilir. Kıskançlık duyguların en bayağı ve en aşağılık olanıdır, bu nedenle en çok şeytana yakıştırılan bir niteliktir, denir ki onun hakkında, *geceleyin buğdaylar arasına ayrı kotu ekmiştir kıskanç insan.*[2] Gerçekten de kıskançlığın her daim gizlice ve karanlıkta işini yürüttüğü, buğdayda olduğu gibi, en iyi ürünleri bile zarara sürüklediği görülür.

---

1 Bir Roma atasözüdür.

2 *Yeni Ahit*, Matta 13.25.

X
Aşk Üzerine

Sahne aşka, hayattan daha çok şey borçludur. Çünkü aşk, sahnede her zaman komediye malzeme olmuştur, kimi zaman da tragedyaya; buna karşılık yine aşk, insan yaşamına birçok defa çeşitli uğursuzluklar katmaktan geri durmamış, kimi zaman Siren'lerden, kimi zaman da Furia'lardan biri oluvermiştir. (Geçmişte ya da günümüzde, hatırası hâlâ yaşayan) büyük ve seçkin adamlardan hiçbirinin kendisini aşka çılgınlık derecesinde kaptırmadığı görülebilir.[1] Bundan da, büyük zihinlerin ve büyük işler peşinde koşanların bu sakat tutkudan etkilenmediği anlaşılabilir. Ancak yine de Roma idaresinin iki başından biri olan Marcus Antonius ve Romalılar arasında kanun sağlayıcılardan, Onlar Kurulu'nun[2] önde gelenlerinden olan Appius Claudius gibileri de vardır. Bu adamlardan ilki gerçekten de aşırı isteklere ve şehvete düşkün biriyken, diğeri sağduyulu ve ağırbaşlı bir adamdı. Bundan, aşkın sadece açık gönüllere değil, aynı zamanda iyi gözetilmezse (nadiren de olsa) sağlam gönüllere de sızabileceği anlaşılabilir. Epicurus'a atfedilen şu söz

1 bkz. VIII. *De Nuptius Et Coelibatu.*

2 Onlar Kurulu (Decemviri): MÖ 450'de kanunları yazmak üzere kurulmuş 10 kişilik komisyon. Yazılan kanunlara da "decemviri legibus scribundis" denmiştir.

ne zavallıcadır: *Ancak birbirimize yetecek büyüklükte bir tiyatroyuz.*[1] Sanki gökle ve bütün yüce şeylerle tefekküre dalsın diye yaratılmış olan insan, hayvanlar gibi boğazıyla olmasa da, daha yüce şeylere dalsın diye kendisine verilmiş olan gözleriyle, aşk dolu küçük bir puta kul olmakla yetinmeliymiş gibi.

Bu tutkunun taşkınlığını dikkatle irdelersek, doğada bulunan her şeyi ve bu şeylerin değerini gerçekten küçümseyip ardı arkası gelmeyen abartılarla, gözün aşktan başka bir şeyi görmemesi şaşırtıcı gelecektir. Bu abartılar lafta kalmaz, zira dalkavukların başının, diğer küçük dalkavuklarla birlikte hareket ettiğine dair o söz pek yerindedir,[2] nitekim âşık daha da ileri gider. Kibirli biri bile asla bir âşığın sevdiği kişiye duyduğu aşk kadar ahmakça kendine tutulmaz. Şu söz pek doğrudur: *Sevmek ile bilgelik ancak Tanrı'da bir araya gelir.*[3] Bu sadece başkalarının net bir şekilde gördüğü, sevilen kişinin gözünden kaçan bir çılgınlık değildir, aksine aşk karşılıklı değilse, sevilen bunun bilhassa farkındadır. Şurası kesin ki, her daim aşka, benzer bir aşkla ya da içsel ve saklı bir küçümsemeyle karşılık verilir. İnsanlar sadece başka şeyleri değil, bizzat kendilerini de yok eden böyle bir tutkudan kaçınmalıdır.

O ozan[4] Juno ile Pallas'ın hediyelerini geri çevirerek, Helena'yı tercih eden delikanlının hikâyesinde[5] aşkın diğer lanetli yönlerini ne güzel anlatmıştır. Zira kim ki, aşkın

1 Seneca, *Epistulae Morales* 7.11.

2 bkz. Plutarcus, *Moralia* 48E-F.

3 Publilius Syrus, *Sententiae* 22.

4 Burada kastedilen ozan Ovidius'tur. bkz. Ovidius, *Heroides* 17.

5 Yunan mitolojisine göre Kavga Tanrıçası Eris, Peleus ile Thetis'in Olympos'ta kutlanan düğününe çağrılmamasına kızarak ortaya altın bir elma atar. Zeus da üstünde "en güzele" yazan bu elmayı kime vereceğini bilemediği için hakem olarak Paris'i seçer. Bunun üzerine üç tanrıçadan her biri en güzelin, kendisi olduğunu iddia ederek Paris'e bir bağışta bulunmayı taahhüt eder. Juno Asya krallığını, Pallas sonsuz aklı ve başarıyı, Venus ise Spartalı Helena'nın aşkını sunar. Paris sonuncuyu tercih ederek, istemeden de olsa Hera ve Athena'yı karşısına alır.

heyecanlarına aşırı kapılır, hem zenginliği hem de bilgeliği elinin tersiyle iter. Bu ateşli tutku, zihnin ziyadesiyle müşfik ve zayıf olduğu zamanlarda ve pek dikkat edilmezse, talihli ya da kötü anlarında alevlenir. Zira her iki dönem de aşkı alevlendirir, coşturdukça coşturur, bundan da aşkın aslında çılgınlığın bir mahsulü olduğu anlaşılabilir. Aşkına mâni olamayanlar için en iyisi, hiç olmadı, onu kontrol altına almak ve ciddi işlerle yaşamın gereklerinden ayırmaktır. Zira aşk hayatlarına burnunu sokarsa, her şeyi altüst eder ve insanları doğru kabul edemeyecekleri bir sona iter.

Nasıl oluyorsa, askerler bile aşklara boyun eğiyor, ben bunun şaraptan farklı olmadığını düşünüyorum. Nitekim çoğu kere tehlikelerin tatlı karşılığını bekliyorlar. İnsan karakterinde başkasına âşık olmaya dönük saklı bir yönelim ve sessiz bir eğilim vardır, insan bunu bir ya da birkaç kişide eritemezse, doğal olarak birçok kişiye akıtır, hatta bu durum, keşişlerde görmeye alışkın olduğumuz gibi, insanları insancıl ve hayırsever olmaya bile itebilir. Aşk evliliği insan neslini meydana getirir, dostça sevgi onu tamamlar, hovarda aşk ise onu tahrip eder ve onursuzlaştırır.

XI
Yüksek Makamlar ve Rütbeler Üzerine

Yüksek makama getirilmiş kişiler üç açıdan hizmetkârdır: Devlet başının ya da devletin hizmetkârı, şöhretin hizmetkârı ve yükümlülüklerin hizmetkârı. Bu yüzden ne kişilikleri, ne davranışları ne de kendi vakitleri bakımından rahat hareket edebilirler. İnsanın gücü isteyip özgürlükten vazgeçmesi ya da gücü başkaları üzerinde uygulayıp kendi üzerinde yitirmesi şaşırtıcı bir arzu türüdür. Rütbelere erişmek güçtür, zahmetlerden daha büyük zahmetlere varılır. Çoğu kere alçaltıcı durumlara düşmek kaçınılmazdır, hatta alçaltıcı durumlardan rütbelere varılır. Rütbelerin zemini kaygandır; geri düşülür, aniden kayılır ya da en azından gözden düşülür, bunlar da üzüntü ve melankoli yaratır. *Artık eskiden olduğu gibi değilsen, niçin yaşamak isteyesin?*[1] Kişi istese bile bir geri dönme imkânı verilmez; insanlar, akıl onlara yapmalarını buyurduğunda bile, geri dönmek istemez. Aslına bakılırsa, dayanıksız kişiler kendi yaşamlarında bile öylece kalamaz, hatta yaşlılık ya da zafiyet gelip de kapıya dayandığında, kapı önünde oturmak isteyen ve bu davranışlarıyla kendilerini dalga ge-

1 Cicero, *Epistulae Ad Familiares* 7.3. Bu söz Cicero'nun kendisinin de şahit olduğu, Iulius Caesar ile Pompeius arasındaki iç çekişmenin bir sonucu olan Pharsalia Savaşı'ndan ve onun Roma'da yarattığı yıkımdan sonra yazılmıştır.

çilecek konuma sokan kentli yaşlılar gibi, gölgelik ve inzivayı arzularlar. Hiç kuşku yok ki, yüksek görevlerde bulunan kişiler, ancak başkalarının gözüyle baktıklarında, kendilerini mutlu sayabilirler, zira kendi açılarından bir değerlendirme yaptıklarında mutlu olduklarına dair herhangi bir emareye rastlamazlar. Bu adamlar başkalarının kendileri hakkında fikir sahibi olduğunu, hatta onların yerinde olmak için can attığını düşündükçe mutlu olsalar da, belki de, içlerinde bunun tam tersini hissederler. Yine bu adamlar acılarını herkesten önce hissederken, hatalarını herkesten sonra öğrenirler. Hiç kuşku yok ki, yetki sahibi olan güçlü kişiler, kendilerine yabancıdırlar. Kendilerini işlerine öyle vermişlerdir ki, vücut ve akıllarının sağlığını düşünecek vakti bir türlü bulamazlar:

Ağır gelir ölüm,
Herkese tanıdık olup da,
Kendini tanıyamadan ölene.[1]

Yüksek görevde bulunan kişilere büyük bir hak tanınmıştır, iyi de olabilirler kötü de. Ancak kötü eylemleri lanetlenmelidir; en iyisi, kişinin kötülük yapma niyetinde olmaması, bundan olabildiğince uzak durmasıdır. Kuşkusuz, yetkiyi iyi yönde kullanmak, mevki arzusunun gerekli, doğru hedefidir. Yine iyi niyetli olmak, Tanrı'yı memnun edebilir, ancak bu niyet eyleme dökülmedikçe, insanlar için tatlı bir düş olmaktan öteye geçemeyecektir. Bu da, başka bir halk hizmeti ve yetkisi olmadan, salt yükselip egemen olmakla olmaz. Doğru ve yerinde işler, insan emeklerinin gerçek hedefidir; bu emeklerin bilincine varmak insanın huzurlu olması demektir. *Tanrı dönüp de geriye, kendi eliyle ne yapıp ettiğine bakınca, her şeyin fazlasıyla iyi olduğunu görür.*[2] Ardından da, Sebt

1 Seneca, *Thyestes* 401-3.

2 *Eski Ahit*, Tekvin 1.31. krş. Augustinius, *Confessiones* XIII, 36-51.

günü[1] gelir. Görevini yerine getirirken, kendine hep en iyileri örnek al, öykünme düsturların ortak paydasıdır; daha sonra ise sana yakışanı örnek al ve harekete geçmenin durmaktan daha iyi olup olmadığını kendine sık sık sor. Aynı görevi kötü yürütmüş örnekleri göz ardı etme, bunu da onları sürekli aklında tutup kendini yüceltmek için değil, nelerden kaçınman gerektiğini öğrenmek için yapmalısın. Kendini devaynasında görmeden, senden öncekilere ve onların dönemine hakaret etmeden reform yapmalısın. Bununla birlikte senin için doğru olan, seçkin örnekleri taklit etmek kadar onları yaratmaktır da. Meseleyi her şeyin ilk haline kadar incele, etraflıca bak, neresinde ne kadar bozulma olmuş. Bu arada zamanı iyi değerlendir, öyle ki, geçmişte en iyi olanı öğren, şimdi ise neyi, en uygun olduğunu anla. Gücünü bilerek davran, böylece kurallara riayet edilmiş ve insanlara beklentilerinin ne olması gerektiğini önceden göstermiş olacaksın. Ancak aşırı katı ve yıkıcı olmamalısın, dahası, kuraldan ayrılırsan, bunu niçin yaptığını her daim açıkça söyle. Görevinin kurallarını istikrarla gözet, buna bağlı olarak kararınla ilgili tartışmaya girmekte acele etme, bunu yaparsan da, mevcut durum ve dolayısıyla uygulamalarınla ilgili soruları hiddetle karşılayıp tepki göstermektense, haklarını iyi bil ve sessizce uygula. Daha düşük rütbelerde bulunanların, altında çalışanların haklarını da gözet, görmezden gelme. Her işe karışmaktansa, tüm görevlerin başındaki adam olarak yüce bir onura sahip ol. Görevini yürütebilmek için, sana yardım ve bilgi sunacak olanları kucakla, yani yanına çek, bu amaçla kendi işlerini sana savunan kişileri, burunlarını sokuyorlar diye uzaklaştırma, aksine onları sevgiyle karşıla ve kabul et.

Yönetimdeyken işleme konup uygulanabilecek dört temel kusur vardır: Aşırı geciktirme, rüşvet, kabalık ve yumuşaklık. Geciktirmeye bakarsak, sana kolay ulaşılmasını

1 Yahudi inancına göre, Tanrı'nın altı günlük yaratılıştan sonra istirahat ettiği, haftanın son günüdür. bkz. *Eski Ahit*, Çıkış 20.10-11.

sağla, önceden belirlenmiş olan zamanı koru, verdiğin sözleri tut, gerekmedikçe araya yeni işler sıkıştırma. Rüşvete gelince, sadece senin elin ve görevin için çalışanların eli rüşvet almasın, aynı zamanda talebini iletenler de rüşvet vermesin.

Kuşkusuz, dürüstlük her şeyden önemli bir niteliktir, ancak bunu dile getirip uygulamaya koymak rüşvetçilerin savuşturulmasını sağlayacaktır. Bu suçtan olduğu kadar, bunun şüphesinden de kaçın. Her kim değişken olur ve herhangi bir sebep sunmadan tavrını değiştirirse, rüşvet şüphesi uyandırır. Bu yüzden, açıkladığın her zamanki fikrinden ya da başladığın süreçten saparsan, bunu apaçık bir dille anlat, seni buna iten nedenleri söyle ve vurgula, gerçeği gizleyebileceğini sanma. Eğer gördüğü beğeninin açık bir nedeni yoksa, takdir gören ve efendisi yanında söz sahibi olan bir uşağın, çoğu kere rüşvet işlerine baktığı yönünde adı çıkar. Kabalığa gelince, bu yok yere kıskançlığa ve kötü niyete sebep olur, bunun da hiç yararı yoktur. Açıktır ki, sertlik korkuyu, kabalık da nefreti doğurur. Daha üst bir konumdan gelen uyarılar da insanı aşağılamayan bir nitelikte, ağırbaşlı olmalıdır. Yumuşaklığa gelirsek, o rüşvetten daha kötüdür. Çünkü rüşvet ara sıra ve anlık verilir, oysa insan düşüncesizliğe teslim oluyor ya da aldatıcı övgülere kanıyorsa, orada yumuşaklık var demektir. Süleyman'ın da dediği gibi, *İnsanlara yüz vermek iyi değildir, zira insan bir dilim ekmek için bile suç işler.*[1]

Eskiler tarafından söylenen şu söz pek yerindedir: *Mevki insanı afişe eder.*[2] Kimilerini daha iyiye, kimilerini ise daha kötüye iter. Tacitus, Galba için şöyle demişti: *İmparator olmasaydı da, herkes onu imparatorluğa yakışan bir adam*

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 28.21.

2 Bu alıntının nereden yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, kimine göre Solon'dan, kimine göre Bias'tan, kimine göreyse Pittakos'tan veya Epaminondas'tandır (AKŞİT 61; PITCHER 92; VICKERS 729-30). Ancak ifadeye Erasmus'un atasözleri üzerine yazmış olduğu eserinde rastlarız (bkz. Erasmus, *Proverbs, Chiefly Taken From the Adagia of Erasmus*, Ed. Robert Bland, T. Egerton Press, 1814, s. 239); anlaşıldığı kadarıyla bu ifade, bir Roma atasözüdür.

olarak görürdü.[1] Buna karşılık Vespasianus için şöyle der: *İmparatorlar içinde sadece Vespasianus daha iyiye dönüşmüştür.*[2] Tacitus ilkinde yönetme sanatını, ikincisinde ise hal ve davranışı kasteder. Kişi muhtelif onurlar kazandıkça kusurlarından arınıyorsa, bu onun yüce gönüllü olduğunun çok açık bir kanıtıdır. Çünkü onur en nihayetinde erdemin yuvası olmalıdır, nasıl ki doğada nesneler, yerlerine doğru hızla hareket eder de yerlerine varınca dururlarsa, erdem de şiddetle hareket eder, ancak yüksek onura eriştiğinde oraya yerleşir. Yüksek yerlere her zaman eğimli dönemeçler dolu basamaklardan çıkılır. Eğer partiler güçlüyse, kişinin yükselirken bunlardan birine dâhil olması iyidir, tabii istediği yere vardıktan sonra tekrar eski hızına dönmesi koşuluyla. Senden önce gelenlerin anısını koru. Eğer bunu yapmazsan, senden sonra gelen de, seninkine öyle yapar. İş arkadaşlarına dostça davran, kendilerine danışılacağını sandıkları andan ziyade, hiç beklemedikleri anda onları çağır. Özel bir konuşmada veya günlük sohbetlerde konumunu fazla hatırlatma ve yapacakların üzerinde çok durma, senden şöyle bahsedilmesi daha iyidir: *Oturup da işinin başına geçince, bambaşka bir adam olur.*

1 Tacitus, *Historiae* 1.49.

2 Tacitus, *Historiae* 1.50.

XII
Ataklık Üzerine

Okullarda anlatılagelen pek eski bir örnekse de, yine de bilge için, üzerinde düşünmeye değerdir. Bir gün Demosthenes'e sorulmuş:[1] Bir konuşmacı için en önemli nitelik nedir? *Etki* diye cevaplamış. İkincisi nedir? *O da etki.* Üçüncüsü nedir? O yine *etki* demiş. Konuşmayı iyi bilen Demosthenes, burada övdüğü bu yeteneği büyük ölçüde karakterine borçlu değildi. Konuşmanın yüzeyden içeri nüfuz etmeyen ve konuşmacıdan ziyade bir oyuncunun karakteri olarak görülmesi gereken bu yönünü bulma, belagat ve diğer unsurlardan daha önemli olacak şekilde, onu âdeta bahsedilmesi gereken tek hususmuş gibi yüce bir konuma yerleştirmek tuhaf bir durumdur.[2] Gerçi bunun anlaşılır bir nedeni de vardır: Çoğun insan doğasında delilik, bilgelikten daha ağır basar. Ölümlülerin zihninde böyle bir yer edinen deliliğe özgü işlevler, diğerleri içinde en güçlü olanlardır. Ataklık, gündelik davranışlarda da buradakine benzer şekilde şaşırtıcı bir öneme sahiptir. Gündelik davranışlarda en önemli şey nedir? *Ataklık.* İkincisi? *Ataklık.* Üçüncüsü? Yine *ataklık.* Aslında ataklık, cehalet ile bayağı zihnin mah-

1 Plutarchus, *Demosthenes* 17-18.

2 Horatius, *Ars Poetica* 343.

sulüdür, bu yüzden diğer bütün insani niteliklerden bir hayli farklıdır. Ataklık yargı gücü zayıf ve zihnen korkak olan esir ruhlu insanları yönlendirir, âdeta cezbeder, zaten insanların çok büyük bir bölümü de böyledir. Bilge kişiler bile kararsız oldukları anlarda ataklığın etkisi altında kalabilir. Ataklığın demokrasilerde olağanüstü işler başardığını, senatörleri ve kralları ise fazla etkilemediğini görüyoruz. Atak kişilerin iş yapmak için ilk ortaya çıktıkları anda uyandırdıkları heyecan, daha sonra uyandırdıklarından daha büyük olur. Nitekim sözü verilen ataklık kötü işler. Nasıl ki insan bedenini tedavi etmesi beklenen şarlatanlar ortaya çıkıyorsa, aynı şekilde siyasi yapıda da kaygıları ve zorlukları üstlenecek insanlar yok değildir. Bir iki denemede tesadüfen başarı gösterebilseler de, temel ilkelere yabancı olduklarından genelde başarısızlığa uğrarlar. Atak birinin Muhammed'in şu mucizesini hatırlattığını görmek mümkündür: Muhammed insanları dağı yanına çağıracağına ve onun zirvesinde kendi yasasını benimseyenler için Tanrı'ya dua edeceğine inandırmıştı. Bunun üzerine etrafında büyük bir kalabalık toplandı. Muhammed yanına gelmesi için dağa tekrar tekrar seslendi, ancak dağ yerinden kıpırdamayınca, o da (hiç çekinmeden) şöyle dedi: *Dağ Muhammed'e gelmeyi reddediyorsa, Muhammed dağa gidecektir.* Bu insanlar böyledir, büyük sorumluluk alıp çok başarısız da olsa, (en üst derecede ataklık yetenekleri varsa) durumu alay ederek geçiştirir, sözünü yutar ve başka bir şey yapmaz. Hiç kuşku yok ki, böyle atak insanlar kuvvetli bir yargı yeteneği olanlar için alay konusu olur, hatta avam için bile ataklıkta gülünç bir taraf vardır. Çünkü saçmalık sizin için gülünçse, fazla ataklığın da kendi içinde saçmalık barındırdığı açıktır. Hele ki, atak kişideki o surat karmaşasını görmek pek keyiflidir, zira yüzü başka bir hal alır ama bozuk bir haldir bu. Başka türlü de olamaz. Utangaç insanların yüzü ise yavaş yavaş değişir, gururları kırılır. Ancak ataklar, bu tür durumlarla karşılaştığında,

tıpkı satranç oyununda kazanan olmadığında hareketsiz kalınması gibi, hareketsiz kalırlar. Bu son örnek ciddi bir gözlemden ziyade bir yergiye uygundur. Ayrıca atağın her daim kör olduğuna da dikkat etmek gerekir. Ne tehlikeleri ne de karşısına çıkan engelleri görür, dolayısıyla kendisine danışıldığında zarar verir, eyleme geçildiğinde yarar sağlar. O halde ataklardan güvenli bir şekilde yararlanmak istersen, onları yönetimin en üst kademesine getirmemelisin; alt kademede düşünülmeli ve başkaları tarafından yönetilmeliler. Zira karar alırken tehlikelerin göz önünde olması iyidir, eylem halindeyken gözün karartılması gerekir, tabii büyük tehlikeler yoksa.

XIII
İyilik ve İyi Yaradılış Üzerine

İyilikten şunun anlaşılması gerektiğini düşünüyorum: insanların yararlı işler için çalışma ve iyiyi isteme duyarlılığı. Yunanlar buna *philanthropia*[1] diyorlar. *Humanitas*[2] sözcüğü ise (genel kullanımıyla) diğerinin verdiği etkiye nazaran daha dar ve hafif kalır. İyiliği duygulanım ve huy, iyi yaradılışlı olmayı ise doğal bir eğilim olarak adlandırıyorum. Gerçekten de iyilik, bizzat tanrısal doğanın bir görüntüsü ve karakteri olması hasebiyle, bütün erdemlerin ve zihnin önde gelen onurları içinde yer alır. Bundan yoksun olan insan huzursuz, fena, kederli, demem o ki, zararlı bir haşere türünden başka bir şey değildir. Ahlâktaki iyilik teolojik bir erdem olan hoşgörüye karşılık gelir ve aşırılığı kabul etmese de, hataya neden olabilir.

---

1 Philanthropia ("philanthrophy" OED), kısaca "insan sevgisi" demektir, OED'e göre bu kelime ilk kez Francis Bacon tarafından İngilizce kullanılmıştır. Yunan dünyasında "insancılık, iyilikseverlik" gibi manaları olan bu ifade, her şeyden önce tanrılara, daha sonra kurallara ve büyük kişilere özgüydü. Etik açıdan evvela kişiler için yaygın bir şekilde rağbet edilen bir değer olmuş, daha sonra felsefede kendine bir erdem örneği olarak yer bulmuştur. Kişi tanrıları taklit etmeli ve onlar için konulmuş ilahi kurallara uymalıdır. (G. Kittel - G. Friedrich - G. W. Bromiley, *Theological Dictionary of the New Testament*, Wm. B. Eerdmans Press, 1985, s. 1261)

2 İnsancılık.

Aşırı güç arzusu melekleri gökten indirdi, aşırı bilme arzusu da insanı cennetten kovdurdu. Buna karşılık hoşgörüde aşırılığa izin yoktur, ne melek ne de insan hoşgörüsünden ötürü bir tehlikeye maruz kalabilir. İyiliğe yönelik doğal eğilim insanın en derinlerine kök salmıştır ve insan doğasında mevcuttur. Kişi, insanlar için kullanacağı iyi davranma fırsatını ve zamanını bulamazsa, kuşkusuz diğer canlı mahluklara yönelir. Nitekim diğer canlı mahluklara karşı merhametli olan, köpekleri ve kuşları yemleyen Türklerin haşin ve yabanıl yaradılışlı olduğu görülür. Örneğin (Busbequius'un aktardığına göre) Bizans'ta[1] yaşayan Venedikli bir kuyumcu, uzun gagalı bir kuşun boğazına bir şey tıkayınca, halkın çılgın öfkesinden güçlükle kaçabilmiştir.[2] Yine de iyilik ya da hoşgörü erdemi, hatalardan yoksun değildir. İtalyan atasözü der ki: *Tanto buon, che val niente,* yani *Öyle iyi ki, hiçbir şey için iyi değil.* Nicholas Machiavelli hiç düşünmeden, bir yazısında bunu açık bir dille söyleme cüretinde bulundu: *Hristiyanlık inancı, iyi ve masum insanları bir ganimet olarak Tiranların adaletsizliğine bırakmıştır.*[3] O gerçekten de Hristiyanlık kadar iyilik düşüncesini yücelten hiçbir yasa, karar ya da dünya görüşü olmadığından böyle söylemiştir. O hal-

1 Bizans ile kastedilen İstanbul'dur. Bacon İngilizce metinde İstanbul'un Bizans dönemindeki ismini, "Constantinople"u kullanmayı tercih etmiştir (karş. VICKERS 363).

2 Bacon'ın Busbequius'tan yaptığı alıntı gerçeği yansıtmıyor görünüyor, zira Busbequius'un *Legationis Turcicae Epistolae* adlı kitabında toplanmış olan mektuplarından üçüncüsünde o kuşu aslında Venedikli bir kuyumcunun tartakladığı yazmaktadır (AKŞİT 44). Ayrıca Devey'e göre burada alıntılandığı gibi Türkler arasında leyleklerin, turnaların ve köpeklerin bu dönemde yerli halk ve devlet tarafından korunmasının, sevilmesinin çeşitli sebepleri olabilir: Örneğin bu hayvanların, dışarıda pislikleri temizlemeleri önemli bir etkendir; bu pratik yönlerinin yanında Lady Montagu'nun 1718'de yazmış olduğu bir mektupta da dediği gibi, leyleklerin Türkler arasında bu kadar çok sevilip hatta çok alçak evlerin bile çatılarına yuva yapmalarına izin verilmesinin bir nedeni de bu kuşların her kış Mekke'ye göç etmeleri olabilir. Bütün bu sebepler bu hayvanların Türkler arasında bu denli sevilmesini açıklayabilir (DEVEY 34).

3 Machiavelli, *Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*, 2.2.

de en iyisi, tatsızlığı ve tehlikeyi en aza indirmek için, tıpkı patikada zikzak çizerek yürüyenlerin gözümüze takılması gibi, iyi niyetin doğurabileceği kimi yanılgıların da farkında olmamızdır. Bu yüzden başkalarının iyiliği için çalış, onların gülen yüzlerine veya isteklerine hemen prim verme. Zira bu kolay kanmanın ve hatta dürüst bir zihni zincire vurarak esir eden yumuşaklığın göstergesidir: Aesopus'un arpa verildiğinde daha hoşnut ve mutlu olan horozuna inci takmaya çalışma.[1] Bu konuyla ilgili olarak Tanrı'nın şu örneği senin için ilke yerine geçsin: *O adil olanları da, adil olmayanları da yağmuruyla ıslatır, güneşiyle aydınlatır.*[2] Ama o zenginliği herkese eşit ölçüde yağdırmaz ya da herkesi onurların ve erdemlerin parıltısıyla aydınlatmaz. Müşterek lütuflar herkesle paylaşılırken, özel lütuflar seçilmiş azınlığa aittir. Ayrıca dikkat et, portresini yaparken modelini kırmayasın. İşte teoloji de kendimizi sevmeyi, model yakınımızı sevmeyi ise onun betimi olarak belirlemiştir. *Sahip olduğun her şeyi sat, hatta fakirlere ver ve beni izle.*[3] Ancak ardımdan gelmeyip, beni izlemeyeceksen o halde sahip olduklarını sakın satma. Böyle bir yaşam tarzını sürdürmeden de az ya da çok malvarlığınla başkalarına yardım edebilirsin, aksi halde nehirlere su katayım derken kaynağı kurutursun. Ayrıca iyilik alışkanlığı sadece doğru aklın bir ilkesi olarak değerlendirilemez, aynı zamanda doğal karakteriyle kendisine meyleden bazı insanlarda da bulunur, tıpkı buna karşılık, başka insanlarda da doğal bir kötülüğün bulunması gibi. Yine kendi karakterindeki yönelimden ötürü başkalarının iyiliğini çekemeyenler de vardır. Huysuzluk, dikbaşlılık, karşıtlık, farklı davranma isteği ve benzeri şeyler kötülüğün daha hafif türleridir: Daha ağır hatta tehlikeli olanlar ise saf kötülük olan kıskançlıktan doğar. Böyle insanlar, başkalarının felaketlerine neredeyse

1 Aesopus'a ait bir hikâyede geçiyor olmalı.

2 *Yeni Ahit*, Matta 5.45.

3 age., Markos 10.21.

sevinir, her daim felaketleri daha da ağırlaştırırlar. Kuşkusuz, saygıyı hiç hak etmeyen bu insanlar, Lazarus'un yaralarını yalayan köpeklerden ziyade,[1] kişinin başına üşüşmüş, yarayı acıtarak kanatan sinekler gibidir. Sayıları hiç de az olmayan bu *misanthropos*'lar[2] insanları bir ağaç dalına asmaktan mutluluk duyar, ancak bahçelerinde Timon'un sahip olduğu kadar ağaçları yoktur. Böyle bir eğilime sahip zihinleri insan doğasının ülserleri ve tümörleri olarak adlandırmak haksızlık sayılmaz. En çok Mercurius'un politikacıları, sadece dalgalarda inip kalkacak gemilerin yapımında işe yarayan ancak kolay kolay sarsılmayacak evlerin yapımında hiç de kullanışlı olmayan eğri kerestelerden yapılır. İyiliğin birçok kısmı ve belirtisi vardır. Her kim konuklara ve yabancılara kibarca ve insanca davranırsa, kendisinin bir Dünya Vatandaşı olduğunu, yüreğinin de diğer kara parçalarından ayrı bir ada gibi değil de onları bir arada tutan bir kıta gibi olduğunu söylemiş olur. Bir kişi kederlilerle birlikte ağlayabiliyor, kederli insanların yaralarına yüreğiyle derman olabiliyorsa, o aslında yarasıyla başkalarına ilaç olan soylu pelesenk ağacına benziyordur. Kolayca başkalarını bağışlayabiliyor, kusurları unutabiliyorsa, bu onun yüreğinin kolayca yaralanamayacağını, hatta çok sağlam olduğunu göstermektedir. Ölçülü lütuflar karşısında kendisini borçlu sayabiliyorsa, bu durumda armağan yığınlarından ziyade insanların kalplerine önem veriyor demektir. Bütün bunların ötesinde, kardeşlerinin selameti uğruna İsa'nın lanetini üstlenmiş, havarilerden Aziz Paulus'un[3] kusursuzluğuna ulaşabilmiş kişi, yaradılışında neredeyse tanrısal bir nitelik taşıyor ve bir açıdan da İsa'nın kendisine benziyor demektir.

---

1 *Yeni Ahit*, Luka 16.19; 21.

2 İnsan sevmeyenler.

3 *Yeni Ahit*, Romalılara Mektup 9.3. krş. *Eski Ahit*, Çıkış 32.32.

XIV
Soyluluk Üzerine

Soyluluk konusunu işlerken, bunu evvela devletin, ardından da tek tek bireylerin durumu açısından ele alacağız. Soylular için kesinlikle bir sorun teşkil etmeyen monarşi, her daim tam ve mutlak bir tiranlıktır. Türklerin yönetimi böyledir. Gerçekten de soylu tabaka, kraliyet saygınlığını ortadan kaldırarak, avamın gözlerini, kraliyet ailesinden az da olsa kendine çeker. Demokraside bazen soylulara ihtiyaç duyulmaz; zira demokrasiyle yönetilen halk büyük ölçüde durgun olur, soylu sınıfı olmadığından, insanlar ayaklanmalara ve hiziplere pek karışmaz. İnsanların gözü sağda solda, onda bunda değil, tümüyle kendi işlerindedir, gözleri ona buna kaysa bile, bu, seçkinlikle veya gösterişle değil, ziyadesiyle uygun işleri yerine getirme amacıyla alakalıdır. Kantonlarının dinle birbirlerinden ayrıldığı görülse de, İsviçrelilerin devletinin yeterince refah içinde olduğunu görüyoruz. Onlar arasında saygınlık değil, faydacılık hâkimdir. Bağımsız Belga Devletler Topluluğu'nda da[1] bu yönetim şekli açıkça baskındır. Eşitliğin olduğu yerde, kararlar taraf-

1 Yedi küçük Kuzey Avrupa ülkesinin (Hollanda, Zelanda, Utrecht, Geldern, Overisel, Frizland, Groningen) 23 Ocak 1579'da Katolik İspanya'nın boyunduruğuna başkaldırarak V. Karl'a karşı kurdukları Protestan devleti. Daha sonra bu devlet yedi ülkenin en önemlisi olan Hollanda'nın adını almıştır (AKŞİT 68).

sız bir şekilde alınır ve vergiler kesintisiz ödenir. Monarşide soyluların gücü ve otoritesi, kralın görkemini artırsa da, beri yandan gücünü azaltır, halkın yaşamına hareketlilik getirir, ancak onların fırsatlarına da el koyar. İşlerin iyi yürümesi, soyluların gücünün, yönetim veya adalet mekânizmasına karışacak kadar artmamasına bağlıdır, buna karşılık halkın, kendilerine saygı duyacağı ölçüde saygınlığı olmalıdır, böylece kendilerini kraliyete siper edip isyanın şiddetini azaltırlar. Soyluların sayısının giderek artması, çoğunluğun daha az söz sahibi olmasından ötürü ülkede yoksulluğa sebep olur, zira böyle bir durumda harcamalar artar. Dahası, zaman içinde soyluların sayısı gereğinden fazla artınca, kaçınılmaz olarak onurlar ile mal mülk arasında uzlaşmazlık ya da oransızlık meydana gelir.

Tek tek kişilerdeki soyluluğa bakalım: Hiçbir felaketin çökertemediği, hâlâ ilk günkü gibi duran eski bir yapı, bir şato, hatta zamana meydan okuyan, gücü kuvveti yerinde, heybetli bir ağacın saygınlığı vardır, buna karşılık zamanın nice fırtınalarından, nice sellerinden çıkmış soylu bir aile, daha büyük bir saygınlık uyandırır. Yeni soyluluk sarayın gücüne, eski soyluluk ise sadece zamanın gücüne muhtaçtır. Soyluluk onuruna ilk erişenler, erdemlerin şanına, sonraki kuşaklardan daha layıktır, ama onlardan daha az masumdurlar. Çünkü insanlar iyi becerilere kötü becerileri karıştırmadan nadiren onura kavuşur. Doğru olan, ataların erdemlerinin sonraki kuşaklara aktarılması ve bununla birlikte kusurlarının da kendileriyle birlikte gömülüp gitmesidir. Doğuştan seçkinlik, çoğunlukla çalışmayı azaltır ve az çalışan biri de başkasının çalışkanlığından hoşlanmaz. Soylu doğmuş kişilerin fazla yükselememeleri de söz konusudur. Diğerleri yükselirken yerinde sayan kişi kendisini kıskançlıktan zorlukla alıkoyacaktır. Buna karşılık, soyluların belli onurlara doğuştan sahip olduğu göründüğünden, onlardaki soyluluk pasif kıskançlığı da tümüyle ortadan kaldırır.

Ayrıca krallar, kendilerinden tam anlamıyla yararlanmak istediklerinde sağduyulu ve yetenekli soylulara, kendi işlerini gönül rahatlığıyla vermeye eğilimli olur; zira halk, âdeta buyruk vermek için doğmuş soyluların önünde rahatlıkla eğilir.

XV
Başkaldırılar ve Karışıklıklar Üzerine

Şurası açıktır ki büyük insanlar, halkın çobanları gibi, politik fırtınaların işaretlerini önceden kestirmeyi bilirler; bu fırtınalar çoğun ortalık sütlimanken kopar, dolayısıyla bu fırtınalar doğadaki gün-tün eşitliği sırasında[1] kopan fırtınalardan hiç de farklı değildir. Nasıl ki genelde kasırga öncesinde mağaralarda rüzgârın uğuldadığı ve aynı şekilde denizde saklı kabarmaların gün yüzüne çıktığı görülürse, aynısı bastıran politik fırtınalarda da olur.

O, genelde kör kasırgaların çıktığına;
Alçaklıkların ve gizli savaşların çıktığına dair bizi uyarır.[2]

Devlete kara çalan iftiracı, dizginsiz ve ısırıcı konuşmalar, her tarafa uçar ve artar. Aynı şekilde, yeniliklerle ilgili dedikodular ve yönetimi aşağılayan yalanlar her tarafa yayılıp halk tarafından coşkuyla kabul edilir, kuşkusuz bunlar isyanların işaretleri arasındadır. Vergilius *Fama*'nın[3] kökeninden bahsederken, onun devlerin kız kardeşi olduğunu söyler:

---

1 Ekinoks zamanında.
2 Vergilius, *Georgica* 1.465.
3 Şan, şöhret, söylenti.

Toprak Ana, tanrıların kabarmış öfkesinden dolayı,
Sonunda (söylediklerine göre) dev Caeus ile Enceladus'un
kız kardeşini doğurmuş.[1]

Söylentiler geçmişte kalan isyanların bize ulaşan artıklarıymış gibi dursa da, gerçekte gelecekte yaşanacak aynı şiddetteki isyanların habercisidir. Pek doğru bir şekilde ortaya konmuştur ki, kalkışma ile söylentisi arasında, erkek kardeş ile kız kardeş, erkek ile kadın arasındaki gibi bir ayrım dışında herhangi bir farklılık yoktur. Hele ki halkın beğenisini kazanması gereken ve alkışını hak ettiği ölçüde alan, devletin en övgüye değer uygulamaları yanlış yorumlanıyor ve hakarete uğruyorsa, bu, ülkedeki durumu daha da kötüleştirir. Bu, kıskançlığın büyük gücünü gösterir, tıpkı Tacitus'un haklı bir biçimde söylediği gibi: *Büyük bir kıskançlık oluştu mu, artık kötü işler de beğenilmez olur, iyi işler de.*[2] Söylentiler de kargaşaların işaretleri içinde sayılıyor diye, söylentilerin ziyadesiyle sert bir şekilde bastırılmasını kargaşaları önlemenin bir çaresi olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir, zira çoğunlukla ciddiye alınmayan söylentiler kolaylıkla silinir, buna karşılık onları durdurmakla meşgul olunursa, aksine, neredeyse uzayıp gitmesinden başka bir sonuç alınamaz.

Tacitus'un bahsettiği gibi, buyruklara boyun eğme şeklindeki uysallık türünü de kuşkuyla karşılamak gerekir: *Görevlerinin başındaydılar, ancak emirleri uygulamaktan ziyade olan biteni, bildikleri gibi yorumlamayı tercih ediyorlardı.*[3] Verilen görevleri didik didik etmek, saygınlığını bozmak, ciddiyetsizlikle karşılamak itaatsizliğe yeltenmekten ve dikbaşlı davranmaktan başka nedir? Özellikle de, buyrukların tarafında olanlar, o buyruklarla ilgili tartışmalarda korkuyla

1 Vergilius, *Aeneis* 4.178-180.
2 Tacitus, *Historiae* 1.7.
3 Tacitus, *Historiae* 2.39.

ve yumuşak bir dille konuşurken, buyruklara karşı gelenler daha atak ve daha dikbaşlı olur.

Yine (Machiavelli'nin pek doğru biçimde belirttiği gibi) bir tarafa ağırlık verildiğinde filikanın batması gibi, herkesin ortak babası gibi hareket etmesi gereken yöneticiler herhangi bir partiye eklemlendiklerinde de aynı şey olur. Fransa Kralı III. Henri zamanında bu doğrulanmıştır. Kral başından itibaren Protestanların kökünü kazımak için birliğe girmeyi istemiş, kısa bir süre sonra da birlik krala karşı çıkmıştı.[1] Kralın otoritesi, kendi çıkarını gözetmeye başladığında iktidarının gerektirdiğinden daha güçlü bir zorunluluk doğar; krallar otoriteleri eliyle sahip olduklarını yitirmeye başlarlar.

Ayrıca her daim anlaşmazlıklar, kavgalar, bölünmeler açıkça kendini gösteriyorsa, yöneticiye saygı kalmamış demektir. Liderlerin davranışları gezegenlerinki gibi, yani *primum mobile*[2] olmalıdır, buna göre her bir gezegen *primum mobile* hareketinden ötürü hızla döner, öte yandan kendi yörüngesinde de ağır ağır kımıldar. Eğer devletin ileri gelen soyluları kendi yörüngelerinde hızlı hızlı dönmeye başlamışsa, bu, yörüngelerinin karıştığının apaçık göstergesidir (Tacitus'un da söylediği gibi): *Yöneticiyi takmayacak kadar başlarına buyruk.*[3] Saygınlık krallara bizzat Tanrı tarafından

---

1 Bacon'ın burada kastettiği Fransa Kralı III. Henri'nin, Protestanların kökünü kazımak için kurulmuş olan Kutsal Birlik adlı örgüte girmesidir. Hatasını anladığında da iş işten geçmiş, Guise dükü ve kardeşi Kardinal de Lorraine suikasta uğramıştı. (AKŞİT 75; DEVEY 39).

2 Aristoteles dünyanın durağan olduğunu, Güneş'in, Ay'ın, gezegenlerin ve yıldızların da onun etrafında dairesel devinimlerde bulunduğunu düşünüyordu. Bu düşünce MÖ 2. yüzyılda Ptolemaeus tarafından geliştirilerek kapsamlı bir gökbilimsel model içine oturtuldu. Bu teoriye göre merkezde duran Dünya Ay'ı, Güneş'i, yıldızları ve –o zaman bilinen– beş gezegeni, yani Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'ü taşıyan sekiz tane iç içe küre tarafından çevrelenmekteydi. Bu küreler sürekli olarak hızla dönmekteydi, en uzak yıldızların yer aldığı onuncu kürenin bütün bu ortak hızlı dönüşü başlatan ilk devinim gücünü taşıdığına inanılır, buna "primum mobile" denirdi. (AKŞİT 75-6).

3 Tacitus, *Annales* 3.4.

verilmiştir ve Tanrı onları bu saygınlıktan mahrum bırakmakla tehdit eder: *Çözeceğim kralların kuşağını.*[1]

Yine devleti devlet yapan dört temelden biri (bunlar din, adalet, yönetim ve maliyedir) sarsılırsa veya zayıflatılırsa, kurtuluş dualara kaldı demektir. Başkaldırıların belirtilerini bir kenara koyarak (bu konu üzerinde daha fazla durmaya gerek yok, zaten ilerledikçe konu daha da aydınlanmış olacak), ilkin başkaldırı gerekçesine, sonra da nedenlerine ve onu besleyen unsurlara, en sonunda da nasıl önlenebileceklerine değinelim.

Başkaldırı gerekçesi, dikkatle incelenmesi gereken bir konudur. Başkaldırıları önlemenin en güvenilir yolu (zaman elveriyorsa), bizzat gerekçeyi ortadan kaldırmaktır. Eğer çıra alev almaya hazırsa, kimse onu tutuşturacak ilk kıvılcımın nereden geleceğini kolayca bilemez. Başkaldırıların iki gerekçesi vardır: Büyük yoksulluk ve mevcut durumdan hoşnutsuzluk. Hiç kuşku yok ki, gelecekleri belirsiz ve hayatları mahvolmuş insanların sayısı çoksa, başkaldırıya destek verenlerin sayısı da çok olur. Lucanus'un iç savaştan önce Roma devletinin durumuyla ilgili gözlemi şöyledir:

> *Buradan doğdu tüketen tefecilik, hızla biriken faiz.*
> *Buradan doğdu sarsılan güven ve çoğunun çıkarına olan savaş.*[2]

Kuşkusuz, "*çoğunun çıkarına olan savaş*" bozulan devletteki kargaşa ve sarsıntıların bir göstergesidir. Yüksek tabakaların ihtiyacı ve kayıpları, alt tabakadakilerin yokluğu ve çaresizliğiyle birleşince tehlike ciddileşir. Çünkü en kötü sonuçları doğuran başkaldırılar, karın açlığından doğanlardır. Zihinlerdeki huzursuzluklara ve mevcut düzenden du-

1 Bacon bu alıntıyı iki yerden yapmış olabilir: *Eski Ahit*, Yeşaya 45.1: "Kralları silahsızlandıracak," veya *Eski Ahit*, Eyüp'ün Mektubu 12.18: "Kralların bağladığı bağı çözer, bellerine kuşak bağlar."

2 Lucanus, *Pharsalia* 1.181.

yulan rahatsızlığa bakarsak, kuşkusuz, toplum bünyesinde insan vücudundaki, her an yara oluşturmaya ve ateşlenmeye neden olabilecek kötü huylu salgılara benzer unsurlar vardır. Hiçbir devlet adamı, tehlikenin büyüklüğünü, halkın kafasını karıştıran unsurların haklı mı haksız mı olduğuna bakarak ölçmeye kalkmasın. Bu, çoğu kere kendi çıkarını reddeden avamın aşırı anlayışlı olduğunu varsaymaktır. Yine kıskançlığı doğuran sıkıntıların büyük mü yoksa küçük mü olduğuna da bakmamak gerekir. Korkunun, çekilen sıkıntıdan daha çok olduğu durumda, kötü düşünceler en tehlikeli hale gelir: *Acının bir sınırı varsa da, korkunun yoktur.*[1] Sabrı tüketen büyük zulümler bilhassa zihinleri yıpratır. Hiçbir kral ya da devlet, zihinlerdeki huzursuzluğu ve gittikçe büyüyen çekememezliği görmezden gelmemeli, zira uzun zamandan beri insanların öfkesi sürekli kabardığından devlet felakete uğramayabilir, başka deyişle her kalkan toz bir fırtınaya sebep olmayabilir, ancak şu rahatlıkla söylenebilir ki, değişik zamanlarda kalkan tozlar bir araya gelip güçlenerek bir fırtınaya sebep olabilir. Bu konuda bir İspanyol atasözü şöyle der: *Gergin bir ip, çok hafif bir çekmeyle kopar.*

Başkaldırıların nedenleri şunlardır: Dinsel konularda yenilik, vergiler ve harçlar, yasalarda ve törede değişiklik, ayrıcalıkların ve hakların ihlali, genel baskı, hak etmeyenlerin yüksek mevkilere ve bakanlıklara getirilmesi, yabancılar sorunu, ürün fiyatlarındaki pahalılık, ordudan çıkarılmış askerler, umudu kalmamış partiler ve en nihayetinde insanları ortak paydada birleştirecek ve coşturmaya yetecek kadar topluma zarar veren ne varsa.

Çarelere gelirsek, dile getirebildiğimiz ölçüde çeşitli korunma yöntemlerini karışık ve türlerine göre ele almaya çalışacağız; her bir soruna uyan yasal bir çözüm yolu olmalıdır. Genel bir ilke yerine, her durumun kendi koşullarına uygun ilkeler benimsenmelidir.

---

1 Plinius, *Epistulae* VIII.17.6.

Başkaldırıların ilk çaresi, onlardan kaçınmanın ilk yolu şudur: Yukarıda söylediğimiz gibi, malvarlığıyla ve düşkünlükle alakalı olan başkaldırıya götüren nedeni, yani vatandaşların yoksulluğunu ortadan kaldırmak ve ihtiyaçlarını gidermek için, elden gelen tüm çabayı göstermektir. Bunun yolu da ticari girişimleri özgür bırakarak dengede tutmaktan, üretimi ve işçiliği teşvik ederek desteklemekten, aylaklığı ve başıboşluğu önlemekten, savurganlığı ve müsrifliği yasalarla engellemekten, tarım alanlarını daha verimli hale getirmekten, satış fiyatlarını adilane belirlemekten, harçları, vergileri ölçülü kılmaktan ve benzeri uygulamalardan geçer. Nüfusun krallığın besleyemeyeceği kadar kabarmamasına (özellikle de kılıcın kan dökmediği barış zamanlarında) dikkat edilmelidir. Sadece nüfusun aşırı artmasıyla ya da insan sayısıyla değerlendirme yapılmamalıdır. Zira çok harcayıp az üreten daha küçük bir toplum, devlete, büyük ölçüde tutumlu davranıp parasını biriktiren çok daha büyük bir toplumdan daha çok zarar verir. Söz sahibi olan soylu kişilerin sayısını halka kıyasla fazla tutmak, ülkeyi hızla fakirleştirir. Din adamı sayısı için de aynı şey geçerlidir. Onların da devletin zenginliğine hiçbir katkısı yoktur. Ülkede eğitim görenlerin sayısı da, ihtiyaç duyulandan fazla olmamalıdır.

Bir ülkenin zenginliğindeki artışın, yabancı soylar üzerinden sağlanmasının gerekliliği de es geçilmemelidir (nitekim birinin zenginliği artarken, diğerininki azalır); ulusun, ulusa satabileceği üç unsur vardır: Ticari mal, imalat ve nakliye. Bu üç unsur doğru bir şekilde yönlendirilirse daha bereketli bir para akışı olacaktır. Şairin, *Emek maldan daha değerli olacak*,[1] demesi gibi, imalat ve nakil fiyatı, ticari malın değerinden yüksek olacaktır ve devletin zenginleşmesine daha fazla katkı sağlayacaktır. Yer altında değil de yer üstünde bütün soylardan daha zengin maden yataklarına sahip olan Aşağı Germania halkı bunun apaçık örneğidir.

1 Ovidius, *Metamorphoses* 2.5.

Hazinedeki paranın azınlık tarafından bölüşülmemesini sağlamada, yöneticilerin sağduyusundan daha önemli ve etkili hiçbir şey olmadığı görülmelidir. Aksi halde devletin, bolluk içinde yokluktan ölmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu, toprağa saçılmadıkça bir işe yaramayan gübreye benzer. Bunu sağlamanın yolu, özellikle de, devletin sermayesinde delikler açılmasına neden olan tefecilik, karaborsacılık, geniş arazilerdeki büyük otlakları elde tutma ve benzer durumları yasaklamaktan ya da sınırlamaktan geçer.

Şimdi de insanların hoşnutsuzluğunu gidermenin ve bunlardan doğacak tehlikelerin üstesinden gelme meselesinin üzerinde duralım, (bilindiği gibi) bir devlette iki tür uyruk vardır: soylular ve halk. Bu iki tabakadan sadece biri hoşnutsuzsa büyük bir tehlikeden söz edilemez. Soylular tarafından kışkırtılmadıkça halkın çoğunluğu galeyana gelmez: Soylular, tamamen hazırlıklı bir halde, avamı gönüllü hareket etmeye uygun ve istekli kılmadıkça güçsüzdür: Asıl tehlike, güçlülerin avam nezdinde suların bulanmasını bekleyip bu sayede sonunda zihinlerindeki rahatsızlığı açığa vurduğunda ortaya çıkar. Ozanlar, gökteki tanrıların Iuppiter'i zincire vurma planı yaptıklarında, onun, Minerva'nın öğüdüyle, yüz kollu Briareus'a kendisine yardıma gelmesi için haber saldığını anlatır.[1] Kuşkusuz bu örnek krallara, halkın desteğini arkasına alıp onu sürdürmelerinin kendileri için ne kadar güvenli ve sağlıklı bir yol olduğunu öğretir. Gerçekten de, etki altında olanlara ve kötü niyetlilere, üzüntülerinin (alışılmadık ve cüretkâr bir şekilde olmamak kaydıyla) taş-

1 Homeros, *Ilias*, 1.398-406. Bacon burada yanlış hatırlıyor olsa gerek, zira destanda anlatılana göre, Zeus'a (Iuppiter) öğüt veren Athena (Pallas) değil, Nereus kızlarından Thetis'tir. Hatta Athena da Zeus'u zincire vurmak isteyenler arasındadır. Ayrıca diğer tanrılar ve tanrıçalar tarafından Zeus'a isyan edilmesinin nedeni, Zeus'un kendini beğenmişliğinin ve hakaretlerinin dayanılmaz bir hal almasıdır. Daha sonra Briareus'un yüz kolu sayesinde zincirlerinden kurtulan Zeus, isyanın başını çeken Hera'yı ve diğer tanrıları tek tek cezalandırmıştır. bkz. R. Graves, *Yunan Mitleri*, Çev. U. Akpur, İstanbul: Say Yay., 2004, s. 58.)

masını ve küle dönmesini sağlayacak kadar ölçülü bir hak tanımak faydalıdır. Öyle ya, vücutta da kötücül sıvıların içe salgılanması ve yaranın, kanı içe dökmeye zorlaması, ölümcül ülserlere ve ciltte çıbanlara sebebiyet verir.

Kötü niyetli davranışları, hoşnutsuzlukları yumuşatabilmek için, Epimetheus'un rolü pekâlâ Prometheus'a da yakıştırılabilir. Gerçekten de hoşnutsuzluğun daha etkin bir çaresi yoktur. Epimetheus bütün sıkıntılar ve kötülükler sağa sola saçılmaya başladıktan sonra, kutunun kapağını aceleyle kapayarak umudu içeride bırakıvermişti. Hiç kuşku yok ki, insanların umutlarını ustaca ve akıllıca beslemek, bu şekilde onları bir umuttan diğerine sevk etmek, kötü niyet zehrinin en güçlü panzehirlerinden biridir. Öyle ki, hükümetin veya yöneticinin, halkını mutlu edecek hizmetler yerine onu umutla doldurması, en zor problemde bile çözüm için bir umut ışığından söz etmesi, yönetimdeki ihtiyatlı tavrını gösterir: Bu, aslında çok da güç bir şey değildir. İnsanlar da tıpkı partiler gibi övünmeye ve olacağına aslında inanmadıkları şeyleri vaat etmeye yatkındır.

Hoşnut olmayan, kışkırtılmaya hazır kalabalığa yardım ederek, onları tek vücut haline getirecek bir liderin ortaya çıkacağını önceden görüp önlem almak, kötü niyetlilerden gelecek tehlikeleri azaltmada bilinen etkili bir yoldur. Ben böyle bir baş ve uygun bir liderden bahsederken, soylu sınıfa mensup, saygınlık kazanmış, kötü niyetli yığınlarca kabul edilmiş, güvenilmiş, bütün gözler ile ağızların kendisinde toplandığı, kendisi de mevcut durumdan şikâyetçi birini anlıyorum. Devlet ya bu tür insanları göstermelik değil de tam anlamıyla yanına çekmeli, ya da aynı gruptan, ona rakip olup halk nezdindeki saygınlığını parçalayarak dağıtacak başka birini ortaya sürmelidir.

Yönetimdeki iradeye karşı duran güç odaklarını ve birlikleri parçalamak ya da en azından içlerine ayrılık tohumlarını ekmek, hiç de küçümsenmemesi gereken bir çözümdür. Zira

devlet yönetimindeki kişiler uyumsuzluk içinde partilere ayrılmışlarsa, onlara karşı olanlar da birlikte ve uyum içinde hareket ediyorsa, bu, devlet için oldukça kötü bir durumdur.

Yöneticilerin sarf ettiği kimi doğru ama keskin ifadelerin de başkaldırıları ateşleyen ilk kıvılcımlar olabildiğini hatırlıyorum. Caesar şu sözüyle kendisinde ölümcül bir yara açtı: *Sulla okuma yazma bilmez, buyruk veremezdi.*[1] Nitekim bu söz, insanların bir gün onun da diktatörlükten ayrılacağı yönünde beslediği umudu silip süpürmüştü. Galba da şu sözüyle kendisini yıkıma uğratmıştı: *Askerlerimi gönül rızasıyla topladım, satın almadım.*[2] Neticede askerler bu sözden ötürü armağanlardan ümidini kesmişti. Probus da şu sözleriyle sonunu hazırlamıştı: *Ben sağ olduğum sürece Roma İmparatorluğu'nun askerlere ihtiyacı olmayacak.* Bu sözünden sonra askerlerin ruhu incinmişti. Bu tarz örnekler hiç de az değildir. Müphem konularda ve tehlikeli zamanlarda, yöneticiler özellikle de böylesi ok gibi uçan ve gizli bir amaç için söylenmiş gibi duran kısa ifadeleri sarf ederken çok dikkatli olmalıdır. Daha uzun ve abartılmış söylevler ise daha etkisizdir ve daha az dikkat çeker.

Son olarak, yöneticiler başkaldırıları daha başında bastırabilmek için, her an yanlarında askerî yeteneği ve cesareti olan gözetmenler bulundurmalıdır. Böyle birileri yoksa, yönetimin merkezinde, isyanların patlak vermesiyle ortaya çıkacak karmaşanın boyutu, beklenenden daha büyük olacaktır. Böylece devlet, Tacitus'un şu sözle belirttiği türden bir tehlikeyle yüzleşir: *Genel davranışa bakılırsa, insanların pek*

---

1 Suetonius, *Caesar* 77: "Sullam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit." Burada bir kelime oyunu vardır, Latincede dictare fiili hem "söylemek" (konuşmak ve söylev vermek) hem de "yönetmek" anlamındadır. Romalılar Caesar'ın bu sözle Sulla'nın cehaletini ortaya koyup ülkeyi bu yüzden yönetemeyeceğini söylerken, kendisinin eğitimli ve görmüş bir kişi olarak yönetimde tek söz sahibi olmayı istediğini düşünmüştür (DEVEY 44-5).

2 Tacitus, *Historiae* 1.5. Galba bu sözüyle askerlerin parasını keseceğini söylemek istemiş ve bu yüzden onlar tarafından MS 69 yılında öldürülmüştü.

azı en kötü ve en rezil işlere cüret eder, dahası böyle işlere girişmek ister, herkes de buna razı gelir.[1] Bu asker kökenli kişilerin kesinlikle, hizipçi ya da popüler olmaktan çok, iyi düşünceli ve güvenilir olması gerekir. Aksi halde ilaç, hastalıktan daha büyük bir sorun olur.

1 Tacitus, *Historiae* 1.28.

XVI
Tanrıtanımazlık Üzerine

Kuran, Talmud veya Legenda'da[1] yer alan doğaya aykırı masallara inanmak, evrenin yaratılışında bir akıl olmadığına inanmaktan daha saçma değildir. Bu yüzden Tanrı da, sıradan işleri bile onları inandırmaya yeteceğinden, tanrıtanımazları ikna edebilmek için bir mucize göstermemiştir. Gerçekte doğa felsefesine dair kısıtlı bilgi, insanları tanrıtanımazlığa, yeterli bilgi ise din etrafında kümelenmeye sevk eder. Gerçekten de, insan anlağı, dağınık olan ikincil nedenlerle uğraşırken, bazen bulduklarıyla yetinerek daha ötesine varamaz; buna karşılık, nesneler arasındaki zinciri, oluşturdukları birlik ve beraberliği tefekkür etmeye başladığında, kaçınılmaz olarak tanrısal öngörüye ve kutsallığa varır.

Dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, tanrıtanımazlıkla suçlanan Leucippus'un, Democritus'un ve Epicurus'un okulu,[2] apaçık şekilde dini ortaya koymuştur. Nitekim değişebilen dört elementin ve değişmez nitelikteki beşinci bir tözün, Tanrı'nın müdahalesine gereksinim duymadan sonsuzlukta öylece uzandığına inanmak, rastlantısal olarak saçılmış sonsuz atom ve tohum yığınının bu nesneler âlemini ve güzel-

1 Legenda Aurea, Genoa Başpiskoposu Jacobus de Voraigne'in o zamana kadarki bütün azizlerin mucizelerini ve yaşamöykülerini derlediği, 1260 yılında yayımlanmış eseri.

2 Epicurus okulunda da atomcu ilkeler benimsenmiştir.

liği tanrısal esin olmadan yaratabileceğine inanmaktan çok daha doğrudur. Kutsal Kitap, *Bir akılsız içinden Tanrı yoktur, dedi,*[1] demez, *Akılsız içinden geçirdi,* der: İçinden geçeni öyle kabul eder ki, arzuladığı şeyi gerçek gibi düşünür, onu yüreğiyle hisseder ve ona inanır. Tanrıların olmamasından kazancı olmayan hiç kimse, Tanrıların olmadığına inanmaz. Tanrıtanımazlığın, insanın yüreğinden çok dudaklarında olduğunu gösteren en önemli işaret, tanrıtanımazların sanki kendilerine güvenmiyormuş ve başkalarıyla birlikte bir ortak duyuş oluşturmak istiyormuş gibi, kendi görüşlerini sık sık dile getirmesi ve savunmasıdır. Ayrıca tanrıtanımazların bazen, diğer mezheplerin yaptığı gibi, kendilerine çömez topladığını da görebilirsiniz. Canavarca bir şeydir onlara yapılanlar, içlerinden bazıları ölümle ve işkenceyle karşılaşmışsa bile, yine de görüşünden vazgeçmeye yanaşmamıştır; Tanrı diye bir şeyin olmadığına yürekten inanıyorlarsa, niçin bunca acıya katlanıyorlar? Epicurus, kutsal varlıkların olduğuna, ancak onların sadece kendilerini düşünerek, evrenin yönetimine karışmadıklarına dair söylediklerini kendi şöhretini korumak için söylemekle suçlanmıştır. Bu fikre göre, Epicurus zamanına uygun görünmek için böyle konuşmakla, esasında tanrıların varlığına içten içe inanmamıştır. Gerçekte görüldüğü üzere bu söylentilerin çok azının doğru olduğu söylenebilir, zira onun bu konuda saygıdeğer ve kutsal sözleri vardır: *Avamın tanrılarını reddetmek değil, tanrıları avamın görüşleriyle değerlendirmek dinsizliktir.*[2] Daha iyisini Platon bile söyleyememiştir. Bundan anlaşılan şudur ki, Epicurus'taki ataklık, nesnelerin kutsal yönetimini yadsıyacak boyuttaydı, buna karşılık tanrıların doğal varlığını reddetmeyi göze alamamıştı.[3] Batıdaki

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 14.1; 53.1.

2 Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, 10.123.

3 Epicurus'un okuluna göre tanrılar vardır, ancak insanların korktukları gibi insanların yaşantısıyla ilgilenmezler, kendilerini haz yaşantısına adamışlardır, dolayısıyla insanlar da onları örnek alarak haz yaşamı sürmeli ve tanrılardan korkmamalıdır.

Hintler[1] tanrılarının her birine bir isim vermişti, tıpkı Iuppiter, Apollon, Mars gibi isimleri kullanıp, özel olarak *Tanrı* kelimesini tercih etmeyen Paganlarda olduğu gibi. Bu bile barbar insanların, Tanrı'nın haşmetini tam kavrayamamış olsalar da, onunla ilgili bir sezgiye sahip olduklarını gösteren bir kanıttır. Böylelikle tanrıtanımazlara karşı bu yabanıl insanlar da, en ince düşünen filozoflarla omuz omuza dövüşmüş olurlar. Derin düşünceye dalmış bir tanrıtanımaza nadiren rastlanır: Diagoras, Bion, belki Lucianus[2] ve birkaç kişi daha. Aslında böyle kişiler olduklarından daha çokmuş gibi görünürler, zira dine ya da boş inanca saldıran herkes, ya kötü bir mezhepten sayılır ya da tanrıtanımaz olarak çağrılır ve bilinir. Ancak büyük tanrıtanımazlar ikiyüzlüdür, anlayışsızlık edip kutsalları daima tartışmaya açarlar. Dolayısıyla sonunda dağlanmaktan kaçmak zorunda kalırlar. Tanrıtanımazlığın nedenleri şunlardır: İlki dindeki bölünmelerin artması. Zira tek bir bölünme iki tarafa da rekabet gücü katarken, çok bölünme tanrıtanımazlığa götürür. Bir diğer neden ise, din adamlarının yanlışlarıdır, bu durumla ilgili olarak Aziz Bernard şöyle der: *Artık halk nasılsa din adamı da öyledir, denemez, zira halk din adamı gibi değildir.*[3] Üçüncüsü, kutsallarla alay etme ve onları küçümseme alışkanlığıdır; bu da dine duyulan saygıyı yavaş yavaş ortadan kaldırır. Sonuncu neden ise, özellikle de barışın egemen olduğu refah dönemlerinde, iyi eğitilmiş aydın bir çağda kendini gösterir, zira felaketler ve kötülükler insanların ruhlarını dine daha güçlü bir şekilde meylettirir. Tanrıları[4] red-

1 Bu metinde Kızılderililer'den "Indi Occidentales" (Batı Hintler) olarak bahsedilmiştir.

2 Samosatalı Lucianus'un özellikle de Antikçağ filozofları, önemli kişilikleri ve tanrılarıyla alay eden, içinde mizah unsuru bulunan yazılarından ötürü tanrıtanımaz olduğu düşünülür.

3 Bu ifade Aziz Bernard'ın *Sermones ad Pastores* adlı yapıtından alıntıdır (AKŞİT 80).

4 Bacon temel aldığımız metnin Latincesinde tek bir tanrıdan değil birçok tanrıdan söz etmektedir ("qui deos negant"), ancak metnin İngilizcesinde tek tanrıdan bahsedilir ("They that deny a God destroy man's nobility").

dedenler, insan soyunun asaletini de yok eder. Şurası kesin ki, insan bedence hayvanın akrabasıdır, Tanrı'yla irtibatı kesilirse ruhça aşağılık ve sıradan bir yaratık olur çıkar. Ayrıca böyle kişiler, insan doğasındaki yüce gönüllülüğe ve yükselişe de zarar verir. Bir köpeği örnek alın ve gözlemleyin, bu hayvan bir insandan (kendisine göre o bir tanrıymış ya da daha yüce bir karaktere sahipmiş gibi) etkilenerek onun yüzüne baktığında, üstün bir ruh haline bürünür ve üstün bir asalet sergiler. Açıkça kendinden daha yüce bir karaktere dönük inancı olmasa, normalde hiçbir zaman üstesinden gelemeyeceği şeyleri alt eden bir varlık haline gelemez. Benzer şekilde insan da tanrısal öngörüye, Tanrı'nın merhametine olan ümidini korursa, özgüven ve güç sahibi olur; bu da onun insan başına altından kalkamayacağı şeylere cesaretle girişebilmesini sağlar. Dolayısıyla tanrıtanımaz, insan doğasını işlevinden alıkoyan ve insani zayıflığını aşmasına engel olan yaklaşımından ötürü, her koşulda nefreti hak eder. Bu hem tek tek kişiler hem de uluslar için böyledir. Hiçbir soy Romalının yüce gönüllülüğüne erişememiştir. Dinleyin, Cicero ne diyor: *Kendimizi ne kadar översek övelim, sayın senatörler, sayıca İspanyollarla, güç bakımından Gallialılarla, kurnazlıkta Kartacalılarla, sanatta Yunanlarla boy ölçüşemeyiz, dahası, bu toprağın, bu ulusun temel özelliği olan vatan sevgisinde, İtalyanlarla ve o Latinlerle de yarışamayız. Ancak inancımız ve sadakatimizle, bütün varlıkların ölümsüz tanrılar tarafından kutsal bir şekilde yönetilip gözetildiğini gören eşsiz bilgeliğimizle bütün soyları, bütün ulusları geçtik.*[1]

Bacon'ın İngilizce metinde, tanrı kelimesinin önüne teklik bildiren "a" isimliğini koyması, onun yalnızca Hristiyan Tanrı'sından bahsetmediğini gösteriyor olabilir.

1 Cicero, *De Haruspicum Responsis* 9.

XVII
Boş İnanç Üzerine

Tanrı hakkında kesin bir fikir sahibi olmamak, Tanrı'yla ilgili aşağılayıcı ve değersiz bir şey düşünmekten daha iyidir. Bunlardan ilki inançsızlığın, ikincisi ise dinsizlik ile saygısızlığın örneğidir. Boş inanç tanrısallığa bir hakarettir. Plutarchus bu konuda şöyle der: *İnsanların, şairlerin Saturnus'le ilgili anlattığı gibi, bir zamanlar kendi çocuklarını doğar doğmaz yiyip yutan Plutarchus isminde bir adamın yaşadığını söylemelerindense, gerçekte Plutarchus'un yaşadığı bu dünyada böyle birinin hiç var olmadığını söylemelerini kesinlikle tercih ederim.*[1] Boş inancın Tanrı'ya ettiği hakaret ne kadar ağırsa insanların başına gelecek tehlike de bir o kadar, hatta ondan daha büyüktür. Tanrıtanımaz kendi içinde bir sağduyudan, felsefeden, doğal duygulardan, yasalardan, iyi bir ün arzusundan yoksun olmamakla birlikte, dinden uzaktayken de görünüşte ahlâki bir erdemi yansıtabilir: Ancak boş inanç, bütün bunları reddederek, insanların ruhunda kendi tiranlığını hâkim kılar. Tanrıtanımazlık, devletlerde nadiren kargaşaya sebep olmuştur: Çünkü o, insanları kendi esenliğini düşünen ihtiyatlı bireyler yapar. Ayrıca insanların,

1 Plutarchus, *De Superstitione* 10. Yunan geleneğine göre Saturnus kendisini tahttan indirmesinler diye bütün çocuklarını doğar doğmaz yer. bkz. Hesiodos, *Theogonia* 451.

özellikle de huzurun egemen olduğu zamanlarda (Augustus Caesar'ın[1] dönemi böyleydi) tanrıtanımazlığa meylettiğini görürüz. Buna karşılık boş inanç, birçok krallıkta ve devlette yıkımlara sebep olmuştur: Devletin her kademesini kuşatan yeni bir "ilk devinim gücü" doğurur. Boş inancın öğretmeni halktır ve hatta her boş inançta akıllılar da budalaların peşinden gider, ilkeler uygulamalara boyun eğer, düzen tersine döner. Kuşkusuz, Tridentinum Konsil'inde[2] bazı din adamlarının, Skolastik ilahiyatçıların öğretisiyle ilgili söyledikleri pek yerindedir: *Skolastikler, dışmerkezli çemberler, dış tekerleme eğrileri ve benzer küresel mekânizmalar uyduran ve gerçekte bu gibi şeylerin asla olmadığını yeterince bilseler de, yine de, bu uydurma sayesinde doğa olaylarını açıklamaya çalışan gökbilimcilere benzer.*[3] Aynı şekilde Skolastikler de kilisenin uygulamalarını haklı çıkarmak için, anlaşılması zor olan karmaşık birçok aksiyom ve teorem ortaya koymuşlardır. Boş inancın nedenleri şunlardır: İnsanların hoşuna giden, etkileyici ritüeller ve seremoniler, yüzeysel bir ikiyüzlü dindarlık, kiliseye yük olmaktan başka bir şeye yaramayan huşu, din adamlarının, kendi iştahına ve cebine dönük planları, yenilikler ve *ethelothreskeiais*[4] ile kapıları açan zorlama iyiliklerden kâr elde etme, ancak insan düşüne uygun düşecek tanrısal işlerin insana ait ölçülerle yararsız hatta manasız bir şekilde değerlendirilmesi, son olarak da felaketlerle, bozulmaların birbirini izlediği barbarlık çağları. Boş inanç, bütün çıplaklığıyla, çirkin bir şeydir, nasıl ki maymun insana benzemeye çalıştığında daha da çirkinleşecekse, boş inanç da dine yaklaştıkça o denli bozulur. Sağlam bir gıda,

1 Roma'da Augustus Caesar'ın tek adam rejimiyle, uzun süren iç savaşlar sonunda huzur ortamı sağlanmıştır.

2 Katolik Kilisesi'nin 1545-1563 yıllarında Trioller'de Trient kentinde, yükselen Protestanlık karşısında Katolik ilkelerini güçlendirmek amacıyla topladığı konsil (DEVEY 50).

3 bkz. P. Sarpi, *The Historie of the Councel of Trent*, 2. Baskı, Ed. Çev. N. Brent. B. Norton and J. Bill Press, Londra 1629, s. 227.

4 Yunancada batıl inanç, sapkınlık.

nasıl kurtlanmaya yüz tutarsa, aynı şekilde, sağlam, yerinde kurallar ve ritüeller de boş inançlarla değerini kaybeder, zamanla gereksiz hale gelir. Bazen boş inançtan kaçmak da boş inancın kendisi olabilir; insanlar uzun zamandan beri etkinliğini koruyan, sağlam ve saf inançlardan kaçarken, daha saf ve aydınlık bir yolda yürümeyi umar. Bu yüzden dinde yapılacak reformda, (vücut temizliğinde olduğu gibi) çürük unsurlarla birlikte sağlamların da yok edilmemesine dikkat edilmelidir, halk tarafından idare edilen reformda ise neredeyse öyle olur.

XVIII
Yurtdışına Yolculuk Üzerine[1]

Yurtdışına yolculuk, gençlerde eğitimin, yaşlılarda ise deneyimin bir parçasıdır. Yurtdışına giden birisi, gidip de aralarına karışacağı insanların dilini de biliyorsa, bu, onun için yolculuk değil de gramer okuluna gitmek gibidir. Gençlerin, gidilen ülkenin diline hâkim, daha önce oraya gitmiş, orada neler yapılması gerektiğinin farkında olan, bilinmesi ve görülmesi gereken yerleri çok iyi tanıyan, kimlerle dostluk ve yakınlık kurulması gerektiğini de önerebilecek, en nihayetinde yolculuğu oradaki çalışmalara ve disiplinlere ayak uydurabilecek bir eğitmen ya da yardımcı birinin gözetiminde gerçekleştirmesinin uygun olduğunu düşünüyorum. Aksi halde gençler kukuletaları önünde, çok az şey görerek yolculuğunu tamamlarlar. Gerçekten de şaşılacak bir şeydir: İnsanlar gökyüzü ve denizden başka hiçbir şeyin görülmediği deniz yolculuklarında günlükler tutar, buna karşılık birçok şeyin gözlemlendiği, çoğunun da gözden kaçtığı kara yolculuklarında ise akılda kalan rasgele görüntüler sanki küçük yazılar halinde kaydedilmeye layık değil gibidir. Günlük tutmak gerçekten de faydalıdır. Yolculukta görülmesi ve

1 İngilizce edisyonda (1625) denemenin adı "Of Travel"dır [Seyahat Üzerine].

gözlemlenmesi gereken şeyler şunlardır: Özellikle elçilerin kabulü sırasında kralların sarayları, karar alınma sırasında meclisler ve mahkeme salonları, benzer şekilde kilise yönetim kurulları, içlerindeki anıtlarla beraber tapınaklar ve manastırlar, kentlerin ve kasabaların surları ve kaleleri, limanlar ve koylar, eski yapılar ve yıkıntılar, kütüphaneler, okullar, yüksek sesli okumaların da gerçekleştiği tartışmalar, gemiler ve donanmalar, saraylar ve büyük bahçeler, büyük kentlerin yakınındaki eğlence mekânları, silah depoları, tersaneler, sığınaklar ve halk pazarları, ticaret merkezleri, borsalar, ürün değiştokuş yerleri, at binme alanları, gladyatör oyun alanları, asker eğitimi alanları ve yine üst tabakadan kişilerin gittiği tiyatro oyunları, mücevherat ve kıyafetlerin saklandığı hazine odaları, antikaların, nadir görülebilecek ürünlerin sergilendiği sergiler, sözün özü ünlü ve hatırlanmaya değer yerlerin tümü. Bütün bu yerlerin yukarıda bahsettiğimiz eğitmen ya da yardımcı tarafından dikkatle incelenmesi gerekir. Tören alayları, maskeli oyunlar, şenlikler, düğünler, cenaze törenleri, idamlar gibi gösterilerin insan zihninde yer etmesine pek gerek gerek yoksa da, bunlar yine de es geçilmemesi gereken şeylerdir. İçinizden genç bir insanın kısa süren yolculuğundan çok şey öğrenmesini geçiriyorsanız, şu ilkeyi de göz önünde tutmalısınız: Evvela (söylendiği gibi) yolculuğa çıkılacak yerin dili öğrenilmelidir. Daha sonra, söylendiği gibi, yöreyi tanıyan bir eğitmen ya da herhangi bir yardımcı tutulmalıdır. Yine yolculuk yapılacak yöreyle ilgili, inceleme anahtarı gibi olacak bir kitap ya da bir harita edinilmelidir. Günlük tutulmaya başlanmalıdır. Bir kentte ve kasabada gereğinden çok ya da az kalınmamalı, her yere fazla değil, hak ettiği kadar zaman ayrılmalıdır. Bir ülkede ya da kasabada oyalanırken, konaklama yeri her daim değiştirilmeli, kasabanın bir yakasından diğerine geçilmelidir, bu sayede birçok insanla yakınlık ve tanışıklık kurulması kaçınılmazdır. Yine avamdan kişilerle paylaşımlarda bulun-

maktan özellikle kaçınmalı, onlardan ziyade ziyaret edilen yöre halkı tarafından iyi tanınan kişilerin gittiği yerlerde yiyip içmelidir. Bir yerden başka bir yere seyahat ederken, o yörenin beğenilecek ve fayda sağlanacak olan görülesi ya da bilinesi yerleriyle ilgili, orada yaşayan, yorumu güvenilir seçkinlerden birinin bilgisi alınmalıdır. Bu sayede yolculuktan yarar sağlanabilecektir. Yolculuk sırasında kurulması gereken yakınlıklara ve dostluklara gelince, en yararlısı elçilikte çalışan yazmanları ve onlardan daha alt kademede olan çalışanları tanımaktır. Çünkü onlar sayesinde ziyaret edilen muhitteki birçok yerin bilgisine ve deneyimine sahip kişilerle temas kurmuş ve onlardan yararlanılmış olunur. Ayrıca çok ünlü kişilerin, gerçekten de sahip oldukları ünü hak ediyorlar mı veya vücut hatları, hareketleri, yüz ifadesi, ağız yapısı nasıl diye öğrenebilmek için yanlarına gidilmeli, hatta bu kişiler ziyaret edilmelidir. Kavga ve dövüşten de olabildiğince uzak durulmalıdır. Bu tarz kavgalar genelde kadın sevgililerden, içki partilerinden, kabadayılıktan ya da hakaret içerikli sözlerden doğar. Çok çabuk düşman kesilen, öfkeli insanlarla bir araya gelmekten bilhassa kaçınılmalıdır, zira böyle kişiler insanı kendi kavgalarına karıştırıverir. Bir gezgin, evine döndüğünde, gezdiği yerleri ardında bırakmamalı, aksine, gezdiği yerlerde edindiği arkadaşlıkları taze tutup koruyarak onlarla (demem o ki, en saygın olanlarıyla) olan yakınlıklarını mektuplarla sürdürmelidir. Yolculuk, kişinin kıyafetiyle ya da tavrıyla değil, konuşmalarıyla gösterilmeli ve ortaya konmalıdır: Kişinin konuşmalarında, basit ve aceleci ifadeler değil, ziyadesiyle ölçülü yanıtlar olmalıdır. Gezgin karşısındakine, memleketinin âdetleri yerine, gezdiği ülkelerinkini koymadığını açıkça göstermeli, ancak bunun yanında o âdetleri, gurbet elde topladığı çiçeklerle bezediğini de yansıtmalıdır.

XIX
Yönetim Üzerine

Hiç kuşku yok ki, çok az şeye iştahla bakarken birçok şeyden korkuyorsan, bu, zavallı bir ruh haline sahip olduğunu gösterir. Bu, özellikle de krallara özgü bir durumdur, zira en yüksek konuma varmış krallar için artık arzulanacak bir konum kalmamıştır, dolayısıyla zihinleri daha da uyuşuk hale gelmiştir, buna karşın kafasında uçuşan tehlikelere ve gölgelere ilişkin kuruntular edinmiş, böylece zihinleri bulanıklaşmıştır. Bundan da, Kutsal Kitap'ın krallarla ilgili söylediği başka bir sonuç çıkar: *Kralın yüreği esrarlıdır.*[1] Kafası şüpheyle dolup taşan ve içinde diğer ihtiraslarını yönetecek baskın bir tutkusu kalmamış kişi, kesinlikle ruhunu daralmaktan kurtaramaz. Bundan da şu sonuç çıkar: Krallar bazen kendilerine uğraş bulur ve hatta zihinlerini boş şeylerle oyalar. Bazen binalar inşa eder, bazen yeni bir sınıf ya da okul kurar, bazen birisinin rütbesini yükseltir, bazen de Nero'nun lir çalmaya, Domitianus'un keskin okçuluğa, Commodus'un gladyatörlüğe, Caracalla'nın ise araba sürmeye merak salması gibi, bir sanata ya da talim gerektiren bir el becerisine merak salar. Bu durum, *İnsan zihninin büyük işlerle uğraşmak yerine, küçük işlerle meşgul olurken*

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 25.3.

daha mutlu ve heyecanlı olduğu, yönündeki düşünceye inanmayanlara şaşırtıcı gelir. Saltanatlarının ilk yıllarında zaferlere imza atmış ve yeni yerler fethetmiş kralların büyük ölçüde mutlu olduğu görülür, ancak işlerinin her daim yolunda gitmesi pek mümkün değildir, nitekim gün gelir, talih tersine döner ve düşüş başlar, en nihayetinde boş inançlı ve melankolik olup çıkarlar. Büyük İskender, Diocletianus, zamanımızdan V. Karl ve başkalarında da böyle olmuştur. Çünkü sürekli ilerlemeye alışmış kişi, bir engelle karşılaşınca kendisine olan saygısını yitirir, aslında olduğundan daha farklı davranmaya başlar.

Şimdi de, yönetimin gerçek ölçüsünden bahsedelim; bu ölçünün tutturulması güç olmakla birlikte nadir rastlanan bir durumdur, zira ölçüsüzlük kadar ölçülülük de karşıtları içerir. Kuşkusuz, karşıtları karıştırmak başka, onları birbirinin yerine koymak başkadır. Apollonius'un verdiği cevabın tam anlamıyla sağduyuyu yansıttığı açıktır. Vespasianus ona şöyle sormuştu: *Nero niçin yıkıma uğradı?* Apollonius'un cevabı şöyleydi: *Nero lir çalmayı ve onu akort etmeyi iyi biliyordu ama ülkeyi yönetirken telleri kimi zaman aşırı geriyor, kimi zaman da aşırı gevşetiyordu.*[1] Şurası çok kesin ki, otoriteyi, zamansız ve yersiz bir biçimde, baskıyı bir sıkı bir gevşek tutmak kadar sarsan ve yıkan başka bir şey olamaz.

Bununla birlikte son zamanlarda kralların işlerini yürütürken sergilediği sağduyunun, henüz gerçekleşmemiş tehlikelerin ve kötülüklerin önüne geçmek ve onlardan kurtulmak şeklindeki temel ve sarsılmaz sağduyudan ziyade, o tehlike ve kötülüklerden kaçınmak ve onlara çare aramak şeklinde olduğu açıktır. Kuşkusuz bu, talihle boy ölçüşmekten başka bir şey değildir. İnsanlar, kargaşanın ilk emareleri ve göstergeleri baş gösterdiğinde, uyanık olmalıdır. Aslına bakılırsa, kimse yangına sebep olacak ilk kıvılcımın farkına varamaz ve bölgeleri ortadan kaldıracak felaketin nere-

1 Philostratos, *Vita Apollonii* 5.28.

den geleceğini bilemez. Krallar işlerini yaparken, kuşkusuz, birçok güçlük ve engelle karşılaşır, çoğunlukla da en büyük engeller kendi ihtirasları ve alışkanlıklarıdır. Gerçekten de, Tacitus'un doğru bir şekilde dediği gibi, krallar çoğu kere çelişkili davranma arzusundadır: *Kralların istekleri çoğunlukla şiddetli olmakla birlikte, kendi içinde çelişkilidir.*[1] Nitekim bir meselede hüküm verebileceğine inandıktan sonra, yolun yarısına varamamak, aşırı gücün yanlışını gösterir.

Krallar, komşu milletlerle, eşleriyle, çocuklarıyla, din adamlarıyla ve ruhban sınıfıyla, krallığın önde gelenleriyle, sonradan görmelerle ya da soylu doğanlarla, tacirlerle, ülkenin avam kesimiyle ve askerleriyle iletişim halindedir. Gerekli özeni göstermezse, bunların her birinden tehlike gelebilir.

Komşulara gelince, koşulların çeşitliliğinden ötürü, alınacak tedbirle ilgili, her daim gözetilmesi gereken bir tanesi dışında, kesin bir ilke belirlenemez. O ilke şudur: Krallar, komşu devletlerin (yeni topraklar kazanarak, ticareti kendi sınırlarına çekerek, girişimde bulunarak veya benzer yollarla) büyümemesine ve eskisinden daha rahatsız edici bir güç edinmemesine her zaman dikkat etmek zorundadır. Kuşkusuz, üç kralın (İngiltere Kralı VIII. Henry, Fransa Kralı I. François ve İspanya Kralı V. Karl) zamanında sınırlar hususunda çok dikkatli olunmuştu, öyle ki bu üçünden hiçbiri bir karış toprağa bile göz dikememişti, aksi halde diğer ikisi derhal duruma müdahale ederek güç dengesini sağlayacak ve anlaşmanın bir karşılığı olarak barışı daha fazla sürdürmeyeceklerdi. Aynı şekilde, bu tarz bir hareket, Napolililerin Kralı Ferrante, Floransa Dükü Lorenzo de'Medici ve Milano Dukası Ludovicus Sforza arasında da bayağılık olarak değerlendirilirdi,[2] (keza Guicciardinus da İtalya'nın güvenliğini buna bağlamıştı). Skolastiklerin şu düşüncesi artık ka-

1 Bacon burada yanlış hatırlıyor olsa gerek, çünkü alıntı Tacitus'tan değil de Sallustius'tandır. Sallustius, *Bellum Iugurthinum* 113.

2 F. Guicciardinus, *Storia d'Italia* 1.

bul edilemez: *Bir tuzak ya da bir kışkırtma yüzünden savaş ilan edilemez.* Birisi önemli bir tehlike karşısında haklı bir korkuya kapılmışsa veya zorbalık kapıya dayanmışsa, kuşkusuz, bu, savaş için yeterli ve meşru bir sebeptir.

Kral eşlerine gelirsek, bu konuda birtakım acı ve vahşi örnekler vardır. Örneğin Augustus'un zehirlenmesinden ötürü Livia'nın adı kötüye çıkmıştır.[1] Sultan Süleyman'ın karısı Roxolana, o ünlü Şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırarak, ardılını ve kocasının hanedanını mahvetmiştir.[2] İngiltere Kralı II. Edward'ın eşi,[3] kocasının tahttan indirilmesinde olduğu kadar ölümünde de önemli bir rol oynamıştı. Özellikle de kraliçeler, çocuklarını kocalarından daha yükseğe çıkarma arzusuna kapılırsa ya da zina yaparsa, bu tarz tehlikelerden korkmak gerekir.

Kral çocuklarına gelirsek, onlarla alakalı sayısız trajik olay yaşanmıştır. Genelde babalar tarafından şüpheyle yaklaşılan oğulların başına uğursuzluklar gelmiştir. Süleyman'ın öldürülen oğlu Mustafa'nın (daha önce kendisinden söz etmiştik) ardından aileye uğursuzluklar musallat olmuştur, öyle ki, günümüze değin Süleyman'dan sonraki her sultan hakkında yabancı bir kandan geldiklerine dair şüpheler doğmuştur, zira II. Selim'in, sultanın öz evladı olmadığı dü-

1 bkz. Tacitus, *Annales* 1.5.3-4; Velleius 2.123.2; Suetonius, *Augustus* 98.5; Tiberius 21.1; Dionysos 56.31.1. Aslına bakılırsa Livia'nın Tiberius'u iktidara getirebilmek için Augustus'u zehirlediği iddiası tümüyle doğrulanmamış, akıllarda sadece bir şüphe olarak kalmıştır (H. Temporini-W. Haase, *Aufstieg und Niedergang der Romanischen Welt/ Rise and Decline of the Roman World: Geschichte und Kultur Roms Im Spiegel der Neueren Forschung*, Walter de Gruyter Press, 1991, s. 2807).

2 Sultan Süleyman, eşi Hürrem Sultan'ın kışkırtmasıyla, en büyük oğlu olan Şehzade Mustafa'yı öldürtmüştü. Ancak Hürrem Sulran'ın üvey oğlunun ardından, öz oğlu Bayezid'i de isyan ettiği için idam ettirmişti. Süleyman'dan sonra başa geçen II. Selim ise farklı bir karakterdeydi. Bacon'ın kastettiği felaketler bunlar olsa gerek (PITCHER 117).

3 Burada kastedilen Fransa Kralı IV. Philippe'in kızı Isabelle d'Anjou'dur. Kocası II. Edward'ın tahttan düşürülmesi ve sonra da öldürülmesi için hazırlanan tuzaklara önayak olmuştur (R. Lionel-P. Fanthorpe, *The World's Most Mysterious Murders*, Dundurn Press Ltd., 2003, 53; AKŞİT 91).

şünülmüştür. Büyük Constantinus'un son derece uysal olan oğlu Crispus'u öldürmesi[1] benzer bir biçimde ailesinin başına uğursuzluklar getirmiştir. Yine, Constantinus'la birlikte oğlu Constans da vahşice öldürülürken, bütün bunlara şahit olan öbür oğul Constantius hastalıktan kırılarak can vermiştir, ancak daha sonra Iulianus da ona karşı silahlanmadan duramamıştı. Benzer şekilde, Makedonya Kralı II. Philippus'un oğlu Demetrius'un ölümünün acısı babasına yansımış, o da acı ve pişmanlık içinde ölmüştü.[2] Böyle örnekler çoğaltılabilir. Ancak burada olduğu gibi, I. Selim'in babası Bayezid'e ya da üç oğlunun İngiliz Kralı II. Henry'ye karşı açtığı türden, oğulların babalarına karşı açıkça savaş açtığı durumlar dışında, babaların, iyilikten yoksun olduğu nadiren görülür.

Din adamlarına gelirsek, belli bir güce kavuşup kibirleniyorlarsa, onlardan da tehlike gelebilir. Canterbury başpiskoposları, Anselmus ve Thomas Beckett'ın zamanında olduğu gibi, ellerindeki çoban asalarıyla kralın kılıcına karşı gelmişlerdi, oysa o kralların her biri Guilielmus Rufus, I. Henry ve II. Henry gibi yiğit ve onurlu kimselerdi. Ancak böyle din adamlarından gelebilecek tehlike, dış bir güç veya otoriteden destek görmezse ya da bir kral veyahut bir kilise büyüğü tarafından değil de halk tarafından seçilmişlerse, pek endişe verici değildir.

Soylulara gelirsek, onları dikkatle gözlemlemek ve âdeta kraliyet tahtından uzak tutmak gerekir. Gerçekte, bu kişileri baskı altında tutmak krala tam bir güç verse de, zamanla kendisi de, yapmak istediği işlerde ihtiyatlı davranamaz ve

---

1 Constantinus'un eşi Fausta'nın birinci evliliğinden olan oğlu Crispus, annesinin de teşvikiyle imparator tarafından korkunç bir şekilde öldürtülmüştü. Kısa bir süre sonra aynı sonuç Fausta'nın da başına gelmişti.

2 Bacon II. Philippus ile İÖ 220-179 yılları arasında hüküm süren Makedonya kralı V. Phillippus'u kastetmiştir. Kralın büyük oğlu Perseus, babasından sonra, küçük kardeşi Demetrius'un tahta geçeceğini düşünerek ona bir tuzak kurdu ve babasını kandırarak onun idam edilmesini sağladı.

yeteneğini kullanamaz hale gelebilir. Bu konuya, soyluları sürekli baskı altında tutan VII. Henry'nin krallığıyla ilgili yazdığım tarih eserinde[1] değinmiştim, nitekim Henry döneminde de birçok zorluk ve felaket baş göstermiştir, zira soylular krala bağlılıklarını iletip ona karşı yükümlülüklerini kabul etmişse de, yine de işlerinde onunla birlikte hareket etmemiş, onu âdeta yalnız bırakmışlardır.

Sonradan görmelere gelirsek, bu kişiler bir birlik halinde olmadıklarından, pek tehlike teşkil etmezler. Bu kişiler bazen yüksekten atsalar da, pek zararlı olmazlar. Yine bu kişilerin yüksek soyluların ölçüsüz yükselmemesi için bir denge oluşturduğu da gözden kaçırılmamalıdır; ayrıca halkın idaresini her daim ellerinde tuttuklarından, halk hareketlerini de en iyi şekilde önleyebilirler.

Tacirlere bakalım, onlar toplardamarlara benzer, işler yolunda gitmediğinde kraliyetin durumu bütün uzuvları sağlam olup da, damarlarındaki kanı kurumuş bir vücuda benzer. Vergiler ve ölçüsüz gümrük bedelleri nadiren krala fayda olarak geri döner, zira bu sayede kral belli bir kazanç elde etse de, ticaretin giderek azalmasıyla kaybı daha büyük olacaktır.

Avama gelirsek, bunlardan pek nadiren tehlike gelir, tabii başlarında güçlü ve tutulan bir önderleri yoksa ya da dinlerinde, eski alışkanlıklarında, geçim yollarında ve yaşamlarını tepetaklak edecek diğer benzer hususlarda bir değişiklik önermiyorsanız.

Son olarak, askerlere gelirsek, ordu ve muhafızlar tek vücut halindeyse ve armağanlara alışmışsa, kapıda çok büyük bir tehlike var demektir. Yeniçeriler ve koruma muhafızları bu durumun en seçkin örneğidir. Ancak askerlerin kaydı tutulur, farklı yerlerde ve farklı komutanlar altında

1 *The History of The Reign of Henry Seventh*: Francis Bacon bu eserini, devlet işlerinde gözden düştükten sonra boş kaldığı birkaç ay içinde (1622) tamamlamıştır (W. Rawley, *The Works of Francis Bacon*, Cilt. XI, Çev. William Rawley, Brown and Taggard Press, Boston 1860, s. 13).

silah kullanmaları sağlanır ve kendilerine armağan sunulmazsa, bu durumda, tehdit oluşturmamakla birlikte faydalı ve güçlü olurlar.

Krallar gökcisimlerine benzer, hareketleriyle mutluluk veya mutsuzluk verirler, pek derinden saygı görürler belki, ama bir türlü rahata kavuşamazlar. Krallarla ilgili tüm ilkeler şu iki öğütle sarmalanır: *Hatırla ki, sen bir insansın* ve *Hatırla ki, sen bir Tanrı ya da Tanrı'nın bir vekilisin.* Bunlardan ilki kralların gücünü sınırlamakla, ikincisi ise onun isteklerini yönetmekle ilgilidir.

XX
Öğüt Üzerine

İnsanlar arasındaki en büyük güven, öğüt alışverişinde yatar. Çünkü yaşamın başka anlarında karşılaşılan başka tür güvenlerde topraklarımızı, malımızı, çocuklarımızı, saygınlığımızı ya da başka özel meselelerimizi paylaşabiliriz ancak, hiç kuşku yok ki, öğüdünü aldığımız kişiye her şeyimizi emanet ederiz. Öğüt verenlerin payına düşense, tümüyle dürüst ve temiz olmalarıdır. Ziyadesiyle sağduyulu olan krallar, başkalarının nasihatlerinden yararlandığında, bunu hiçbir şekilde otoritelerini sarsacak bir hareket olarak değerlendirmezler. Tanrı bile öğütten yoksun değildir, zira kutlu oğlunun yüce unvanları arasında *öğütleyen*[1] de sayılmıştır. Nitekim Süleyman'ın da şöyle bir sözü vardır: *Sağlamlık öğüttedir.*[2] Hiç kuşku yok ki, insan işleri bir ya da iki defa sarsıntıya uğrar: Bu sarsıntılar istişareye bırakılmazsa, talihin akıntısına bırakılmış olur. Bu da, düpedüz sarhoş insanın sendelemesini andıran bir oraya bir buraya yalpalama şeklindeki istikrarsızlık ve değişim demektir. Süleyman'ın oğlu da, öğüdü yararlı ve gerekli bir şey olarak gören babası gibi, öğüdün gücünü biliyordu. Nitekim

1 *Eski Ahit*, Yeşaya 9.6.
2 *Eski Ahit*, Özdeyişler 20.18: "Düşünceler öğütlerle sağlamlaşır."

Tanrı'nın aziz krallığı evvela sefil bir öğütle parçalanmış ve dağılmıştı. Gerçekten de, bizim için, öğüt yoluyla yapılan haksızlıklara ilişkin kaydadeğer bir ölçü teşkil eden şu iki nitelik sayesinde, her daim sefil öğütleri ayırt edebiliriz: Birincisi, böyle öğütleri verenler genç kimselerdir; ikincisi, böyle öğütler şiddet önerir.

Eskilerin bilgeliği, öğüdün krallarla olan şaşmaz ve bozulmaz birlikteliğini ve buna bağlı olarak yine kralların öğütten akıllıca ve politik bir yarar sağlaması gerektiğini ortaya koyar: Bunlardan birinde, Iuppiter'in (dili, öğüdü simgeleyen) Metis'le evlendiğinden söz edilir, böylece öğüt ile yönetimin karıkoca olduğu anlatılmış olur. Başka bir hikâyede ise yine benzer bir kurgu yaratılmıştır. Aktarılana göre, Metis Iuppiter'le evlendikten sonra ondan gebe kalır: Ancak Iuppiter onun çocuğu doğurmasını beklemeden, yutuverir, böylece gebeliği kendi üzerine alır, bununla birlikte silah kuşanmış Pallas'ı kafasından doğurur.[1] Bu vahşi hikâye, kralların öğüt mekânizmasını nasıl daha kutsal bir şekilde işletmesi gerektiğine ilişkin, bir yönetim sırrını içerir: İlkin, sorun danışmanlara iletilmeli, böylece ilk düşünce tohumu atılmış gibi olur; daha sonra bu sorun, tartışılıp değerlendirilirken, sanki öğüdün rahminde olgunlaşacak ve doğmaya yakın hale gelecektir; ardından kral danışmanlarının otoritesi ağırlık kazanacak şekilde, ilkeyi uygulamak adına, öğüde geniş bir hak tanımamalı, aksine yükümlülüğü üzerine alarak bunu herkese göstermelidir, (silahlı Pallas'ın simgelediği gibi, sağduyu ile otoriteden doğmuş olan) nihaî ilkelerde ve işleyişte kendisinin parmağı varmış gibi davranıp olan bitenin sadece otoritesi değil, (şöhretini daha da artıracağı için) gerçekte, kendi zekâsı ve otoritesi sayesinde meydana geldiğini ortaya koymalıdır.

---

1 Hesiodos, *Theogonia* 886. Bacon bu hikâyeyi *De Sapientia Veterum* adlı eserinin "Metis sive Consilium" ("Metis ya da Öğüt") (30) başlıklı bölümünde de irdelemiştir. (bkz. SPEDDING 62).

Şimdi de öğüdün sakıncalarından ve bunların çarelerinden söz edelim. Birine danışmanın ve onun öğüdünü uygulamanın üç sakıncası vardır: İlki, işlerin açıkça görüşülmesiyle birlikte, ortada gizlilik diye bir şeyin kalmamasıdır. İkincisi, öğüt aldıklarında kralların otoritesi sarsılmış, kendilerini küçültmüş gibi görünmeleridir. Üçüncüsü ise kraldan ziyade öğüt veren kişinin yararına dokunan samimiyetsiz öğüdün yaratacağı tehlikedir. Bu kötü durumlardan kaçınabilmek amacıyla İtalya'da krallar için, halkın *kabine* dediği danışma kurulları önerilmişse de, bunu uygulamaya ilk koyanlar Fransızlar olmuştur: Bu ilaç, hastalığın kendisinden de beterdir.

Öğütlerin gizliliğine gelince, her kral her danışmanıyla iletişim halinde olmak istemez, sadece amaca ve işe uygun bir tercih yapılabilir. Ayrıca ne yapılması gerektiği konusunda başka birine danışan kralın, aynı zamanda içinden geçeni açık etmesi gerekmez. Gerçekten de, krallar işlerini açık etmemeye bilhassa özen göstermelidir. Kabine dediğimiz danışma kurullarına gelince, orada bulunanlar şu deyişi göz önünde tutmalıdır: *Çatlaklarla doluyum.*[1] Kendi şöhreti için sırları öğrenip ifşa eden kişi faydasızdır ve çok şey bilse de, görevi gereği bildiklerini saklayan birçok kişiden daha zararlı olacaktır. Aslında büyük sır olarak kalması gereken bazı işlerin kral dışında bir ya da iki kişi tarafından bilinmesi zor değildir: Böyle danışma kurulları tamamen başarısız değildir, zira danışma kurulu, gizliliğin devamlılığını sağlar ve birçok kişiyi, aralarında çatışma olmaksızın sanki tek bir ruhla yönetir. Ancak hiç kuşku yok ki burada, kralın bilge ve işinden anlayan biri olması gerekir, yine danışma kurulu zeki olduğu kadar kralın kendi başına çizdiği sınırlara tümüyle sadık kalan kişilerden oluşmalıdır. En büyük devlet sırlarını iki danışmanıyla, yani Morton ve Fox'la paylaşan İngiltere Kralı VII. Henry örneğinde de böyledir.

1 Terentius, *Eunuchus* I.2.25.

Otoritenin sarsılması konusuna gelirsek, yukarıdaki masal[1] çareyi gösterir bize. Bana kalırsa, öğüdün tahtında oturuyorlar diye, kralların yüceliği azalmaz, aksine artar. Danışmanı yüzünden otoritesini yitirmiş bir krala rastlanmaz, tabii danışmanlardan biri gereğinden fazla güçlenmemiş ya da farklı danışmanlar arasında aşırı bir güç birliği oluşmamışsa. Gerçi bu iki kötü durum da hemen önlenip ortadan kaldırılabilir.

Son sakınca ise, öğüt verenlerin, efendilerinin değil de kendi menfaatlerini gözetmeleriyle alakalıdır. Kutsal Kitap kuşku duymadan, *Yeryüzünde inanç diye bir şey bulunmayacak,*[2] demiştir, bu deyişin tek tek kişilerle değil, bütün dönemlerin karakteriyle ilgili olduğu anlaşılmalıdır. Ayrıca hilekârlıktan ve kurnazlıktan uzak olan, içi temiz, sadık, dürüst ve doğru sözlü kişiler elbette vardır. Krallar bu tür zihinlere öncelik tanımalıdır. Danışmanlar içinde nadiren de olsa, birliği bozan, diğerlerini gözleyen biri çıkar, biri hizipçilik yapar ya da kendi menfaatlerini güderse, bu, kralın derhal kulağına gider. En iyi çözüm, kralın, danışmanlarını onların kralı tanıdıkları kadar tanımaya özen göstermesidir:

Kralın en büyük erdemi yanındaki kişileri
tanıyabilmesidir.[3]

Buna karşılık danışmanlar kralın özel yaşamına aşırı karışan kişiler olmamalıdır. Gerçek bir danışmanın asıl yapması gereken, efendisinin huylarında değil, işlerinde ustalaşmaktır. Kralının gönlünü hoş etmekten ziyade, onu yönlendirebilen bir öğüt ancak bu şekilde verilebilir. Danışmanlarının görüşlerini ve isteklerini hem tek tek hem de toplu olarak dinlemesi, krallara büyük yarar sağlar. Zira kapalı kapılar ardındaki görüş daha özgürdür, buna karşılık başkalarının

1 Bahsettiği masal Iuppiter ve Metis hikâyesidir.
2 *Yeni Ahit*, Luka 18.8.
3 Martialis, *Epigrammata* 8.15.8.

yanında dillendirilen görüş daha sakınımlı olur. Kişi baş başa bir görüşmede bütün duygularını eksiksiz ortaya koyarken, toplu bir görüşmede diğerlerinin ziyadesiyle etkisi altında kalabilir. O halde ikisi de göz ardı edilmemelidir. Sıradan yaradılışlı olanlarla, rahatça danışabilmelerini sağlamak adına, baş başa, yüce ruhlu olanlarla ise, daha ölçülü bir tavır takınabilmeleri adına, topluluk içinde görüşülmelidir. Krallar, tek tek kişileri göz önünde tutmadan, doğrudan meselelerle ilgileniyorlarsa, bu hiç işe yaramaz, zira her mesele tek başına ölü bir resim gibidir, dolayısıyla uygulama için hayati unsur, bu kişilerden en yetkin olanın seçilmesidir. Ancak kişileri niteliklerine göre değerlendirip, tıpkı bir matematik kuramını ya da açıklamasını uygular gibi karakterlerine ve kişiliklerine göre bir ayrım yapmakla da yetinmemek gerekir, zira yapılan değerlendirmeler sonucunda, adalet terazisine göre, en ağır basan kişiler göreve getirilebileceği gibi, en yanlış olanlar da tercih edilebilir. Şu söz akıldan çıkarılmamalıdır: *En iyi danışman ölülerdir.*[1] Danışmanların dalkavukluğa saplanmaya başladığı yerde, hakikate zarar vermeyecek olan, kitaplardır. Özellikle de devlet yönetiminde rol almış kişilerin yazdığı kitaplara başvurmak çok faydalı olur.

Çağımızda ise danışma kurulları daha çok müzakerelerin yapıldığı, tartışmadan ziyade konuşmaların gerçekleştiği yerlerdir. Meseleler çoğunlukla bir çırpıda karara bağlanır ve öğütler uygulamaya geçer. Önemli durumlarda meselenin sonraki güne ertelenmesi gerektiği düşünülür ve öyle de yapılır: *Geceleyin gelir öğüt.*[2] Kuşkusuz kurala uygun olarak ve en tertipli şekilde bir araya gelen İngiliz ve İskoç delegeleri birleşme konusunu görüşürken de böyle olmuştu. Dilekçelere özel günlerin ayrılmasını öneririm, zira başvuruyu yapanlara belli vakit ayrılmış olur, böylece hem kendilerini

1 Aragonlu Alphonso'nun bir deyişi.

2 Eramus'un *Adagia* kitabında ve başka yerlerde geçen bir deyiş. bkz. VICKERS 741.

toplantıya verebilir, hem de bu toplantıda dilekçenin görüşülebileceğine içtenlikle inanabilirler. Bilgilendirici öğütler verecek olan kurul üyelerini belirlerken, herkese eşit mesafede duran, tarafsız kişilerin seçilmesi, tarafgir kişileri seçip onları tarafsızlaştırmaya çalışmaktan daha iyidir. Yine bu delegelerin geçici olarak değil de, uzun süreli ve hatta daimi seçilmelerini öneririm. Sözgelimi ticaret, maliye, savaş, istekler, şikâyetler ve tek tek kentler için danışma kurulları kurulabilir. Ayrı ayrı oluşturulmuş kurullar (İspanya'da olduğu gibi) büyük bir kurul altında toplanabilir, bunlar da, daha büyük bir yetkiyle donatılmamak koşuluyla, aslında (yukarıda söylediğimiz) daimi danışma kurullarından başka bir şey değildir. Gerek duyulursa, her birikendi alanında bilgi verecek özel görevliler (hukukçular, denizciler, darphane görevlileri, tacirler, zanaatkârlar ve benzer kişiler) evvela bizzat delegeler tarafından dinlenebilir, daha sonra da, durum gerektirirse, ana kurulun karşısına çıkarılabilir. Ancak bu kişiler gruplar halinde ya da halkın sözcüsü olarak gelmemelidir, aksi halde bu durumdan, kurula bilgi sunmaya değil de onu gürültüye boğmaya geldikleri anlamını çıkarmak gerekir. Görüşme masasının uzun, dört köşeli ya da iskemlelerin duvar boyunca dizilmiş olması, yüzeysel bir mesele olarak görülebilirse de, aslında hiç de önemsiz değildir, zira uzun masanın başlarında oturan birkaç kişi meseleleri istedikleri gibi yönetir ancak bahsettiğimiz şekildeki diğer masalarda, başta oturmayan danışmanlardan da yararlanılabilir. Kral, danışma kuruluna başkanlık ederken kimin tarafını tuttuğunu açıkça belli etmekten kaçınmalıdır, bunu yapmazsa, danışmanlar onun fikirlerine ayak uyduracağından, en sonunda, özgürce öğüt verecekleri yerde, hep birlikte kendilerini *placebo*[1] namesi okurken bulurlar.

1 Latincede "mutlu edeceğiz" anlamına gelen *placebo*, aynı zamanda cenaze için yapılan akşam duasının açılış bölümü olmakla birlikte kederli kişileri "yatıştırıcı" nitelik anlamını taşır. (bkz. WHATELY 225; VICKERS 741).

XXI
Gecikme Üzerine

Talih alışveriş yapılan çarşıya benzer, elbette ki (insan biraz sabredebilirse) fiyat düşecektir. Bazen de, ilkin hepsi için bir fiyat belirleyen ancak çok geçmeden bazı parçaları tüketen ve aynı bedeli talep eden Sibylla'nın[1] teklifine benzer. (Ünlü bir şiirde geçtiği gibi): *Fırsat bize önce kelini, daha sonra da, kelini kaçıran bizlere alnındaki perçemi gösterir ya da en azından, önce testinin bir kulpunu yakalayalım ister, daha sonra ise tutulması daha zor olan karnını uzatıverir.*[2] Hiç kuşku yok ki, işleri öngörülen zamanlarda yapmaktan ve ilkelere göre belirlemekten daha büyük bir bilgelik yoktur. Tehlikenin önemsiz görünmesi öyle olduğu anlamına gelmez, birçok tehlike neredeyse çıt bile çıkarmadan gelir. Tehlikeleri henüz yarı yoldayken karşılamak, her daim hareketini ve yaklaşmasını bekleyip gözlemlemekten daha iyidir,

1 İnanıldığına göre, Roma'da Kral Tarquinius Superbus'un döneminde, Sibylla dokuz kitabıyla birlikte Roma'ya gelir ve krala bunları satmak ister, Tarquinius istediği fiyatı çok yüksek bulunca, Sibylla kitapların üçünü ateşe atar, pazarlıkta gene uyuşamayınca bir üç tanesini daha yakar, sonunda Tarquinius geri kalan üç kitabı satın alır ve Iuppiter'e adanan Capitolium tapınağına koyar. Roma'da din ve devletle ilgili her sorunda bu kitaplara başvurulmuştur (ERHAT 270).

2 Erasmus'un *Adagia* kitabında ve başka metinlerde bulunan popüler deyiş bkz. VICKERS 742.

zira *sürekli tetikte bekleyen kişi, an gelir, uykuya yenik düşer.* Buna karşılık (Ay ufka yaklaştığında, düşmanların arkasına ışık vuruyor diye) gölgelerin uzunluğuna aldanmak ve böylece zamanından önce okları fırlatmak ya da henüz olgunlaşmamış tehlikeleri yarı yolda karşılamak, başka aşırılık örnekleridir, zira (evvelce de söylediğimiz gibi) elimizdeki fırsatın olgunlaşıp olgunlaşmadığını iyice düşünüp taşınmamız gerekir. Olması gereken, büyük işlere Argos'un yüz gözüyle başlamamız ve onları Briareus'un yüz koluyla da tamamlamamızdır, başka deyişle, evvela tetikte olmak sonra da hızlanmak gerekir. Orcus'un politikacıyı görünmez kılan başlığı, gizli niyetlerin varlığını ve işleyişteki hızı gösterir. İş rüzgârı arkasına aldı mı, gizliliği sağlamada hızla kıyaslanabilecek başka hiçbir şey olmaz, tıpkı gözlerin, ağır bir silahtan hızla fırlamış merminin devinimini asla görememesi gibi.

XXII
Kurnazlık Üzerine

Kurnazlığı yoldan çıkmış, çarpık bir bilgelik olarak anlıyoruz. Kurnaz ile bilge arasında sadece doğruluk değil, aynı zamanda kavrayış gücü bakımından da çok fark olduğuna hiç şüphe yoktur. Kimisi iskambil kâğıtlarını karmayı bilmesine rağmen, hiç usta bir oyuncu değildir. Bunun gibi, kimisi de yalan dolanı ve dolap çevirmeyi iyi bilir de, muhakeme gücü zayıftır. Ayrıca insanların doğasından ve davranışlarından anlamak başka bir şeydir, işlerden anlamak başka. Çünkü insanların davranışları ve yaşadıkları dönemlerle ilgilenen kişiler iş alanında yetenekli değildir, dahası, bilgilerini kitaplardan ziyade tek tek insanlarla ilgilenerek elde etmiş kişiler de böyledir. Böyleleri öğüt vermekten ziyade iş görmekte yararlı olur ve çoğu kere tutturdukları yol dışında pek ortalıkta görünmezler. Onları yeni insanların arasına katın, kurnazlıkları işlemez, dolayısıyla, budalayı akıllıdan ayırmak için konmuş eski kural (*Onları yabancıların arasına çırılçıplak gönder, göreceksin*[1]) bu tarz kişilere uygun değildir. Bu kurnaz kişiler değersiz mal satıcısına benzediklerinden, onların satış yerlerini ortaya çıkarmak hiç de faydasız değildir.

İnsanın konuştuğu kişiyi göz hapsinde tutması kurnazlıklar arasında sayılabilir. Bunu Cizvitler öğütlemiştir.

1 Diogenes Laertius 11.73.

Örnekleri de çoktur, bilgelerin yüreği sessiz kalsa da, yüzü apaydınlıktır. Ancak Cizvitlerin yaptığı gibi, bunu, bakışları ölçülü bir şekilde yere çevirerek yapmak gerekir.

Bir başka kurnazlık da şudur: Bir şeye çabucak ve kolayca sahip olmak ya da bir şeyi yerli yerine koymak istediğinizde, kendisiyle iş yapacağınız kişinin zihnini başka bir konu hakkında yapacağınız konuşmayla dağıtarak, ilgisini başka yöne çekebilir ve böylece onun, işinizle ilgili bir huzursuzluk, bir sorun yaratmasını engelleyebilirsiniz. Aynı zamanda özel yazmanlık da yapan bir saray danışmanı[1] tanırdım, ne zaman birtakım diplomatik belgeleri imzalatmak için İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in huzuruna çıksa, evvela kraliçenin onlar üzerinde etraflıca durmasını önlemek için devletle alakalı başka meselelerden bahsederdi.

Benzer şekilde, istediğinizi kolayca yaptırabilmenizin bir yolu da eline baktığınız kişiyi kendi işiyle meşgulken yakalamanız ve böylece onun, götürdüğünüz iş üzerinde etraflıca durmasını engellemenizdir.

Birinin yürekten sarıldığı ve üstesinden ustaca geleceği bir işi bozmak istediğinizde, mutlaka o kişinin başarısını istiyor gibi görünüp, öte yandan da güçlük çıkarmak için aynı işe sarılmanız gerekir.

Konuşmanızın tam ortasında, sanki kendinizi tutmuşsunuz ve bir sırrı saklıyormuşsunuz gibi durmanız, karşınızdakilerin, anlattıklarınıza olan ilgisini artırır.

Ayrıca ağızdan soru yoluyla çıkacak söz, isteyerek anlatılandan daha etkileyici olacağından, yüzünüzü her zamankinden farklı bir şekle sokarak karşınızdakini soru sormaya zorlayabilirsiniz. Zaten soru sorma fırsatını yakaladığı anda da, yüzünüzdeki bu değişikliğin nedenini öğrenmek isteyecektir, tıpkı Nehemias'ın dediği gibi: *Daha önce bir kralın karşısında hiç böylesine üzgün olmamıştım.*[2]

---

1 Sir Amias Paulet Fransız büyükelçisi. Ayrıntı için bkz. Kişiler Sözlüğü.

2 *Eski Ahit*, Nehemya 2.1.

Pek hoş olmayan ya da belirsiz durumlarda, evvela sözü dinlenen biri ortamı yumuşatmak için söze başlamalı, daha sonra sanki bir tesadüf eseriymiş gibi asıl konuşması gereken kişi lafa girmelidir, böylece ilk konuşan kişinin anlattıklarıyla alakalı sorular ona sorulmuş olur. Narcissus, Claudius'a Messallina ile Silius'un evliliğini anlatırken böyle yapmıştır.

Bir kimsenin *Halk arasında deniyor ki* ya da *Söylentilere göre* gibi ifadeleri kullanarak aslında kendisinin söylemek istediği şeyleri sanki halkın diline düşmüş gibi göstermesi hiç de yararsız değildir.

Bir kişi tanırdım, mektuplarını yazarken, en önemli konuları, sanki üzerinde durulmaya değmezmiş gibi hep bir not halinde en sona saklardı.

Birini daha tanırdım, o da konuşmaya alakasız bir konuyla başlar ve sanki söyleyeceğini unutmuş gibi aniden konuyu değiştirerek aklındaki şeyi anlatmaya koyulurdu.

Kimileri de, yeri geldiğinde, sanki üzerine çok gelinmiş de afallamış gibi davranır. Elinde bir mektup varsa onunla ya da başka bir şeyle oyalanarak, gerçekte anlatmak istediği şeylerin sorulmasını bekler.

Hilekârlığa uygun düşen bir kurnazlık türü de, insanın, başka birisinin hemen kapacağı sözler sarf edip, kendi eliyle onun altını oyup bunun o kişiyi rahatsız etmesini beklemesidir. Kraliçe Elizabeth zamanında yazmanlık görevi için yarışan iki arkadaşı tanımıştım, uzun süre birbirlerine rakip olmalarına rağmen bu konu da dâhil olmak üzere her konuda dostça görüş alışverişinde bulunabiliyorlardı. Bir gün, biri diğerine çökmeye yüz tutmuş bir krallıkta yazmanlık görevinin birçok tehlikesi olduğunu ve kendisinin de böyle bir mevkiye gelmeyi umursamadığını söyleyince, diğeri bu sözü iyi niyetle karşılayarak dost sohbetlerinde rahat bir üslupla, kendisinin de çökmeye yüz tutmuş bir monarşide yazmanlık görevine gelmek zorunda olmadığından bahsedivermişti.

Bunun üzerine ilk aday, fırsattan istifade, bu sözleri, sanki diğer aday söylemiş gibi, kraliçenin kulağına fısıldayınca, kendisinin ülkeyi başarıyla yönettiğini düşünen kraliçe monarşinin yıkılacağına ilişkin bu aşağılayıcı sözlerden ötürü o kişinin adaylığını geçersiz saymıştı.

Kurnazlık türünde, *Kediyi tavada döndürmek*[1] diye ‚saçma görünen, ama aslında karşısındakine bir şeyler söyleyip, daha sonra da çevresine o sözleri sanki karşısındaki söylemiş gibi yayan kişinin durumunu anlatan bir İngiliz deyimi vardır. Gerçeği söylemek gerekirse, iki kişi arasında dile gelen bu gibi sözlerin, ilkin kim tarafından ifade edildiğini açıkça ortaya koymak ve kanıtlamak güçtür.

İnsanın, başkalarını dolaylı yoldan iğneleyerek, yani *Bunu ben yapmıyorum* gibi olumsuz bir yaklaşım üzerinden, kendisini temize çıkarmaya çalışmasını da kurnazlık sanatına dâhil etmek gerekir. Tigillinus'un Burrhus'u iğnelerken yaptığı da budur: *İmparatorun güvenliğini gözetmekten başka beklentileri yoktu.*[2]

Bazıları da zihninde birçok fıkra ve tarihî vaka saklar, söylemek istediği şeye hiç değinmez, onu tarihî vakanın içine yerleştiriverir, böylece hem açıkça iddiada bulunmayıp kendisini korumaya almış, hem de meseleyi büyük bir hazla yayabilmiş olur.

Sorunun içine, alınmak istenen cevabın ustaca yerleştirilmesi de iyi bir kurnazlık örneğidir. Böylece karşıdaki hiç zorluk çıkarmadan isteneni yapar.

Kimisinin de söylemek istediği şeyi dile getirebilmek için uzun süre fırsat kollaması ve lafını istediği yere çekebilmek için her şeyi göze alması şaşılacak bir şeydir. Büyük bir sabır göstergesi bununla birlikte çok da faydalıdır.

---

1 Kediyi tavada döndürmek: *The turning of the cat in the pan.* Bu İngiliz deyişi "döneklik yapmak" anlamında kullanılmaktadır. (bkz. WHATELY 240, No:7; M. Manser, *The Wordsworth Dictionary of Proverbs*, Wordsworth Ed., 2006, s. 90)

2 Tacitus, *Annales* 14.57.

Hiç umulmadık cüretkâr bir soru karşıdakini sersemletir ve onun dilini çözer. Örneğin, Aziz Paul Katedrali çevresinde yürüyen, ismini değiştirmiş birinin, kendisine arkadan asıl ismiyle seslenildiğinde dönüp bakması gibi. Gerçekte kıymetsiz çıkarlar ve küçük kurnazlıklar sayısızdır. Ancak biri bunların bir listesini yapsa, hiç de gereksiz bir işle uğraşmış sayılmaz, zira bu iş, kurnazların bilgeler içinde sayılmasından daha iyidir.

Kuşkusuz, işlerin ne zaman başlayıp ne zaman biteceğini bilip de, aslında meselenin özüne ve içeriğine vâkıf olamamış kimselerden de bahsedilmelidir, bunlar merdivenleri ve kapıları yerinde olup da, güzel bir yatak odası olmayan evlere benzer. Böylelerini, meseleye dair herhangi bir araştırma yapmamış veya hiçbir değerlendirmede bulunmamış olmalarına rağmen, genelde sonuçla ilgili birtakım öneriler getirirken görürsünüz. Yine de çoğu zaman sadece bu tavırlarıyla bile bir itibar kazandıkları görülür, sanki böyle kişilerin zihinleri tartışmaktan ziyade karar vermeye daha uygundur. Böyle insanlar dürüst ve yerinde öğütlerden ziyade, hilelerle başkalarının ayaklarını kaydırarak yükselirler, ancak Süleyman şöyle demiştir: *Bilge kendi adımlarına göre yol alırken aptal olan yalana dolana sapar.*[1]

1 Bacon'ın burada alıntıladığı ifadedeki manayı tam veren bir söz Kutsal Kitap'ta yoktur, yakın ifadeler için bkz. *Eski Ahit*, Özdeyişler 14.15-16; 15.21.

XXIII
Kendi Çıkarını Düşünme Bilgeliği Üzerine

Karınca kendine yararlı, ancak bahçeye zararlı bir hayvancıktır. Kendisine aşırı düşkün kişiler de ülkelerine böyle zarar verir. Kendine düşkünlüğün ile ülkene düşkünlüğün arasında bir ölçü olmalıdır. Kendini öyle düşünmelisin ki, başkalarına ama özellikle de kralına ve vatanına haksızlık yapmamalısın. İnsan eylemlerinin odağında kendi iyiliğinin yatması, kuşkusuz soysuzcadır. Yeryüzünün doğasında da olup biten budur işte. Gerçekten de, yeryüzü, kendi merkezinde hareketsiz durur, buna karşılık onun komşusu olan her göksel cisim, fayda sağladığı bir diğer cismi merkez alıp hareket eder.[1] Kralların her şeyi kendilerine göre değerlendirmesi bir bakıma hoş karşılanabilir; çünkü onlar sadece kendi kişiliklerini yaşamazlar, aynı zamanda apaçık tehlikenin ve talihin kucağındadırlar. Buna karşılık kralın hizmetinde bulunanların ya da devletin bir vatandaşının sadece kendini düşünmesi çok yıkıcı olur.

1 Bacon evren konusunda Copernicus'un Güneş merkezli görüşüne değil, Ptolemaeus'un yermerkezli görüşüne inanıyor görünür (DEVEY 68). Ancak T. S. Kuhn'un da paylaştığı başka bir görüşe göreyse, Bacon Ptolemaeus'un dizgesini kabul ettiği için Copernicus'unkine karşı çıkıyor değildi, aslında her ikisini de reddediyordu, zira bu denli karmaşık, soyut ve matematiksel hiçbir dizgenin doğanın kavranabilmesine yardımcı olmayacağını düşünüyordu (T. S. Kuhn, "Asal Gerilim", *Bilimsel Gelenek ve Değişim Üzerine Seçme İncelemeler*, Çev. Y. Şahan, İstanbul: Kabalcı Yay., 1994, s.77).

Nitekim böyle insanlar genel kamusal işleri de kendi amaçlarına göre kullanır, dolayısıyla çoğu kere bu eylemlerinin, kralın ya da devletin amaçlarıyla çelişmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden krallar ve devletler, bakanlarını ve çalışanlarını, görev alacakları işlere leke sürmeyecek, bu tarz çıkarlar peşinde koşmayacak kişilerden seçmelidir. Bana kalırsa aradaki dengenin yitirilmesi fazlasıyla yıkıcı bir etki yapar. Örneğin, uşağın menfaatinin, efendisinin menfaatinin önüne geçmesi yeterince haksızlık demektir, ancak yine uşağın küçük bir çıkar uğruna efendisinin büyük bir işini bozması daha büyük bir haksızlıktır. Maliyeciler, elçiler, komutanlar ve krala sadık olmayan diğer ahlâksız çalışanlarla bakanlar gibi soysuz memurlar pek çok kez kendi küçük ceplerini doldurmakla uğraşırken, efendilerinin önemli ve değerli işlerine taş koyar. Genelde uşakların bu yolla sağladıkları yarar kendi çapları kadar, efendilerine verdikleri zarar ise efendilerinin çapı kadar geniş olur. Yani kimseye hayrı dokunmayan bu tarz kimseler yumurtalarını pişirmeye kalkıştıklarında evlerini yakmadan edemezler. Bununla birlikte, böyle çalışanlar toplum içinde sevilen, güç sahibi insanlara iyi davranarak, kendi çıkarlarına da çalışabilen kişiler olup, efendilerinin sırtından geçinmesini de iyi bilirler.

Kendi çıkarını düşünme bilgeliği birçok yönden aşağılık bir şeydir. Başına yıkılmadan hemen önce evini terk eden farenin bilgeliği, yeri kazarak kendine bir saklanma deliği açan porsuğu yuvasından kaçmaya zorlayan tilkinin bilgeliği ya da avını yutmak isterken gözyaşı döken timsahın bilgeliği işte böyledir. Kısacası, özellikle de (Cicero'nun Pompeius için dediği gibi[1]) *kendisini kimseyle karşılaştırılamayacak kadar çok sevenlerin* genelde mutsuz olduğu dikkati hak eder, zira bütün yaşamları boyunca kendilerine tapan böyle insanlar, eninde sonunda, kanatlarının kendilerine mutlu bir bilgelik getireceğini umdukları dönek talihin kurbanı olurlar.

1 Cicero, *Epistulae Ad Quintum Fratrem* 3.8.4.

XXIV
Yenilikler Üzerine

Yeni doğmuş yavruların görünüşleri gibi, zamanın doğurduğu yenilikler de biçimsizdir. Yine aileye ilk onur kazandıranların, sonraki kuşaklara göre daha değerli sayılması gibi, ilk örnek davranış da (severek yerine getirilmişse) çağlar boyu birçok kere taklit edilerek öne çıkarılır. Kötülük, insan doğasında zaman içinde doğal bir hareketle daha da artarken, iyilik bütün zorlama eylemlerde olduğu gibi, ilk harekete geçtiğinde en güçlüdür. Kuşkusuz, her ilaç bir yeniliktir ve yeni çareleri reddeden kişi, yeni kötülüklere kucak açar. Çünkü zaman en büyük yenilikçidir. O halde, zaman her şeyi bir şekilde daha kötüye dönüştürüyorsa, bilgelik de dâhil olmak üzere, bütün çabalar insanları iyiye yöneltemiyorsa, bu kötüye gidişin sonu ne olur? Şu da kabul edilmelidir ki, alışkanlıkla güçlenmiş bir şey, yararı az olsa bile, yine de zamana uygun olur, aynı kaynaktan akıyor gibi görünen unsurlar ise, sanki bir uzlaşma içindedir, buna karşılık yenilikler eski alışkanlıklara yumuşak bir şekilde uyum sağlamaz, birlikte yararlı olsalar bile en nihayetinde yenilik ve uyumsuzluk bakımından çatışırlar. Hiç kuşku yok ki, halka yabancı, farklı gelen yenilikler ilgi uyandırsa bile pek rağbet görmez. Gerçekten de zaman değişmeden durabilseydi,

bunların hiçbiri olmazdı. Ancak o, sürekli akıp gitmekten hiç vazgeçmez. Yenilik, doğal olarak ters ve aksi niteliğiyle geleneği rahatsız edeceğinden, eskiye aşırı batıl şekilde değer verenleri, yeni kuşaklara alay konusu eder. O halde insanlar yeniliklerde, zamanı kendilerine dikkatle örnek almalıdır. Çünkü zaman büyük ölçüde ama sessizce, adım adım ve hissettirmeden yeniler. Böyle olmasaydı, yeni olan her şeyin beklenmedik ve umulmadık anda geldiğini görür ve nesi yararlı, nesi zararlı olduğunu anlayamazdın. Zaten yenilikten yarar sağlayan kişi, bunun için talihine ve yaşadığı döneme teşekkür eder, zarar gören ise haksızlıkların nedeninin yenilik olduğunu varsayar. Politik yapılanmalarda, bir zorunluluk yoksa ya da kesin bir yarar sağlamayacaksa, yeniliklere girişmenin bir getirisi olmaz, reform amacı değişikliği yönlendirmeli, sırf değişiklik olsun diye reform yapılmamalıdır. Yenilik tümüyle küçümsenmese bile, yine de şüpheyle karşılanabilmelidir. Kutsal Kitap'ın öğütlerinden biri şöyledir: *Eski yollara gelince durmalı, çevremizi kolaçan ederek doğru ve iyi olan yolu görüp oradan yürümeliyiz.*[1]

1 *Eski Ahit*, Yeremya 6.16.

XXV
İşleri Tamamlama Üzerine

Aşırı acelecilik ve şartlanma çoğu kez işleri bozar. Bu, doktorların suni hazım ya da erken sindirim dediği, vücudun hazmedilmemiş parçacıklarla ve gizli hastalık tohumlarıyla dolmasına benzer. Bu yüzden, işlerin tamamlanmasını, o işin başında geçirilen zamanla değil, kaydedilen ilerlemeyle ölçmeli. Nasıl ki yarışta hız kazanmada büyük adımlar atmak ya da ayakları kaldırmak değil de dengeli ve düzenli hareket etmek daha önemliyse, iş yaparken de vazgeçmemek, sıkı sıkıya asılmak ama işin çok büyük bir bölümünü bir çırpıda, açgözlü bir şekilde bitirmeye çalışmamak gerekir.

Bazıları da kısa sürede birçok işi halletmiş gibi görünmekten, çok becerikli insanmış izlenimi vermek adına yaptığı işlerle ilgili yanlış tarihler vermekten kendini alamaz. Oysa işi zamana bölerek tamamlamak başka, keserek kısaltmak başkadır. Böyle ele alınan işlerde, kuşkusuz çoğu toplantıda, büyük bir tutarsızlık sergilenir, mesele ne ilerler ne de geriler. Bilge bir adam tanırdım,[1] ne zaman aşırı ko-

1 Bacon'ın burada kastettiği kişi, Kraliçe I. Elizabeth tarafından 1576'da Fransa'ya elçi olarak gönderilen Sir Amyas Paulet olmalıdır. Bacon Cambridge'de öğrenciyken 1576 yılında Paulet'in yanına gönderilir. Bu süreçte bürokratik işlemleri ilk elden öğrenir, birçok önemli insanla tanışır. Bazı çalışmalarında ve mektuplarında hayatının bu dönemine atıflarda bulunur (AKŞİT 109; DEVEY 71; WHATELY 285; VICKERS 744).

şuşturan birini görse, *işi daha hızlı tamamlayabilmemiz için biraz bekle*, derdi.

Başka bir açıdan bakarsak, gerçek iş yapma hızı da değerli bir şeydir. Malların ölçüsü para ise, işlerinki de zamandır. Eğer süre aşılırsa, iş pahalıya mal olur. Spartalılar ve İspanyollar yavaşlıklarıyla tanınır: *mi venga la muerte de Spagna*, yani *ölümüm İspanya'dan gelecek*, biliyorum da, aksayarak gelecek.

İşle ilgili ilk bilgi aktarımlarına iyi kulak kabart: Konuşmalarının seyrini ikide bir bozmamak için daha başlangıçta onlardan ne istediğini göster. Aksi takdirde, önceden hazırladığı konuşma yara alacak, lafını atlayacak ve nerede kaldığını bulabilmek için hafızasını zorlarken, lafı uzattıkça uzatacaktır; oysa kendi istediği gibi sürdürebilse, konuşması başka bir yere varacaktır. Ancak bazen konuşmayı yönetenin, konuşmacıdan daha sıkıcı olduğu da görülür.

Tekrarlar çoğu kez zamandan çalar, bununla birlikte bir sorunun tekrar tekrar sorulması kadar zaman kazandıran bir şey daha yoktur, zira böylece araya birçok konuşmanın girmesi engellenmiş olur. İş yapmak için uzun ve karmaşık konuşmalara başvurulması, âdeta koşuya yerleri süpüren uzun bir elbiseyle katılmaya benzer. Önsözler, güzel alıntılar, özürler ve konuşanın kendisine yapılan atıflar hep zamanın daralmasına sebep olur. Bütün bunlar alçakgönüllülükten çıkıyor gibi görünse de, aslında gösteriş budalalığından başka bir şey değildir. Daha konuşmanın başında dinleyicilerde engel çıkarma arzusu, bir rahatsızlık sezdiğinde, küçük düşmemek için ana konuya girmekten kaçınsan iyi olur. Dolayısıyla konuşmaların başındaki önsözler, yaraya iyi gelsin diye, merhem sürmeden önce yapılan yumuşatıcı pansumana benzer.

İşi hızlandırmada her şeyden önemlisi düzenleme, bölümleme ve parçalara ayırma işlemidir, ancak düzenleme aşırı detaya inmeden yapılmalıdır. Paylaştırmayı bilmeyen

kişi kendini hiçbir işe veremez, ancak paylaştırmaya fazlasıyla kendini kaptıran kişi ise işin içinden çıkamaz. Zamanı sağduyuyla belirlemek, fazlasıyla zaman kazandırır, buna karşılık zamansız bir girişim havayı kamçılamaktan ve mevcut zamanı heder etmekten başka bir şey değildir. İşler üç bölüme ayrılır: ön hazırlık, müzakere ya da inceleme ve sonuçlandırma. (İşlerin bir an önce görüşülmesi isteniyorsa) Orta bölümde daha çok, ilk ve sonuncu bölümde ise daha az kişinin görevlendirilmesi gerekir. Ana ilkeleri yazılı olarak belirtilmiş işlerde, ilerleme çoğu kere daha hızlı olur. Tüm bu ilkeler kulak arkası edilse bile, yine de böyle bir olumsuz durumun kendisi kişiyi belli belirsiz yargılardan daha verimli bir şekilde yönlendirecektir, tıpkı külün tozdan daha üretken olması gibi.

XXVI
Göstermelik Bilgelik Üzerine

Genelde Fransızların göründüklerinden daha bilgili oldukları, İspanyolların da olduklarından daha bilgili göründükleri düşüncesi hâkimdir. Uluslar arasında durum böyleyken, kişiler arasında nasıldır, ona değinmeye gerek duyuyorum. Bir havarinin inanç üzerine söylediği gibi, *inanç görüntüsüne sahipler ancak onun erdemini reddediyorlar.*[1] Bunun gibi, bilgelikten yoksun olduğu halde bol bol gevezelik eden çok kişi bulunur: *Saçma sapan şeylerle bir hayli uğraşarak...*[2] İnsanların ağırlığı ve boyutu aynı kalan bedenlerinin çehresine ve yüzeyine makyaj yapmalarına benzeyen bu durum, gerçekten bilgili olan kişilere saçma ve eleştiriye son derece layık görünür. Bazıları öyle gizemli ve kendini ifade etme konusunda öyle ketum olur ki, loş ışık altında olmadıkça, mallarını sergileme niyetinde olmaz ve konuşmaktan çok ima etmek ister gibi görünür. Aslında iyi anlamadıkları bir konu üzerine konuştuklarının farkında olmalarına rağmen, layıkıyla anlatamayacakları şeyleri biliyor görünmek isterler. Bazıları da sözcüklerin yerine jest ve mimiği koyar, âdeta işaretlerle yetinir. Cicero'nun Piso'yla ilgili olarak söylediği

1 *Yeni Ahit*, Timotheus'a Mektup 2.3.5.

2 Terentius, *Hecyra* 4.1.621.

gibi: *Bir kaşını alnına kaldırıp, ötekini de çenene sarkıtarak zorbalığın aslında hoşuna gitmediğini anlatıyorsun.*[1] Öyleleri de vardır ki, büyük laflar ettiklerinde etkileyici olduklarını sanır, bu hamleleriyle buyurgan görünür ve hiçbir şeyi umursamazlar; altından kalkamayacakları şeyleri de üstlenmezler. Kafalarıyla erişemedikleri şeyleri hor gören ya da küçümseyen tipler de yok değildir; böyleleri sanki üzerinde durulmaya değmezmiş, gereksizmiş gibi davranır, böylece bilgisizliklerini cilalı bir yargıyla örtmeye çalışırlar. Bazıları da ufak bir ayrıntıyla uğraşır ve çoğu kere insanların zihnini çetrefilli bir meseleyle oyalayıp asıl konunun gözden kaçmasını sağlarlar. Aulus Gellius böyle biri hakkında şöyle demiştir: *Usta söz oyunlarıyla konuların ciddiyetini bozan çılgın biri.*[2] Buna örnek olarak Platon, *Protagoras*'ta Prodicus'a baştan sona ince dokundurmalarla ve göndermelerle dolu bir konuşma yaptırır. Genelde böyle insanlar karar alınırken, olumsuz bir tavır takınır ve çıkabilecek terslikleri, güçlükleri evvelden yakalayıp söylemeye çalışır, bu sayede önem kazanacaklarını sanır, zira ortaya konan yargı içten olumsuzlanırsa, yapılacak bir şey kalmaz; ancak aksi olursa, yeni sorgular kendini gösterir. Böyle güdük bir bilgelik, işleri sabote eder. Şöyle dememiz de mümkündür: Borçlu bir tüccar ya da sonunda iflas etmiş bir kimse, varlıklıymış gibi görünmek için ne kadar çok sahtekârlık yaparsa, insanlar da kendileriyle ilgili oluşturulan bilgelik yargısını korumak adına o kadar çok gerçek bilgelikten sapar. Kuşkusuz böyle bir bilgeliğin peşinde koşanlar, avamın gözünde kolayca bir yer edinebilir belki, ancak kimse böyle kişilere önemli işler buyurmamalıdır. Yeterince açıktır ki, böylesine göstermelik bilge birinden ziyade, az biraz budala birine iş yaptırmak daha doğrudur.

---

1 Cicero, *In Pisonem* 6. Lucius Calpurnius Piso Caesoninus: Cicero'nun suçlama yazısı yazdığı devlet adamı, Julius Caesar'ın kayınpederi.

2 Bacon'ın buradaki alıntısı aslında Gellius'a değil de Seneca'dan bahseden Quintilianus'a ait olmalıdır. bkz. Quintilianus, *Institutio Oratoria* 10.1 veya 9.1 (WHATELY 243).

XXVII
Dostluk Üzerine

Doğru ile yanlışın bir arada özetlendiği şuna benzer başka bir söz güçlükle bulunur: *Yalnızlıktan hoşlanan ya Tanrı'dır ya da vahşi bir hayvan.*[1] Dikkatlice gözlemlenirse, insanın topluma duyduğu öfke ve tiksinme duygusunda, aslında vahşice bir yön bulunduğu göz ardı edilemez, bununla birlikte, soyutlanmayı gerektiren daha yüce bir tefekkür için kendine çekilme arzusuyla değil de salt yalnızlıktan hoşlanıyor diye her şeyden uzaklaşan bir insanda tanrısal bir nitelik bulmak tümüyle yanlıştır, bazı paganlarda bu yapmacık ve sahte davranışı görmek mümkündür. Örneğin, Cretensli Epimenides'te, Romalı Numa'da, Sicilyalı Empedocles'te ve Tyanalı Apollonius'ta. Buna karşılık birçok eski keşişin ve kutsal kilise babasının inzivaya çekilmesi hakiki ve samimi gelir insana. Gerçeği söylemek gerekirse, insanlar yalnızlık denen şeyin aslında ne olduğunu ve kapsamını belirleyen sınırlarını pek bilmiyor. Her kalabalığa toplum denmemeli, insanların yüzleri bir resim galerisinden öte bir anlam taşımayabilir, keza konuşmalar da bir zilin çınlamasından farksız olabilir. Latince bir deyim bunu şöyle dile getirir: *Büyük*

1 Aristoteles, *Ethica* B.8.

toplum, büyük yalnızlık.[1] Büyük kentlerde eş dost birbirinden kopar, dolayısıyla küçük yerlerdeki yakınlık ve kader ortaklığı orada çok az bulunur. Daha da ileri gidersek, şunu söylemek pek yerindedir, asıl acı veren, saf ve sefil yalnızlık, kendileri olmadan dünyanın herhangi bir anlamının olmayacağı hakiki dostların yitirilmesinden doğar. Zaten yalnızlığı yüreğinde hissettiğini gördüğün biri, doğası ve yaradılışı gereği dostlarından kopmuşsa, artık bir insandan ziyade vahşi bir hayvana dönüşmüş demektir.

Dostluğun en büyük yararı, insanın içini daraltan ve ona baskı uygulayan kaygıyı ve yürek ağrısını hafifletmesi, avuntu kaynağı olabilmesidir. İnsan bedeninde tıkanmalardan ve katılıklardan doğan sıkıntıların büyük tehlikelere yol açtığını biliyoruz, kederli zihin için de aynı kötü durum geçerlidir. Karaciğerdeki sorunu gidermek için sars hastalığına, dalak için çelik, akciğer için sülfür çiçekleri, beyni rahatlatmak için de kunduz esansı kullanabilirsin de, yüreğindeki katılığa sadık bir dost dışında işe yarar bir ilaç bulamazsın. Onunla kederlerini, sevinçlerini, korkularını, umutlarını, şüphelerini, kaygılarını, öğütlerini ve yüreğini sıkıştıran ne varsa her şeyi, sanki papaza günah çıkarır gibi, paylaşabilirsin.

Dikkatle düşünülecek olursa, en büyük kralların ve devlet adamlarının, dostluğun (bahsettiğimiz) bu yararına önem vermeleri aslında şaşılacak bir şeydir. Kuşkusuz bazen bu uğurda hem güvenliklerini hem de büyüklüklerini tehlikeye attıkları da görülür. Oysa krallar altındakilerin ve hizmetçilerinin talihine kıyasla, talihlerinin kendilerine sağladığı yücelik ve mesafeden ötürü, onlarla birlikteliklerden hayır görmezler, tabii onları (en iyi yöntem olan) zorla, sanki kendilerine eş ve denkmiş gibi, yüceltip geliştirirlerse o başka, gerçi bu da çoğun aceleci bir karar olur. Modern dilde bu tarz kişilere, sanki iyi niyet ve baş başa konuşmak yeterliymiş

1 Strabon, 8.1'de anlatıldığına göre, Arcadia'da Megalopolis için söylenmiş olan komik bir şiirde geçer. bkz. Erasmus, *Adagia*, 1293.

gibi, kralın gözdesi ya da dostu adı verilir, oysa Romalıların böylelerine, daha doğru bir biçimde, *dert ortakları* demesi, bu tür bir ilişkinin gerçek yararını ve nedenini ortaya koyar. Gerçekte bu deyim, kişiler arasındaki bağı gösterir. Şurası açık ki, sadece zayıf ve ruhu kolay incinebilen kralların değil, aynı zamanda yönetimde politik yetenekleri gelişmiş pek sağduyulu kralların da, kendilerine yardımcılarından dostlar edindiklerini, hatta onları çok yakın arkadaşları olarak çağırdıklarını, başka bir kelime yerine özellikle de insanlar arasındaki özel manasını göz önünde tutarak onlara "dost" dediklerini görmüşüzdür.

L. Sulla, Roma devletini ele geçirince, (sonradan Büyük unvanını alan) Pompeius'u o kadar yükseltmişti ki, sonra o, Sulla'dan daha üstün olmakla övünmeye başlamıştı. Zamanında Sulla'nın razı olmadığı bir arkadaşını *consul*'lüğe atadığı vakit, Sulla bunu kötüye yorup bazı aşağılayıcı sözler sarf edince, Pompeius bunu pek ciddiye almayarak ona açık bir ifadeyle sesini kesmesini buyurmuş ve eklemişti: *Batan güneşten ziyade, doğan güneşe tapılır.*[1] Julius Caesar da Decimus Brutus'a öyle şefkat göstermişti ki, onu öz yeğeni Octavius'la birlikte mirasçısı ilan etmişti. Oysa sonunda Brutus, Caesar'ı ölüme götüren kişi olmuştu. Caesar, *Senatus*'u birtakım kötü alametlerden (özellikle de eşi Calpurnia'nın bir düşünden) ötürü dağıtmaya niyetlendiğinde Brutus, usulca koluna girerek onu yerinden kaldırmış ve şöyle demişti: *Eşin daha iyi bir rüya görene dek, Senatus'u dağıtma niyetinde olmadığını ümit ediyorum.*[2] Caesar'ın ona ne kadar değer verdiği, Cicero'nun *Philippicae Söylevleri*'nden birinde bahsettiği bir mektupta, Antonius'un Brutus'tan, sanki Caesar'ı etkisi altına alan bir *büyü* olarak bahsetmesinden de anlaşılır.[3] Augustus alt tabakadan Agrippa'yı o kadar

1 Plutarchus, *Pompeius* 14.3.

2 Plutarchus, *Caesar* 63-68; Suetonius, *Caesar* 81-82.

3 Cicero, *Philippicae* 13.25.

yükseğe çıkarmıştı ki, kızı Iulia ile onu evlendirme konusunda kendisine danıştığında Maecenas, *Gereğinden fazla yücelttiği için Agrippa'yı ya bu şekilde kazanmak ya da onu öldürmek zorunda olduğuna ve üçüncü bir yolun bulunmadığına dair*[1] uyarmıştı. Tiberius Caesar da Seianus'u benzer bir şekilde büyük onurlara boğmuştu, böylece ikisi eşit dostlar olarak görünmüştü. Tiberius bir mektubunda ona şöyle yazar: *Dostluğumuz adına bunları gizlemedim.*[2] Bütün *Senatus* da ikisi arasındaki sıkı dostluktan ötürü bu dostluğa, bir tanrıçaya adar gibi adak adamıştı. Septimius Severus ile Plautianus arasında da buna benzer, belki daha da büyük bir dostluk örneği vardı: Öyle ki, Severus en büyük oğlunu Plautianus'un kızıyla evlenmeye zorlamış ve oğlunu azarladığında bile Plautianus'un tarafını tutmuştu. Keza *Senatus*'a yazdığı bir mektupta şu sözleri sarf etmişti: *Bu adamı, benden daha uzun ömürlü olmasını dileyecek kadar seviyorum.*[3] Bu yöneticiler, Trajanus ya da Marcus Aurelius gibi olsaydı, bu dostluklarının zaten kendi doğalarında bulunan iyilikten kaynaklandığı düşünülebilirdi, gerçekten de bu kişiler ziyadesiyle dikkatli davranan, güçlü, sert, kendilerine aşırı düşkün imparatorlar oldukları için, mutluluklarından (ölümlü insanların görebileceği en büyük mutluluklardır bunlar) kendilerine pay çıkarmaları bir kenara, bu mutluluğun, dostlarla paylaşılmadıkça eksik ve geçersiz olduğunu düşünüyorlardı. Bu imparatorların hepsinin eşleri, oğulları, yeğenleri vardı, ancak hiçbiri onlara dostluğun verdiği iç huzurunu vermiyordu.

Commineus'un, Strenus da denilen ilk efendisi Komutan Charles'ın, sırlarını neredeyse hiç açık etmediğini ve kendisini çok üzen şeyleri kimseyle paylaşmadığını söylemesi, bir an için bile unutulacak gibi değildir. Yine Commineus'un söy-

1 Dion Cassius, 54.6.
2 Tacitus, *Annales* 4.40.
3 Dion Cassius, 75.15.

lediğine göre, içekapanıklığından dolayı, yaşamının sonraki yıllarında kavrayışı zayıflamış ve zarar görmüştü. Hiç kuşku yok ki, Commineus isteseydi, en büyük zararı içekapanıklığından gören ikinci efendisi XI. Louis için de aynı değerlendirmeyi yapabilirdi. Pythagoras'ın şu deyimi müphem ama en iyidir: *Yüreğini kemirme.*[1] Kesin bir ad koymak gerekirse, düşüncelerini ve kaygılarını rahatça paylaşabileceği dostları olmayan kişiler, kendi yüreklerini kemiren yamyamlardır. Ancak (dostluğun ilk yararı üzerine konuşmamızda) oldukça şaşırtıcı bir sona varıyoruz, dostlarla kurulan ilişkilerden iki karşıt sonuç ortaya çıkar: Dostluk sevinçleri iki katına çıkarırken, kederleri yarıya indirir. Çünkü sevincini dostuyla paylaştığında daha mutlu olmayacak, kederini paylaştığında da acısı yarıya inmeyecek kimse yoktur. Gerçekten de, paylaşımın insan ruhu üzerindeki etkisi, simyacıların yan etkiler doğurmakla birlikte yine de iyi etkiler sağlayacağına inandıkları taşların etkisini andırır. Ayrıca kimyacıların kavramsal yardımı olmadan da, doğanın her zamanki akışında bunun kaydadeğer bir örneği bulunur, zira doğadaki nesneler arasında bir birlik hasıl olur ve bu birlik her doğa olayını güçlendirir, her şiddetli saldırıyı yatıştırır ve zayıflatır, ruhlar için de durum bundan farklı değildir.

Dostluğun ikinci yararı akıl sağlığınadır, tıpkı ilk yararın duygulara dönük olması gibi. Gerçekten de dostluk duygularımızdaki fırtınaları ve kasırgaları dindirip havayı açar, zihindeki düşünce karmaşasından oluşan geceyi sonlandırır ve ışık saçar. Bundan da sadece dostlardan alınmış güven veren öğütler anlaşılmamalı, bu konuda daha önce konuştuğumuz gibi, şurası kesin ki, kafasında birçok düşünceyle cebelleşen

1 Erasmus'a göre bu söz, kişinin umutsuzluk dehlizine düşmemesi ve kendisini sıkmamasını anlatır. Yine ona göre, kişinin sıkıntı ve dertlerinden kurtulmasının en iyi yolu, bütün tutkularından arınmasıdır (Erasmus, *Proverbs, Chiefly Taken From the Adagia of Erasmus*, Ed. Robert Bland, T. Egerton Press, 1814, s. 7). bkz. Diogenes Laertius 8.17-18; Plutarchus, *De Educatione Puerorum* 17; WHATELY, 302.

kişi, bir başkasıyla görüşüp tartışarak zekâsını ve kavrayışını aydınlığa kavuşturabilir. Ancak böyle bir durumda düşüncelerini kolayca idare edebilir ve hepsini yerli yerine koyarak düzenli bir biçime sokabilir, sözcüklere döktükten sonra da, âdeta nasıl göründüklerine bakabilir ve en nihayetinde yalnız başına olabileceğinden daha bilge olur. Başka deyişle, bunu gün boyu derin düşünerek değil, tek bir konuşmayla yapar. Themistocles tarafından Perslerin kralına pek doğru söylenmiştir: *Konuşmalar tüm desenleri açıkça seçilebilecek ölçüde gerilmiş halılara, düşünceler ise her yanı sıkıca bağlı ve kapalı bohçalara benzer.*[1] Dostluğun (aklın söz konusu engellere direnmesi açısından) bu ikinci yararı sadece öğüt veren dostlardan elde edilemez, (hiç kuşku yok ki, en iyi arkadaşlar bunlardır) aynı zamanda kişi, mevcut konumuyla, kendisinden yola çıkarak öğrenebilir ve kendine ait düşünceleri ışığa kavuşturabilir ya da zekâsını bileğitaşına sürtercesine kendi başına keskinleştirebilir. O halde diyebiliriz ki, kişinin, düşüncelerini kendisine saklayıp sessizliğe boğulmasındansa, bir heykele ya da resme içini dökmesi yeğdir.

Yine (dostluğun ikinci yararıyla alakalı konuşmamızı toparlamak için) dostun sadık zihninden edinilmiş, alenen ortada duran ve herkesçe görülen öğüt olgusundan da bahsedeyim. Heraclitus muammalı sözlerinden birinde pek güzel söylemiştir: *Saf ışık en iyisidir.* Şurası kesin ki, başkasından gelen ışık, başka deyişle öğüt, kişinin her daim duygularıyla körelmiş ve buğulanmış yargısından ve kavrayışından elde ettiği ışıktan daha saf ve durudur. Demek istediğim, bir dostun öğüdüyle kişinin kendi kendine verdiği öğüt arasında, neredeyse bir dostunkiyle bir dalkavuğun öğüdü arasındaki kadar fark vardır. İnsanın en zararlı dalkavuğu yine kendisidir, yine kişinin kendisine yaptığı dalkavukluğa, dostun içtenliğinden daha sağlam bir çare yoktur. İki tür öğüt vardır: Biri âdetlerle, diğeri işlerle ilgilidir. İlkine bakarsak, insan

1 Plutarchus, *Themistocles* 29.3.

ruhunun sağlıklı olması için en iyi yol, güvenilir bir dostun uyarısıdır. İnsanın kendisini sıkıca sorgulamaya zorlaması çoğu kere acı ve yakıcı bir ilaçtır. Töreler üzerine yazılmış kitapların okunması ise biraz sıkıcı bir yoldur. Kendi yanlışlarımızı, aynada görür gibi, başkalarında görmemiz, tıpkı aynada gördüğümüzde olduğu gibi, kimileyin pek işe yaramaz. Gerçekten de (söylediğimiz gibi) en iyi ilaç (hem bulunması, hem de işe yaraması bakımından) dostun uyarısıdır.

Bazı adamların (özellikle de büyük olanların) öğüt verecek dostları olmadığından, büyük ve oldukça saçma hatalar yapması, gerçekten de şaşırtıcıdır. Dolayısıyla ünlerine ve talihlerine büyük zarar verirler. Böyleleri (Yakup peygamberin dediği gibi) *kendilerini aynada gören, ancak görüntülerini anında unutan insanlara benzer.*[1] İşlere gelince, eski bir söz şöyle der: *Çok göz, tek gözden daha iyi görür.* Bazıları, pek yerinde söylenmişse de, şu sözle alay eder: *İzleyici genelde oyuncudan fazlasını görür.* Bir tüfek de, bir kazıktan destek alırsa, omuzdakinden daha iyi ateş eder, oysa bazıları öyle yüksekten uçar ki, kendilerinde her şeyin olduğunu düşünür. Buna karşılık söylenebilir ki, öğüdün, işleri yönlendirdiği ve yoluna koyduğu açıktır. Kişi nasihat alma umuduyla bir konuda birine, başka konuda da başka birine bölük pörçük danışırsa (gerçi bu durumda hiç öğüt almasa daha iyi) iki tehlikeyle burun buruna kalmış olur: İlki, kendisine zar zor güvenebileceği bir öğüt vereninin olmasıdır. Öyle ki, kişinin sadık ve içten bir dostu yoksa böyle bir öğüdü nadiren elde eder, aksi durumda bu, öğüt verenin çıkarlarına göre çarpıtılmış ve eğilip bükülmüş bir öğüt olur. Diğer tehlikeyse (güvenle ve iyi niyetle verilmiş dahi olsa) genel olarak hastalık üzerine bilgi sahibi olan, ancak vücudunu yeteri kadar tanımayan bir doktora başvurduğunda onun bir yandan

1 *Yeni Ahit*, Yakup'un Mektubu 1.23-24: "Çünkü sözün dinleyicisi olup da uygulayıcısı olmayan kişi, aynada kendi doğal yüzüne bakan kişiye benzer. Kendini görür, sonra gider ve nasıl bir kişi olduğunu hemen unutur."

hastalığına çare olup diğer yandan zararının da dokunması gibi, insanı kötü hatta onu mahveden bir yola sevk edebilecek olmasıdır. Bu yüzden doğru zamanda, doğru düzgün hareket edilmelidir, yoksa büyük ölçüde tehlikeyle karşılaşılır. Dahası, öğüt verenin âdeta hastalığı belli bir şekilde ortadan kaldırması ve hastayı artık rahatsız etmemesi gerekir. Gerçekten de, arkadaşının durumunu kusursuzca bilen biri ona yardım ederken, onun gelecekte kötü duruma düşmemesine dikkat edecektir. Dolayısıyla (söylendiği gibi) dağınık öğütlere rağbet etmenizi istemem: Bu tarz öğütler, yönlendirecek ve yoluna koyacak yerde, doğru yoldan saptırır ve yanıltır.

Dostluğun bu iki yüce yararından (demem o ki, duygularda sağladığı huzur ve karar vermedeki yol göstericiliği) sonra, nar taneleri gibi çok yönlü olan son yararına gelelim, bu da yaşamın her alanındaki ve her eylemdeki yardımı ve katkısıdır. Dostluğun yaşamda sağladığı yararı gözler önüne serebilmek için, insanın dostları olmadan tek başına ne kadar çok şeyi yapamayacağını görmek, değerlendirmek gerekir. O vakit, eskilerin şu sözünün abartı değil de ne kadar anlamlı olduğu ortaya çıkar: *Dost, kişinin öteki kendisidir.*[1] Gerçekten de, konu üzerinde düşünülürse, dostuna karşı yükümlülükleri, kimi zaman insanın kendisine karşı yükümlülüklerine bile ağır basar. İnsanlar ölümlüdür ve oğlunu evlendirme, girişimleri ve arzuları nihayete erdirme gibi büyük bir tutkuyla giriştikleri işleri yaparken yaşamlarını yitirirler. Ancak insan sadık bir dosta sahipse, ölümünden sonra da, dostunun geride bıraktığı bu işlerin, dostunun dikkati ve emeğiyle gerçekleştirilebileceğine inanabilir. Bu sayede zamansız vuran kaderi de pek dert etmez, özlemleriyle tek değil de iki yaşamı (tabii benzer niteliklerde ve aynı tarzda olmaları gerektiğini de söylemeliyim) sürdürmüş gibi olur. İnsan bedeniyle, hatta bulunduğu yerle sınırlıdır, ancak ortada

1 Aristoteles, *Magna Moralis* 2.11-15; *Eudaemonia* 7.12. bkz. Cicero, *De Amicitia* 81.1.

bir dostluk varsa, o yaşamın bütün işlerini hem kendisi hem de dostunun gayretiyle gerçekleştirebilir. İnsanın tek başına bitiremeyeceği değerli ve manalı nice iş yok mudur? Kimisi değerlerini ölçülü bir şekilde sayamaz, pek övemez, kendisini korumak adına yardım dilenip elini açabilecek kadar güçlü duramaz, böyle sayısız örnek vardır.[1] Oysa bunlar ve benzer hususlar, kendi ağzımızdan çıktığında utanacağımız, ancak dostumuzun ağzına yakışacak erdemlerdir. Ayrıca insanın kurtulamayacağı birçok kişisel bağı da vardır; oğulla babası dışında, kadınla da kocası dışında kimse konuşamaz ya da insan düşmanıyla ancak sınırlı bir ölçüde konuşabilir, oysa bir dost için öyle değildir, o, muhatabıyla arkadaşının onunla ilişkisine göre değil de durumun gerektirdiği gibi konuşmasını bilir. Gerçekte yararları saymakla bitmez. Bizatihi koyduğum kural şu: Kişi kendi hikâyesinde kendi karakterini ortaya koyamıyorsa ve bir dostu yoksa, bu, sahneden çekilmesi için yeterli bir nedendir.

1 bkz. Cicero, age. 16.57.

XXVIII
Harcamalar Üzerine

Zenginlik harcamalar, harcama ise onur ve iyi işler için vardır. Dolayısıyla büyük harcamalar değerli işler görme fırsatı olarak değerlendirilmelidir. Nitekim gönüllü yoksulluk sadece göğün krallığı için değil, vatan için de gereklidir. Sınırının iyi belirlenmesi gereken belli harcamalar, hizmetçilerin çalıp çırpmasının ya da bir ihmalin kurbanı olmamak adına, kişinin gelirine ve ortalamaya uygun olmalıdır. Ayrıca, yapılacak harcamanın düzen ve tertip ölçüsü, gider tutarına göre daha az olacak şekilde ayarlanmalıdır. Hiç kuşku yok ki, malvarlığının azalmasına göz yummak istemeyen kişi, öyle bir ölçü tutturmalı ki, yaptığı harcamalar gelirinin yarısı kadar olmalı, yarısını da bir köşeye ayırmalıdır. Yine, malvarlığını artırmak isteyen kişi, gelirinin sadece üçte birini harcamalıdır. Çok büyük adamların kendi hesapları üzerinde titiz bir şekilde düşünmeleri ayıp değildir. Çoğu kişi bunu uyuşukluğundan veya önemsemediğinden değil de, varlıkları büyük ölçüde azalırsa, içine düşecekleri acıklı durumdan ötürü yapmaktan vazgeçer. Oysa yaralar deşilmeden iyileştirilemez. Hesabını kendi başına tutamayan kişiler, bu işi yapsın diye tutacakları adamları dikkatle seçmeli ve sürekli değiştirmelidir. Çünkü yeniler daima daha az cüretkâr ve daha

az düzenci olur. İşlerine ara sıra göz atanlar, hesabını kitabını iyi bilir ve gelir gider dengesini tutturmayı da becerir. Bir harcamada kesenin ağzını açan kişi başka bir harcamada eli sıkı ve idareli olmayı bilmelidir. Yiyeceğine çok para harcayanın giyimde tutumlu olması ya da sofrasını donatmayı sevenin atlarından kısması gerekir ve bunlar gibi daha nice örnek verilebilir. Her şeye tonla para yatıran kişi, sonunda malını mülkünü kaybetmekten güçlükle kurtulabilir. Borçlarından ve içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak isteyen biri, tez davransa da, bunu ertelese de kendini zarara sokar, zira aşırı satış yapan biri sürekli faiz ödeyen biriyle eşdeğerdedir. Ayrıca borçlarını bir çırpıda kapatan kişi, eski durumuna dönme tehlikesiyle karşı karşıyadır, zira darboğazdan kurtulduğunu düşünüp eski alışkanlığına geri dönebilir, buna karşılık borcunu ağır ağır ödeyen kişi ise tutumlu olmaya çalışır, böylece hem talihini hem de malvarlığını bu dertten arındırmış olur. Eskiden sahip olduklarına yeniden kavuşmak isteyen biri, küçük ayrıntıları gözden kaçırmamalıdır. Küçük harcamaları hesaplamak, genelde küçük giderleri kısmaktan daha az utanç vericidir. Bir kere başlandığında sürdürülmesi gereken harcamalar konusunda dikkatli olunmalıdır. Ancak tekrarı gerekmeyen durumlarda kişi daha çok ve daha büyük harcamalar yapsa da olur.

XXIX
İmparatorluğun Sınırlarını Genişletmek Üzerine[1]

Themistocles'in kendisine pay çıkararak söylediği, kibirli ve çalımlı bir söz, başka biri tarafından söylenmiş olsaydı, kuşkusuz sağduyulu bir gözlem ve ağırbaşlı bir değerlendirme olarak görülebilirdi, zira Themistocles'ten bir şölende kithara çalması istendiğinde, şöyle cevap vermiş: *Yaylı çalgılarla aram iyi değil, ancak küçük bir kasabadan büyük bir devlet yaratabilirim.*[2] Kuşkusuz, bu sözler aralarında birçok farklılığın bulunduğu siyasi nitelikli iki yeteneği afişe eder: Birincisi devleti doğru yönetmek, ikincisi bunu en iyi şekilde anlatıp süsleyebilmektir. Öyle ki, kralların danışmanlarını, senatörleri ve diğer işlere atanmış kişileri dikkatle incelersek, (pek seyrek de olsa) deneyimsiz müzisyenler olmalarının yanında, aralarında gerçekten de küçük aldığı krallığı ya da devleti büyütmüş olanları, buna karşılık kithara ve lir sanatlarında (saraydaki boş vakit eğlencelerinde) olağanüstü başarılı olsalar da, devleti büyütememiş, dahası devletin

1 İngilizce edisyonlarında (1612, 1625) bu denemenin ismi *Of True Greatness of Kingdoms and Estates* [Krallıkların ve Eyaletlerin Gerçek Büyüklüğü Üzerine]. Bacon'ın bu denemesi *De Augmentis Scientiarum* 8.3'te yükümlülük ve görev örneği olarak sunulur.

2 Plutarchus, *Themistocles* 2.

bekasını ve esenliğini sarsarak onu tahrip etmiş yapıdakileri de görebiliriz. Aslında birçok danışmanın, hatta gücü elinde bulunduranın efendisine hoş görünmek ya da avamın beğenisini kazanmak için başvurduğu dalavere ve yanıltıcı hareketler usta çalgıcılık diye adlandırılsa yeridir, zira bu tarz oyunlar devletin değil de hizmetkârın kendi malı ve büyüklüğü için faydalı ve uygun tavırlardır. Hiç kuşku yok ki, işinin ehli[1] olup durumu layıkıyla idare edebilen ve devleti apaçık uçuruma, yani kötü durumlara sürüklenmekten koruyabilen, buna karşılık yine devletini malvarlığı, gücü ve genişliği bakımından daha da büyütmeye yetkin olmayan danışmanlar ve devlet yöneticileri de vardır.

Gerçekten de, iş görenler, bir yana bırakalım, gözlerimizi bizatihi işlere çevirelim; krallıkların ve devletlerin gerçek büyüklüğünü ve bu büyüklüğü hangi yöntemlerle sağlayabildiklerini incelemeliyiz. Bu, liderlerin sürekli takip etmeleri ve dikkatle değerlendirmeleri gereken mühim bir konudur, zira ancak bu sayede kendilerine aşırı ve yersiz bir büyüklük atfetmez ve dolayısıyla esas güçlerini bilerek kendilerini değersiz ve korkutucu öğütlere kaptırmazlar.

Devletlerin büyüklüğü, toprakları ve genişliğiyle ölçülebilir, gelirleri de sayılara vurulabilir. Vatandaş ve kişi sayısı sayımdan, kentlerin ve kasabaların genişliği planlardan anlaşılabilir. Buna karşılık devlet meselelerinde, devletin gücünü ve varlığını ölçerek gerçek değerini ortaya çıkarmakta düşülen yanılgılar gibisi yoktur. Göksel krallık meşe palamudu ya da büyük bir kabuklu yemişe değil de tohumlar arasında en küçük olan hardal tohumuna benzetilir.[2] Ancak bununla da sınırlı değildir, içinde kendini çabucak geliştiren ve gittikçe genişleyen bir ruh bulundurmaktadır. Benzer şekilde, gücü ve

1 Tacitus, *Annales* 6.39; 16.18.

2 *Yeni Ahit*, Matta 13.31: "(İsa) Göklerin Egemenliği, bir adamın tarlasına ektiği hardal tanesine benzer dedi. Hardal tohumların en küçüğü olduğu halde, gelişince bahçe bitkilerinin boyunu aşar, ağaç olur. Böylece kuşlar gelip dallarında barınır."

toprakları bakımından fazlasıyla büyük olmasına rağmen, sınırlarını daha da genişletmeye ya da hükmettiği toprakları artırmaya yetkin olmayan krallıklar ve devletler olduğu gibi, epey dar bir alana sıkışmış ve küçük olsa da monarşik bir temelden çok yukarılara yükselebilecek ülkeler de vardır.

Surlarla çevrili kentler, dolu cephanelikler, iyi cins atlar, savaş arabaları, filler, savaş teçhizatı, her tür savaş topu ve benzeri şeyler, hiç kuşku yok ki, bunların hepsine sahip olup da, kitlesi ve anlayışı yiğit ve savaşçı olmayan ülke, aslan postuna bürünmüş koyundan başka bir şeye benzemez. Askerlerin uysal ve uyuşuk olduğu yerde, birliklerin sayısının hiçbir önemi yoktur. Vergilius'un doğru bir biçimde söylediği gibi, *Kurt sürüdeki hayvanların sayısını önemsemez.*[1] Perslerin ordusu Arbela düzlüğünde Makedonların gözüne büyük bir insan denizi gibi görününce, İskender'in komutanları bu görüntüden ürkerek ondan geceleyin saldırma emri vermesini istemiş, ancak o, *Çalarcasına zafer kazanmak istemiyorum,* demişti. Gerçekten de düşündüğünden daha kolay zafer kazanmıştı.[2] Ermeni Tigranes ise dört yüz bin kişilik ordusuyla, on dört bin kişiden fazla olmayan bir orduyla kendisine doğru ilerleyen Romalılara bulunduğu tepeden bakarak alay etmeden duramamış ve şöyle demişti: *İşte şu gelen insan yığını, elçi topluluğu olamayacak kadar kalabalık, savaş için toplanamayacak kadar az.*[3] Oysa daha güneş batmadan, gelen ordunun, kendisininkini katledilebilecek kadar kalabalık olduğunu deneyimlemişti. Kalabalığın, düşmanla yüz yüze gelme cesareti karşısında bir hiç olduğunu gösteren sayısız örnek vardır. O halde her şeyden önce şu en kesin ve en gözlemlenebilir olan sonuç ortaya konmalı ve kabul edilmelidir: Krallığın ve devletin büyüklüğünü sağlayan öncelikli unsur, halkın kitle ve düşünce bakımından savaşçı olmasıdır. Buna

1 Vergilius, *Eclogae* 7.51-52: "Hic tantum Boreae curamus frigora, quantum aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas."

2 Plutarchus, *Alexander* 31.

3 Plutarchus, *Lucullus* 27; Appianus, *Bellum Mithridates* 85.

bağlı olarak, kaslarında derman kalmamış, yumuşak erkeklerin bol bulunduğu yerde, paranın savaşın gücü olduğuna dair ifade de gerçekliğini yitirir. Solon altınlarıyla böbürlenen Croesus'a pek yerinde bir cevap verir: *Ama biri (bir kral) sendekinden daha sağlam bir kılıçla gelecek olsa, hiç kuşku yok ki, altınların hepsi onun olacaktır.* En nihayetinde, vatandaşları ile yönettiği halkı cesur ve savaşçı olmayan kral ya da devlet, gücünü dikkatlice değerlendirmelidir. Buna karşılık yiğit ve cengâver insanlara hükmeden krallar da kendilerine sadık olmaları koşuluyla adamlarına yeterince güvenebilirler. Aksi halde paralı askerlere yönelir de (yerli halktan bir birliğe sahip olunmadığında, genelde bu çareye başvurulur), örneklerde açıkça gördüğümüz gibi, ellerindeki her şeyi onlara bağlarlarsa, belki kısa süreliğine kanatlarını iyice açabilirler ama çok geçmeden tüyleri dökülüverir.

Yahuda ve İssakar asla bir arada kutsanamaz: Kuşkusuz, aynı halk ve millet *hem aslan hem de yükten çökmüş bir eşek* olamaz.[1] Vergilerden bunalmış bir halk da cesur ve savaşçı olamaz. Şurası bir gerçek ki, halkın sağduyusu sayesinde vergi toplanması, vatandaşların cesaretini, salt idarenin buyruğuyla vergi toplanmasından daha az kırar ve ortadan kaldırır. Aşağı Germania Ülkeleri'nde kesinti olarak adlandırılmış, İngiltere'de ise belli bir kesimden alınan, adına da yardım denilen vergiler için de aynı durum geçerlidir. Bu noktada, bir ulusun malvarlığı değil de insanların yiğitlikleri üzerine bir konuşma yaptığımı da unutmamalıyım. Bir vergi ya da herhangi bir ödeme, halkın üzerinde, ister gönüllü olsun, ister yönetim tarafından zorlansınlar, en nihayetinde aynı etkiye yol açar, diğer bir deyişle bu, halkın kesesini boşalttığı gibi, yiğit yüreklerine de zarar verir. Buradan anlaşılan da, vergiler altında ezilmiş bir ulusun karakterinin egemenliğe uygun olmadığıdır.

1 *Eski Ahit*, Tekvin 49.9-16. Burada anlatıldığına göre, Yahuda bir aslan (49.9), Issacharia ise semerler arasında yatan bir eşek gibidir (49.14).

Büyümek isteyen krallıkların ve devletlerin, soylu tabakayla birlikte, ileri gelenlerin ve (isimlendirdiğimiz) seçkinlerin sayısının aşırı artmamasına dikkat etmesi gerekir. Çünkü bu olursa, halkın avam kesimi, sefil ve rezil bir duruma düşerek soyluların uşağı, işçisi olmaktan kurtulamaz. Bunun bir benzerini baltalık ormanlarda görürüz. Buralarda körpe fidanlar uzun süre kendi haline bırakılırsa, zamanla doğru dürüst odun yetişmez olur, alanın büyük bir kısmı çalılığa ve dikenliğe dönüşür. Aynı şekilde, ülkelerde de soylular sayıca arttıkça, halk bayağılaşıp soysuzlaşır, dahası, ordudaki yüz kişiden birinde bile savaş başlığı giyecek kafa olmaz, bu durumu özellikle de ordunun gözbebeği olan piyade sınıfında görürsünüz, dolayısıyla büyük kalabalık, az güç demektir. Bunu en iyi İngiltere ile Fransa örneklerini karşılaştırarak anlatabilirim: İngiltere, nüfusuyla toprağı daha az olmasına rağmen, savaşçılık konusunda her daim fazlasıyla yetkindir, bu yüzden İngiltere'deki çiftçiler ve alt sınıftan olan halk, Fransız köylülerine göre savaşa daha yatkındır. İngiltere Kralı VII. Henry'nin (yaşamöyküsünde de uzun uzun anlattığım gibi[1]) küçük çiftlikler ve ekimhaneler inşa ettirmesi, pek hayret verici olmakla birlikte derin bir bilgelik de kokmaktadır, zira buralarda, hiç şaşmaz ölçüde, devamlı ekim yapılabilmiştir; bu da, insanlara daha geniş bir özgürlük tanımış, uşak ya da köle değil de en azından ürettiğini kullanan ve kendi kendilerinin efendisi olan bu bireylerin eliyle, ülkedeki tarımı faal kılmıştır. Bu sayede ülke de Vergilius'un resmini çizdiği Eskiçağ İtalya'sının karakterini kazanmıştır:

Ordularıyla ve hatta verimli topraklarıyla güçlü bir ülke.[2]

---

1 Bacon VII. Henry'nin hayatını anlattığı *The History of the Reign of King VII. Henry* isimli eserine atıfta bulunuyor.

2 Vergilius, *Aeneis* 1.531.

Sadece tehlike durumunda öne çıkan soylu halk tabakasından da söz etmek gerekir (bildiğim kadarıyla İngiltere'de, belki bir de Polonya'da bulunan, başka hiçbir yerde rastlanmayan bir durumdur bu). Bu tür soylular alt tabakadan gelmekle birlikte toprak sahiplerinden geri kalmazlar. Şurası kesin ki, İngiltere'de soyluların ve seçkinlerin geleneğinde yer alan debdebe, şaşaalı konukseverlik, çalışan ve koruma orduları, askerî gücü fazlasıyla artırır. Buna karşılık soyluların fazlasıyla gizli, özel ve içekapanık yaşam anlayışı askerî birliklerin gücünü azaltır.

Her şey bir kenara, Nebukadnezar'ın krallık ağacı,[1] dallarıyla budaklarını taşıyabilecek kadar haşmetli ve sağlam bir gövdeye sahip olmalıdır, demem o ki, çalışanların sayısı, yönetilen başka ülkelerdeki yerli çalışanların sayısıyla orantılı olmalıdır. O halde vatandaşlık hakkını kolay ve özgürce dağıtan devletler, hâkimiyet sınırlarını da büyütmeye hazır demektir. Cesareti ve düşünce dünyası bakımından öne çıkan bir grup insanın, birçok büyük bölgeyi idare altına alıp yönetebileceğini düşünmek yanlıştır. Bir grup insanın, topraklarını cesaretle ve öğütle ellerinde tutabileceği ya da savunabileceği düşüncesi yanlıştır. Bu belli bir süre işe yarar gibi görünse de, uzun vadede etkisini yitirir. Spartalılar yeni vatandaşlar alma hususunda her daim ihtiyatlı ve katı davranmıştı. Bu sayede kendi dar sınırları içinde hükmettiği sürece güçlü ve ayakta kalabilmişti, ancak merkez, dış bölgelerin

1 Kutsal Kitap'ta anlatılana göre, Nebukadnezar rüyasında dünyanın ortasında, her yerden görülebilecek kadar haşmetli ve bir o kadar da herkese faydalı bir ağaç görmüştür. Bu ağacın herkese yetecek kadar bol meyvesi vardır, yabanıl hayvanlar gölgesinde barınır ve gökte uçan kuşlar dallarına tüner, ancak daha sonra kutsal bir varlık ağacın kesilmesini, yapraklarının yolunmasını ve meyvelerinin atılmasını buyurur. Bu rüyadaki mesaj ise, aynı yerde yazdığına göre, egemenliği dört bir yana yayılan, Kral Nebukadnezar'ın doğru olanı yapması ve düşkünlere iyilik ederek suçlarından sıyrılması gerekliliğidir, bu aynı zamanda Tanrı'nın yeryüzündeki egemenliğinin de koşuludur (*Eski Ahit*, Danyal Peygamber 4.4-34). Bacon da gerek bu denemesinde, gerekse genel devlet anlayışında bir imparatorluğun muhakkak kuşatıcı ve yayılmacı olması gerektiğini düşünür.

yönetiminden kaynaklanan karmaşayı doğru yönetemeyince, birden gücünü yitirmişti. Hiçbir devlet kucağını yeni vatandaşlara açma konusunda Roma devleti kadar gönlü bol olmamıştır.

Bu yapı öylesine sağduyulu bir talihin eseridir ki, dünyanın, sınırları en geniş imparatorluğunu kurmuştur. Onlarda yöntem şöyle işliyordu: Kişiye vatandaşlık hakkı kolayca verilir, yine ticaret hakkı, evlilik hakkı, miras hakkının yanında, seçme hakkı, memur olma hakkı ya da onuru da tanınırdı. Bu haklar sadece tek tek kişilere değil, aynı zamanda bütün olarak ailelere, kentlere ve ayrı uluslara bile verilebiliyordu. Buna bir de koloniler kurma yöntemini ekleyin, bu sayede Romalı tohumu yabancı uluslar arasına ekilebilmiştir. Bu iki yöntem bir arada düşünüldüğünde, kuşkusuz, Roma'nın dünyayı değil, aksine dünyanın Roma'yı kapladığı anlaşılır: İmparatorluğun büyümesinin en güvenilir yolu da zaten budur. Kimileyin İspanya'nın bu kadar az sayıda İspanyolla, bunca krallığı ve eyaleti nasıl kavrayıp zapt ettiği bana hep şaşırtıcı gelmiştir.[1] Ancak hiç kuşku yok ki, İspanya'daki yerli vatandaşlardan oluşan ağacın gövdesi, Roma'nın ya da Sparta'nın ilk dönemlerindekinden daha geniş bir bölgeye yayılır. Ayrıca İspanyollar vatandaşlık hakkı dağıtmada yeteri kadar cömert olmasalar da, buna benzer başka bir şey yapmışlardı. Yabancıları ayrım gözetmeksizin kendi ordularına almışlar ve savaş durumunda bile onları en yüksek rütbelere çıkarmışlar, hatta çoğu zaman komutanları İspanyollar arasından seçmemişlerdi. Buna karşılık bu yıl yayımlanan işlevsel bir yasaya bakılırsa, yerli vatandaşlarının azaldığını sonunda anlamış gibi görünüyorlar.[2]

Şurası çok açıktır ki, insanın oturduğu yerde, açık havada değil de bir tavan altında yaptığı (kol ustalığından ziyade

1 Bacon'ın burada kastettiği topluluklar çeşitli zaman dilimlerinde ana ülkeden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişti (DEVEY 86).

2 İspanya Kralı IV. Felipe 1612'de çiftçilikle uğraşanlara ve en az altı çocuğu olanlara belli ayrıcalıklar tanımıştır (AKŞİT 130).

parmakları çalıştırmayı gerektiren) mekânik sanatlar veya elişleri, nitelikleri açısından askerlerin yapısına ters düşer. Genelde savaşçı uluslar iş görmemeyi sever ve tehlikelerden, çalışmaktan korktuğu gibi korkmaz. O halde böylelerinin savaşçılıklarını yitirmemesini yürekten istiyorsak, onları başka işlere koşmamalıyız. Sparta, Atina ve Roma gibi Eskiçağ devletlerinde ince el işlerinin böyle kişilere değil de çoğunlukla kölelere bırakılması çok faydalı olmuştur. Ancak Hristiyanlık yasasının kabulüyle artık köle alıp satımı bütünüyle sona ermiştir. Yine buna en yakın yöntem, bu tarz işlerin görülmesinde yabancıların kullanılmasıdır, bu sayede cezbedici kılınabilir ve en azından kolayca özümsenebilirler. Yerli halk genel olarak üç kısma ayrılmalıdır: Çiftçiler, hizmetkârlar ve askerlik mesleği dışında demircilik, duvarcılık, marangozluk ve erkek gücü gerektiren benzeri ağır işlerin çalışanlarıdır.

Bir devletin büyüklüğüyle ilgili olarak, her şeyden önce, askerlik işinin yaşam için kaçınılmaz bir uğraş, bir onur ve bir şeref payesi olduğunu kabul etmek gerekir. Bahsettiğim bütün bu değerler aslında savaş yeteneğini gerektirir: Eyleme dökülebilecek ölçüde özen gösterilmezse, bu yeteneğin ne anlamı kalır? Romulus (söylenenlere veya uydurmalara göre) yaşamdan ayrıldıktan sonra, halkına her şeyden önce askerliğe önem vermelerini ve ancak bu sayede yaşadıkları kentin dünyanın başı olacak kadar yükselebileceğini söylemiş.[1] Sparta devletinin genel yapısı da (pek bilgece olmasa da istikrarlı sayılabilir) bu amaç ve hedefe göre kurulmuş ve biçimlendirilmişti, böylece Sparta vatandaşları da savaşçı olabilmişti. Persler, Makedonlar, Galyalılar, Germenler, Gotlar, Saksonlar, Normanlar ve daha başkaları da bilhassa askerliğe önem vermişti. Türkler de (günümüzde) askerî gücünü büyük ölçüde yitirmişse de, bugün anlayışlarını pek

1 Plutarchus, *Romulus* 28; Livius, *Ab Urbe Condita* 1.16. Plutarchus'un anlattığına göre, Romulus öldükten sonra Iulius Proclus adında birine görünerek ona, "Romalılara de ki, eğer ılımlılık ve yiğitlik gösterirlerse, insan gücünün doruğuna ulaşacaklar," demiştir.

kaybetmemiş ve korumuştur. Hristiyan Avrupa'sında bu askerî anlayışı koruyup ondan yarar sağlayan tek millet İspanyollardır. Herkesin en büyük ilerlemeyi, en çok önemsediği alanda göstereceği o kadar açık ve barizdir ki, üzerinde konuşmaya bile değmez. Gönüllü olarak devleti daha da büyütmek ve şerefini yükseltmek için çalışılmadığı ve gayret gösterilmediği durumda silahlar ve askeriye konusuna çok fazla eğilmemiş uluslar için, başarısızlığın kaçınılmaz olacağını belirtmek gerekir. Buna karşılık askeriyeye gerçekten önem veren, uzun süre onunla uğraşan milletlerin (Romalıların ve Türklerin dosdoğru yaptığı gibi) devletin sınırlarını genişletmede olağanüstü işler başarmaları da, hiç kuşku duyulmaması gereken bir gerçektir. Bir çağın belli bir dönemi boyunca savaş zaferi yaşamış ve dolayısıyla tek bir çağda devletin sınırlarını genişletebilmiş uluslar, uzun zaman sonra bile savaş düsturlarını hatırlar ve kullanırlar.

Bununla yakından ilgili bir konu da, bir devletin silaha sarılmasını gerektirecek haklı nedenleri ya da bahaneleri kullanabilecek yasalara ya da toplumsal değerlere sahip olmasıdır. Çünkü insanların zihnindeki adalet algısı, haklı bir gerekçesi olmayan (dolayısıyla bir sürü yıkımlara yol açacak olan) bir savaşın başlamasına, görünüşte de olsa karşı çıkar. Örneğin Türklerin elinde her zaman için dinlerini ve yasalarını yaymak gibi bir savaş nedeni bulunur. Romalılar da imparatorluklarının sınırlarını genişlettikleri ölçüde imparatorlarının yüce onurlara kavuştuğuna inanmışlar, ancak hiçbir zaman salt bu amaç için ya da sınırları genişletmek uğruna savaş çıkarmamışlardı. Ülkesinin büyümesini amaçlayan bir ulus için, şu her daim uygulanan bir kural olmalıdır: Her daim sınırdaki yurttaşlarına, tacirlerine, devlet memurlarına, elçilerine yapılacak haksızlıklara karşı tetikte ve güçlü olmalı, kışkırtmalara uzun süre direnmeli ya da gereğini yerine getirmelidirler. Ayrıca komşularıyla müttefiklerine her an ve çabuk yardım götürmeye hazır ve istekli olmalıdırlar:

Romalılar hep böyle yapmıştır, hatta komşuları başka ülkelerle savunma anlaşması yapmış olsa bile, düşmanların işgaline uğradığı vakit, kendilerinden yardım istendiğinde, diğer bütün devletlerden önce, kimse kapmadan, yardım etme onuruna kavuşabilmek için acele ederlerdi. Eski dönemlerdeki, devletin rahatı ve sessiz uygunluğu için açılan savaşlarda adaleti sağlama amacını göremiyorum. Romalıların Yunanistan'a özgürlük gelsin diye yürüttüğü savaşlar böyledir. Lacedaemonialıların ve Atinalıların demokrasiyi ve oligarşiyi kurmak ya da ortadan kaldırmak için yürüttüğü savaşlar da böyledir. Yabancı devletlerin veya kralların halk üzerindeki sözde baskılarını kaldırmak ve tiranlığa bir son vermek için açtığı savaşlar da böyledir. Konuyu özetleyelim, devlet, her daim silahlanabilmek için geçerli bir nedeni yoksa, sınırlarının genişlemesini de ummamalıdır.

Hiçbir doğal ya da sosyal bünye, alıştırma yapmaksızın sağlığını koruyamaz. Bir krallık ya da devlet için de, haklı ve onurlu bir savaş, faydalı bir alıştırma yerine geçer. Kuşkusuz iç savaş, bedendeki yüksek ateşe benzer, ancak yabancı bir ülkeyle savaşmak, özellikle de devletin sağlığı için gerekli hareketten doğmuş biri ise ısınma gibidir. Çünkü sersemleten ve uyutan barış, ruhları yumuşatırken töreleri yozlaştırır. Şurası açık ki, devletin huzur yolu büyümesinden geçiyorsa, her daim silahlı olması gerekir. Her daim bayrak altında tutulmuş kıdemli bir ordu, kuşkusuz büyük bir harcama ve gider demektir, ancak yine de böyle bir ordu genel itibarıyla ülkenin haklarını korur ve özellikle de komşuları nazarında saygınlık kazanmasını sağlar. Yüz yirmi yıl boyunca, ülkesinin her yerinde her daim aynı şekilde besleyemese de, kıdemli bir ordu barındıran İspanyollarda tam anlamıyla böyle olmuştur.

Denizlerin egemenliği monarşinin temelidir. Cicero, Atticus'a yazdığı Pompeius'un Caesar'a karşı hazırlık içinde olduğundan söz eden mektubunda şöyle der: *Pompeius'un*

düşüncesinin Themistocles'inkinden hiç farkı yok, o da denizleri ele geçirenin, her yeri ele geçireceğine inanıyor.[1] Pompeius güvenini kaybetmeyip bu düşünceden uzaklaşmasaydı, hiç kuşku yok ki, Caesar'ı bitirecek ve hatta ortadan kaldıracaktı. Deniz savaşlarının önemli kırılmalara neden olduğuna dair birçok örnek gözümüze çarpar. Örneğin Actium Deniz Muharebesi[2] dünyanın sahibini belirlemiştir. Cursolar Adaları Savaşı[3] da Türklerin etrafını çevirmiştir. Hiç kuşku yok ki, denizde kazanılan zaferin, savaşın gidişatını büyük ölçüde belirlediği birçok örnek vardır. Bu tür çatışmalara katılan filoların kaderinin büyük ölçüde savaştaki talihe bağlı olduğu durumlar da yaşanmıştır. Denize hâkim olanın, süren savaşta istediği her şeyi yapabilecek ölçüde büyük bir özgürlük kazandığı da şüphe götürmez. Buna karşılık kara birlikleriyle galip gelen, çoğunlukla darboğaza düşer. Bugün artık Avrupalılar arasındaki (Britanya Krallığı'na atalarından miras kalan) deniz gücümüz en değerli varlığımızdır, zira hem Avrupa krallıklarının çoğu sadece kara ülkesi değildir, aynı zamanda büyük ölçüde denizle çevrilidir, hem de Hindistan'ın malvarlığı ve zenginliği, denize egemen olmakla ele geçecektir. Günümüzdeki savaşlar savaşçılara büyük şöhret ve onur kazandıran eski çağlardaki savaşlarla

---

1 Cicero, *Epistulae Ad Atticum* 10.8.4.

2 MÖ 31 yılında Octavianus ile Marcus Antonius'un deniz kuvvetleri arasında geçen bu muharebe, ardından Antonius ordusunu bırakıp Mısır'a kaçmış, Octavianus, Asya eyaletini, Suriye'yi, Fenike'yi yeniden Roma'nın egemenliği altına sokmuş ve Doğu'nun bağımsız son ülkesi olan Mısır'ı da almıştır. Bu muharebenin önemi Roma'da iç savaşlar döneminin artık kapandığını ve Octavianus'un yönetiminde yeni bir devrin, yani İmparatorluk devrinin başladığını göstermesidir.

3 Lepanto Savaşı: Türk tarihinde İnebahtı Deniz Muharebesi olarak da bilinen bu savaş 7 Ekim 1571'de Yunanistan'da, Corinthus Körfezi sularında gerçekleşmiştir. Ali Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının burada aldığı yenilgi, Batı'da Osmanlı'nın yenilebilir olduğu fikrinin doğmasına neden olmuştur. (G. Finlay, *The History of Greece Under Ottoman and Venetian Domination*, W. Blackwood and Sons Press, Edinburg & Londra 1856, s. 96-8).

karşılaştırıldığında, karanlıkta kalmış olarak değerlendirilebilir. Bugün de savaşçılarımızı cesaretlendirebilmek için, sıradan üniformalı ve silahlı erlerimize de açık olan çeşitli saygın askerî rütbelerimiz vardır, bunun yanında armalara takılan nişanlar da var. Dahası, emekliye ayrılmış ya da savaşta sakatlanmış askerler için halkevi gibi hizmetler de vardır. Eskilerde zaferin kazanıldığı yerlere yığılan ganimetler, savaşta hayatını kaybetmiş askerlerin cenazelerindeki övgüler, yine onlar adına dikilen anıtlar, savaşçılara takılan yurttaş çelenkleri ve taçlar, askerlerden her birine verilen izinler, daha sonra büyük kralların da benimsediği imparator unvanı ve komutanlar adına zafer ertesinde düzenlenen tören alayları, ordunun terhisiyle birlikte askerlere dağıtılan bağışlar ve armağanlar vardı, (bana kalırsa) bütün bunlar ölümlü insanların gönlünü fethedecek kadar şaşaalı şeref payeleridir. Bunlar bir nevi sönmüş çıraları savaş için yeniden alevlendirebilecek şeylerdir. Her şeyin ötesinde, Romalıların zafer alayı geleneği, içi boş törenler veya gösteriler olarak değil, aynı zamanda pek bilgece ve asilce düzenlenmiş törenler olarak değerlendirilmelidir. Bu alaylarda üç şey vardı: Komutanlar için şan ve şeref, hazineye ganimet aktarımı ve askerlere hediyeler. Aslına bakılırsa, böylesi tören alayları, şimdiki kralların belki de hiç işine gelmez, zira alayın başına ya bizzat kendilerinin ya da oğullarının geçmesini isteyebilirlerdi, tıpkı geç dönem Roma imparatorlarının, kazanılan zaferleri kendilerine ya da oğullarına bağlamaları, buna karşılık hizmetlerindeki komutanların kazandığı zaferlerden sonra onlara tören kıyafetleriyle nişanlardan başka bir şey bırakmamaları gibi.

Öğütlerimizi şöyle bitirelim: (Kutsal Kitap'ın dediği gibi) Kimse kaygılanarak boyunu bir dirsek boyu kadar bile uzatamaz.[1] Bunun insan bedeni ölçüsünde pek değeri yoktur an-

1 *Yeni Ahit*, Matta 6.27 ve Luka 12.25: "Hangi biriniz kaygılanmakla ömrünü bir an uzatabilir?"

cak krallıkların ve devletlerin mühim işleyişinde, egemenlik alanının büyümesi ve sınırların genişlemesi, gücü elinde bulunduran egemen krallar için önemlidir. Zira krallar yukarıda bahsettiğimiz gibi sağduyulu yasalar, kurumlar ve âdetler oluşturarak, gelecek kuşakların ve çağların temelini atar. Ancak gerçeği söylemek gerekirse, devlet adamları bu öğütleri pek ciddiye almaz, aksine işleri talihin ellerine bırakır.

XXX
Sağlığın Korunması Üzerine

Sağlığın korunmasında hekimlik kuralları yanında bilgece bir tavır da bulunur: İnsanın, kendisine zararı ya da yararı dokunacak şeyleri araştırması, sağlığını korumasındaki en iyi ilacıdır. Gerçekte, *Bu bana iyi gelmiyor, o halde bunu kullanmayacağım,* ifadesi, *Anladığım kadarıyla bunun bana zararı az oldu, o halde onu kullanabilirim,* ifadesinden daha ihtiyatlıdır. Çünkü kişi, gençliğinin enerjisiyle sergilediği birçok aşırılığı, yaşlandığında borç öder gibi elinden çıkarır. Yılların geçip gittiğini unutma, her şeyin hep böyle süreceğini sanma, zira yaşlılığa savaş açılamaz. Sağlığını etkileyecek önemli bir değişiklik yapmaktan sakın, zorunluluk söz konusuysa, diğer her şeyi bu değişikliğe uydurmaya çalış. Şu söz, doğa ve siyaset bağlamında önemli bir sırdır: *Önemli tek bir şeyi değiştirmektense, birçok şeyi değiştirmek daha güvenli bir yoldur.* Alışkanlıklarını kontrollü bir şekilde değiştir: Perhizini, uyku düzenini, beden eğitimini, giyimini, konukluğunu ve benzer unsurları da... Sana zararının dokunacağını düşündüğün şeylerden yavaş yavaş vazgeç, ancak yapacağın değişiklikten de zarar göreceğini anladığın vakit, alışkanlığına geri dönebilmenin yolunu ara. Genelde herkesin sağlığına iyi geldiği varsayı-

lan şeylerle senin sağlığına iyi gelecek şeyleri ayırt edebilmen zordur. Yemek, uyku ve çalışma saatlerinde zihni boş ve tasasız tutmak, yaşamı uzatabilmenin en önemli kurallarından biridir. Tutkulara ve ruhsal etkinliklere gelirsek, kıskançlıktan, korkudan veya kaygılardan, içe çöreklenen öfkeden, ince ve karmaşık sorgulamalardan, aşırı keyif ve hazdan, esir alan derin kederden ve iletişimsizlikten kaçın. Neşeden ziyade mutluluğa, doygunluktan ziyade beğeni çeşitliliğine, takdir duygusuna ve dolayısıyla yeniliklere, zihni olağanüstü ve görkemli gayelerle dolduran çalışmalara, tarihlere, öykülere ve doğa gözlemlerine sarılma ümidin olsun. Sağlığın yerindeyken ilaç kullanmaktan tümüyle kaçarsan, gereğini duyduğunda bu sefer vücudun ilaca olabildiğince karşı koyar. Aksine, ilaçlara alışırsan, bu sefer de, hastalık baş gösterdiğinde ilaçların etkisi ve yararı olmaz. Bense, bir şekilde bağımlısı olunmamışsa, ilaç alışkanlığından ziyade, mevsimlere göre ayarlanmış perhizlerin tercih edilmesini savunuyorum, zira bu tarz perhizlerin vücuda yararı çok, zararı az olur. Vücudunda alışkın olmadığın yenilikleri, değişiklikleri küçümseme, aksine, doktorların bu konudaki tavsiyesine sığın. Hastalandığında sağlığına çok dikkat et, sağlığında vücudunu kullanırken aşırı derecede titiz ol, zira insan sağlıklıyken vücudunu dayanıklı olmaya alıştırmışsa, birçok hastalığı hafif, kendini fazla yormadan ve birçok ilaç arasında kaybolmadan sadece perhizle atlatabilir. Celsus hekimliğinin yanında bir bilge de olmasaydı şu öğüdü asla veremezdi: Sağlıklı olmanın ve daha uzun yaşamanın yollarından biri de karşıt şeyleri sürekli birbirleriyle değiştirmek ve en nihayetinde daha yararlı olan neyse ona yönelmektir. Örneğin beslenmede hem aç kal, hem karnını doyur, sonuçta doymuş olacaksın; hem uyanık kal, hem uyu, sonuçta yeteri kadar uyumuş olacaksın; hem hareketsiz, hem hareketli ol ya da talim yap, sonuçta hareket etmiş olacaksın ve benzer uygulamalar. Böylece insan doğası

hem bakım görmüş, hem de güçlenmiş olur. Doktorlardan bazıları da hastanın isteklerine karşı öyle anlayışlı olur ki, sonunda hastalığı iyileştirecek yolu kaybeder, böylelerinin aksine bazıları da hastalığı iyileştirmede öyle titiz ve katı kurallara önem verir ki, en nihayetinde hastanın mevcut durumunu ve vücudunu yeterince gözetmemiş olur. Kendine bu ikisinin ortasında bir doktor bul ya da orta yolu tutturmuş böyle birini bulamıyorsan, her iki türden doktora da görün. Ayrıca bulacağın doktorun, işinde ün yapmış biri olmasından ziyade, senin vücudunu iyi tanıyan biri olması gerektiğini de unutma.

XXXI
Kuşku Üzerine

Kuşlar arasında yarasalar neyse, düşünceler arasında kuşkular da odur, belli belirsiz bir ışık olmadan uçamazlar. Kuşkular kesinlikle giderilmeli ya da en azından ihtiyatla gözetilmelidir, zira zihnin üstünü örter, arkadaşları yabancılaştırır ve işleri bozarlar, dolayısıyla onlar yüzünden kesin ve istikrarlı iş görmek imkânsızlaşır. Kralları tiranlığa, kocaları kıskançlığa, bilgeleri ruhsal bocalamaya ve melankoliye sürükler. Kuşku kalbin değil, kavrayışın kusurudur. En yiğit yüreklerde bile kendisine bir yer bulur, örneğin, İngiltere Kralı VII. Henry böyle biriydi, zira ondan daha kuşkucu ve aynı zamanda daha yiğit kimse bulunamaz. Böyle kişiler kuşkudan çok az zarar görür, zira çoğun, evvela hangi olasılıkların gerçek olup olmadığını tartışmadan bir karar vermez. Buna karşılık kuşkular korkak yaradılışlı insanlarda çok etkili olur. Kuşkusuz hiçbir şey bir kişiyi az tanımak kadar kuşku uyandırmaz. O halde kuşkulardan kurtulmanın en kesin yolu, sorgulamanın peşini bırakmamaktır. Duman ve karanlıktır kuşkuları besleyen. İnsanlar kendileri için ne ister? İş buyurdukları ve birlikte hareket ettikleri kişilerin birer melek ya da aziz olduğunu mu sanıyorlar acaba? Onların da kendi çıkarlarını düşüneceklerin-

den ya da her şeyden önce kendileri için çalışacaklarından habersizler mi? Kuşkuları ölçü kılmada, kuşku yerindeyse çözüm üretmekten, değilse kuşkuyu terk etmekten daha yararlı bir şey yoktur. O halde kuşkulandığımız durumlarda, sanki onlar gerçekmişçesine kendimizi hazırlamamızın zararı değil de faydası dokunabilir. İnsan için kendi aklından doğan kuşkular, sinek vızıltısından başka bir şey değildir. Ancak dışardan akla hünerle sokulan, insanların ruhlarına fısıltılarla ve dedikoducuların konuşmalarıyla damlatılan kuşkuların iğneleri vardır. Kuşku ormanına bir kere düşmüşsek, yapabileceğimiz en iyi şey, kendilerinden kuşkulandığımız kişilerle açık ve kesin bir şekilde konuşmamızdır. Bu sayede neyin doğru, neyin yanlış olduğunu eskisinden daha iyi biliriz. Bunun sonucunda bir zamanlar hakkında kuşkuya kapıldığımız kişiye daha ihtiyatla ve önlemimizi almış olarak yaklaşabiliriz. Ancak bu yöntem, bayağı ve adi insanlara uygulanamaz, zira bir kere şaibeli oldukları anlaşıldığı vakit, artık asla güvenilir davranmazlar. İtalyanların bir sözü vardır: *Sospetto licentia fede,*[1] sanki kuşku inancı kovabilirmiş gibi. Oysa kuşku kendini rahatlatabilmek için, inancı daha da körüklemek zorundadır.

1 "Kuşku inancı savar."

XXXII
Öğüt Dolu Konuşma Üzerine[1]

Öyle kimseler vardır ki, konuşmalarında gerçeği ortaya koyan bir yargıdan ziyade, her bir hususu dikkatle tartışabildiği için övgü alma derdindedir, sanki asıl övgüye değer olan, neyin kavranması gerektiği değil, söylenebilecek sözü bulmakmış gibi. Kimileri de herkesin zaten çok iyi bildiği konuları, boş ve yararsız laflarla süsleyerek anlatıp durur, bu kıt anlatım tarzı çoğun insanda bezginliğe yol açar ve bir kere ortaya çıkmayagörsün, hemen alay konusu haline gelir. Konuşmanın en saygın tarafı şudur: Konuşma nedenini ortaya koymak ve onu düzenleyip hallettikten sonra başka konulara geçebilmek, böylelikle kişi konuşmanın seyrine yön vermiş olur. Aile içi konuşmalarda ve sohbetlerde çeşitlilik, mevcut meseleleri tartışmaya açmak, anlatımları belgelerle, soruları olumlu yargılarla, şakaları da ciddi mesajlarla harmanlamak iyidir. Bir konuya uzun süre bağlı kalmak, doygunluk ve bıkkınlık verir. Şakalara bakarsak, din, devlet işleri, büyük adamlar, kişinin o an çok önemli olan işleri ve bütün acıklı durumları, sanki yasayla belirlenmiş gibi şakanın dışında bırakılmalıdır. Ancak yine de, başkasını iğnele-

1 İngilizce edisyonda bu denemenin başlığı yalnızca "Of Discourse" [Konuşmalar Üzerine] olarak geçer.

medikçe ve onu yaralayıp canını acıtmadıkça zekâsının sanki pısırık kaldığını sananlar da yok değildir, bu alışkanlığın kesinlikle dizginlenmesi gerekir.

Kırbacı tutumlu kullan oğlum, dizginleri ise sıkı kavra.[1]

Genelde sert ve nükteli eleştiriler arasındaki fark ayırt edilebilmelidir. Kuşkusuz, yergi damarı tutan, zekâsıyla başkalarını rahatsız eden kişi, başkalarının hafızasından aynı ölçüde korkmalıdır. Çok sorgulayan kişi çok şey öğrenir ve çok şeyden keyif alır, özellikle sorduğu sorular karşısındakinin iyi bildiği ve hâkim olduğu konularla ilgiliyse, bu durumda kendi bilgisini gösterme fırsatını da yakalar, devamlı yeni bilgiler edinir. Sorular sıkıcı olmamalıdır, çünkü bu, ancak bir oyuncuya[2] yakışır. Bildik bir konuşmasının değerini korumak isteyen kişi, söz hakkını biraz da başkalarına bırakmalıdır. Mevcut konuşmacılar konuşmaları yönetmeye ve bütün zamanı kullanmaya çalışıyorlarsa, çalgıcıların dansçıları idare etmesi gibi,[3] onları bir şekilde susturmayı ve başkalarını konuşmaya katmayı bilmek gerekir. Sen de onların konuşmalarına müdahale edebilmelisin. Başkalarının bildiğini sandığın şeyi görmezden gelirsen, başkalarının bilmediğin şeyleri bildiğini sanırsın. İnsan kendisinden nadiren ve adil bir biçimde bahsetmelidir. Ağzından şu ironiyi eksik etmeyen bir adam tanırdım: *Gerçekten de pek bilge biri ol-*

1 Ovidius, *Metamorphoses* 2.127.

2 Latince metinde "oyuncu, rol yapan, kandıran, bilmece soran" anlamında *animator*, İngilizce metinde ise "sınav yapan, soru soran" ve "bilmece soran" anlamındaki *poser* kelimeleri kullanılmıştır. Bacon her iki anlamı da vermek istemiş olabilir, örneğin kelime AKŞİT çevirisinde "sınav yapan" (136) olarak geçer, biz ise burada Latincesindeki kelimenin ilk anlamını tercih ettik.

3 Bacon eserin İngilizcesinde burada özel olarak *galliard* dansından söz etmektedir: "...as musicians used to do with those that dance too long galliards." Bu Rönesans dansı başta Britanya, Fransa, İspanya ve İtalya olmak üzere 16. yüzyıl Avrupa'sında oldukça popülerdi.

malı, kendisinden bu kadar çok bahsettiğine göre. İnsanın kendisini övmesinde ancak bir tane makul neden görebiliyorum: Başkasının erdemini övüyorsa, biliyorum ki aslında onun kendisinde de olduğunu sanmaktadır. Başkalarıyla alay eden ve onları iğneleyen bir konuşma yapmaktan kaçın, zira içten konuşmalar insanların rahatlıkla yayılabildiği açık kırları andırmalıdır, evin önünden geçen saray yolunu değil. İngiltere'nin batısından iki soylu tanırdım, ilki kendisini çoğunlukla alay etmeye adamıştı ancak bunun yanında konukseverdi de, gelenlere krallara layık şölenler hazırlardı. İkincisi de ilk soylunun şölenlerini şöyle sorgulardı: *Doğru söyleyin, hiç alay söz konusu oldu mu?* Hele misafirler, *Şöyle şöyle oldu,* diye anlatmaya başladı mı, bu sefer ikinci soylu kıskançlıkla, *Zaten onun kötü ve acı laflarla yemeği berbat edeceğini biliyordum,* derdi. Dikkatli konuşmak söz ustalığından daha önemlidir, yine karşıdaki kişiye uygun ve yerinde ifadeler kullanmak, düzenlenmiş sözcüklerle anlatmaya çalışmaya yeğdir. Sürüp giden iyi bir konuşmanın doğru bir yerinde ara verilmezse, bu da tutukluk göstergesidir. Buna karşılık konuşmanın devamını getirmeyen tekrar ve diyalog, olgunlaşmamış ve sığ bilginin işaretidir. Bu, yaban tavşanı ve tazıda da görüldüğü gibi, hayvanlar içinde hızlı koşmada başarısız olanların, ani dönüşlerde çevik olmalarına benzer. Konuya girmeden önce uzun hazırlıklar yapman bezginlik yaratır, buna karşılık hazırlıksız bir biçimde birden konuya dalman da anlatımını bozar, bu da hiç hoş değildir.

XXXIII
Sömürge Halkları ve Koloniler Üzerine[1]

Koloni kurmak eski ve kahramanca işler arasındadır. Dünya henüz gençken, çok çocuğu olabiliyordu, ancak şimdi yaşlandı ve daha az çocuğu oluyor. Yeni kolonileri eski ulusların çocukları olarak değerlendirirken haksızlık yaptığımı pek söyleyemem. Ben sömürgenin sahipsiz bir toprakta, demem o ki, asıl sahipleri, yeni gelenler uğruna, yerinden yurdundan edilmemiş bir yerde kurulmasından yanayım, aksi halde bu, sömürge kurmaktan ziyade, insanları kesinkes yurdundan etmek olur. Bir yere sömürge kurmak, orman dikmekten farklı değildir, ikisinden de en az yirmi seneden önce bir şey beklenmemesi gerekir, ancak belli bir süre sonra bunlardan bol ve iyi ürün almak mümkündür. Hiç kuşku yok ki, daha ilk yıllarında açgözlü ve doymak bilmez olunması, bazı kolonilerden kazanç sağlanmasına engel olmuştur. Gerçekten de hemen elde edilmiş kazancın önemi reddedilmemekle birlikte, ölçü kaçırılmadan koloninin de yararı gözetilmelidir. Koloni kurulurken sürgündeki, hüküm giymiş kötü insanlardan yararlanmak yüz kızartıcı, aşağılık bir davranıştır. Bu, aynı zamanda koloniyi parçalayıp ortadan kaldırır. Çünkü bu tarz kişiler hep serserilere yakışır biçim-

1 İngilizce edisyonda (1625), bu denemenin adı "Of Plantations"[Koloniler Üzerine].

de yakar yıkar ve zarar verir, bir işin ucundan tutmaz, aksine aylaklık yapar; eylemlerini ahlâksızca sürdürerek hiçbir onurlu davranışta bulunmaz ve kolonilerin öfkesini kazanır; ülkelerine onlara dair lekeleyici, önyargıyla ve iftiralarla dolu haberler ve mektuplar yollar. Koloniye seçilecek halk özellikle de şu zanaatkârlardan oluşmalıdır: Bahçıvanlar, çiftçiler, lağımcılar, demir işleyicileri, marangozlar, balıkçılar, kuş avcıları, cerrahlar, eczacılar, aşçılar, içki üreticileri ve benzerleri. Sömürgeleştirmek istediğiniz yerde, evvela herhangi bir çaba sarf etmeden, kendiliğinden toprakta yetişen, örneğin kestane, ceviz, ananas, zeytin, hurma, erik, kiraz, yaban balı gibi yenilebilir şeyleri gözlemleyin. Daha sonra, bir yılda çabucak yetişen gıdalardan yaban havucu, havuç, lahana, soğan, turp, kavun, kabak, salatalık, Kudüs yerelması, mısır ve benzer ürünlerin ekilmesine dikkat edin. Buğday, bakla, arpa ve yulafa gelince, bunların tohumları aşırı emek ister, ancak yine de gerekiyorsa, fasulye ve bezelye ekilmesiyle işe başlanmalıdır, zira bunlar hem diğerlerinden daha az emek gerektirir, hem de ekmeğin yerini tutabilir. Pirinçten de çok yönlü verim alınır, örneğin yemekte öğün olabilir. Her şeyden önce, ekmek elde edene dek, kurabiye, yulaf, mısır unu ve bu tür unlu mamuller depolanmalıdır. Kolay hastalanmayan ve çabuk üreyen koyun, kuş, domuz, keçi, tavuk, kaz, evcil güvercin ve tavşan gibi hayvanları da götürmek gerekir. Yine bazen koloninin beslenmesi, bazen de ihracatından yararlanmak için balıkçılıkla ilgilenilmesi yerinde olur. Kuşatılmış kasabalarda olduğu gibi, kolonilerde de yiyecek elden ve azar azar, yani ölçülü dağıtılmalıdır. Toprağın bahçe ve tarla olarak kullanılabilecek büyük bir bölümü tüm insanların ortak ambarı olmalıdır, bunun yanında ürünler belli ölçüde dağıtılmalı ve paylaşılmalıdır. Ayrıca kişilerin kendilerine ait, ekebilecekleri tarlaları olmalıdır. Sömürgenin kurulduğu yerli toprağının, ürünlerin ihracı açısından neler verebileceğine bakın, böylelikle sömürgenin kuruluş giderlerinin önemli bir

bölümü karşılanabilir, tabii bunu, Virginia'da herkesin tütüne sarılması gibi[1] (bundan bahsetmiştik), koloninin temel işleriyle uyumsuzluk yaratmadan yapmak gerekir. Ormanlar da böyle el değmemiş topraklarda yapılar, gemiler veya benzer işler için kereste sağladığından, önde gelen gelir kaynakları içinde sayılmalıdır. Bir demir kanalı ve üstüne değirmenler inşa edilebilecek uygun akarsular varsa, ormanlık bölgede demirden birçok ticari yarar sağlanır. İklim uygunsa, güneş ısısı sayesinde elde edilen deniz tuzu da önemli bir gelir kaynağıdır. Mümkünse, bitkisel ipek de yararlı bir üründür. Yine çam ve köknarın bulunduğu yerde, her daim zift de önemli ölçüde bulunur. Hoş kokulu otlar ve ağaçlar yetiştirmenin yararları hiç de az değildir. Taze şarap yapımında kullanılan külleri bile sadece sağlık açısından yararlı olmadığını gösterir ve buna benzer başka kazançlardan da söz etmek mümkündür. Ayrıca madenlere, özellikle de ilk başta, fazla bel bağlamayın. Çünkü madenler aldatıcı olmakla birlikte yüksek maliyetlidir, bu yöndeki güzel bir umut, diğer budalalıklarla birlikte aylak çiftçileri cezbeder. Koloninin yönetimi, ona yardım edecek danışmanlarıyla birlikte tek bir elde toplanmalı, hatta bu elin askerî müdahale ve sıkıyönetim gibi yetkileri de bulunmalıdır. Her şey bir kenara, insanlar böyle ıssız yerlerde yaşarken, Tanrı'nın gözler önüne serdiği işlerden her daim kendilerine pay çıkarmalıdır. Yine bölgedeki birçok kişiye (demek istediğim, koloninin anayurdunda kalan kişilere) akıl danışmamak gerekir, önemsiz yığınlardan fikir almaktan kaçınılmalıdır, buna karşılık kolonide sorumluluk üstlenmiş ve yönetici olmuş kişilere danışılmalıdır. Bunlar da tüccarlardan ziyade soylular ve önde gelenlerdir, zira tüccarlar hiç zaman kaybetmeden kendi çıkarlarını ön plana alacaktır. Koloni

1 Tütün Avrupa'ya Amerika'dan gelmişti. İngiltere'ye de ilk olarak 1586'da, Virginia'ya gidip bir sömürge kurmayı başaramadan dönen Sir Walter Raleigh getirmişti. 1606'da sömürge kurulmuş, on yıl içinde sömürgecilerin hepsi öbür toprak ürünlerini bırakarak tütün ekimine başlamıştı (AKŞİT 141).

güçlenene kadar taşıma ve gümrük vergisinden muafiyet olmalıdır, önemli bir neden yoksa, paranın geri ödenmesinde rahatlık olmamalıdır, ancak sömürgeler mallarını en kazançlı buldukları yerlere götürme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Arka arkaya gönderimlerin neticesinde koloninin insanlarla dolup taşmamasına veya artık kalabalığı taşıyamayacak hale gelmemesine dikkat etmelisiniz, ancak bunun yanında, önceden gidenlerden zaman içinde ne kadarının başarısız olduğunu iyice öğrenip, onların yerine yenilerini göndermek doğru olur, böylelikle koloni halkı huzura kavuşur da, kıtlıktan kırılmaz. Birçok koloninin deniz ya da nehir kıyısında, bataklık ya da çamur içine kurulmuş olması, varlıkları için büyük bir sorundur. Bu yüzden evvela böyle yerlerde yerleşim kurulmuş olsa da, taşımanın ve diğer unsurların sağlayacağı yarardan ötürü, yavaş yavaş daha yüksek yerlere doğru çıkmak ve nemden olabildiğince uzaklaşmak gerekir. Yeri geldiğinde çürümeye yüz tutan yiyeceklere serpiştirmek için tuz bulundurmak da koloni halkının sağlığını ilgilendiren bir hususdur. Vahşilerin yaşadığı yerlerde koloni kuracaksanız, asla onları işe yaramaz ve boş kurnazlıklarla kandırmayın, onlara adalet ve hoşgörüyle yaklaşın, ancak yine de güvenliği sağlamak adına, korumaları azaltmayın. Beğenilerini kazanmak için düşmanlarına karşı onlara yardım etmeyin, ancak savunma amaçlı yardım gerektiğinde, böyle bir yardım faydasız olmayacaktır. İçlerinden bazılarını koloniyi kuran ülkeye yollamak da işe yarar, zira böylelikle orada insanların yaşama koşullarını görecek ve geri döndüklerinde vahşi insanlarına gördüklerini öveceklerdir. Daha sonra koloni gelişecek ve güç kazanacaktır, böylece kadınları da yollamanın zamanı gelmiş olacaktır, dolayısıyla koloni kendi başına serpilecek ve hiçbir zaman dışa bağımlı olmayacaktır. Böylesine gelişmiş bir koloniyi terk etmek, her şeyden önce, ziyadesiyle utanç vericidir, zira bu rezillik, birçok sefil insanın kanına girmekten, onların hakkını yemekten başka bir şey değildir.

XXXIV
Zenginlik Üzerine

Erdemin yükü[1] olarak adlandırdığım zenginliğin daha uygun bir adla çağrılabileceğini sanmıyorum. Gerçekten de, bir ordu için yük neyse, erdem için de zenginlik odur. Yük gerekli olmakla birlikte ağırdır, hatta orduların zafer kazanmasını engellediği bile olmuştur. Harcanması dışında büyük servetlerden asla fayda gelmez, ötesi de ancak kuruntudur. Süleyman da aynısını söyler: *Zenginlik ne kadar büyük olursa, onu yiyip tüketmek isteyenler de o kadar çok olacaktır* ve *O halde mal sahibinin, servetini bitireceklerini gözleriyle görmekten başka ne işi var?*[2] Mal mülk sahibi olmak asla insanın efendilik duygularını okşamaz, aksine insan onların bekçisi oluverir, bahşişle ve sağa sola dağıtmalarla uğraşır durur, onun sayesinde şöhret kazanır ve böbürlenir, ancak efendisi olduğu bu zenginlikten tam anlamıyla bir yarar sağlayamaz. Nadir bulunan küçük taşlara nasıl da aşırı değerler biçildiğini görmüyor musunuz, peki ya büyük bir malvarlığının aslında ne kadar yararlı olduğunu gösterebilmek için sarf edilen çabalara ne demeli? Ancak yine de servet sahiplerinin bu sayede tehlikelerden ve felaketlerden sakınabildikle-

1 *Virtutis impedimenta.*
2 *Eski Ahit*, Vaiz 5.10.

rini söyleyen biri de çıkacaktır, tıpkı Süleyman'ın dediği gibi: *Zenginin serveti onun sağlam kentidir ama o kentin etrafındaki sur onun hayal âleminde dikilmiştir.*[1] Yine Süleyman'ın dediği gibi, bu sadece düşte böyledir, gerçekte değil. Büyük servetleri yüzünden batanların sayısı, yine onlar sayesinde kurtulanların sayısından daha fazladır. Adil bir biçimde kazanmayıp makul ölçüde harcamayacaksan ve ılımlı karşılamayıp özgürce sağa sola dağıtmayacaksan, büyük bir servet peşinde koşmamalısın. Ayrıca sadece bir keşişe yakışırcasına, yaşadığın çağdan koparak zenginliği de hor görme; Cicero'nun Rabirius Posthumus hakkında en iyi biçimde ortaya koyduğu ayrımdan ders çıkar: *Malını artırmak için gösterdiği bütün çaba, açgözlü bir niyetin ürünü değil de onu iyi işlerde kullanma isteğinden doğmuştu.*[2] Süleyman'ın sözüne kulak ver, çabucak zengin olmaya çalışma: *Zenginlik için acele eden, masum kalmayacaktır.*[3] Şairler Plutus'un (zenginlik manasındadır) Iuppiter tarafından gönderildiğinde yavaş yavaş ve topallayarak, Pluto tarafından çağrıldığında ise koşarak tez zamanda gittiğini anlatır. Başka deyişle, iyi işlerle ve adil bir emekle hedeflenen zenginlik ağır ağır gelir, oysa insan, başkalarının ölümünden kalan (miras, vasiyet ve benzer şeyler) zenginliğe bir anda konuverir. Pluto'yu şeytan yerine koyarsanız, onun üzerine söylenmiş bu hikâyeyi de değersiz göremezsiniz. Çünkü şeytan sayesinde (hileler, zorlamalar, adaletsizlik ve günahlar yoluyla) bir anda zenginliğe kavuşmak mümkündür.

Zenginleşmenin türlü türlü yolu vardır, ancak bunların çoğu kötülükten geçer. Tutumluluk en iyi yollardan biri olarak değerlendirilse de, aslında o da tümüyle masum sayılmaz, zira tutumluluk insanın özgürlüğünü ve hoşgörüsünü kısıtlar. Toprağı işleme, zengin olmanın en doğal yollarındandır,

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 10.15; XVIII.11.
2 Cicero, *Pro Rabiro Posthumo* 4.1.
3 *Eski Ahit*, Özdeyişler 27.20.

zira büyük Toprak Ana'nın bir lütfu gibidir bu. Aslına bakılırsa bu, yavaş zenginleşme yoludur. Buna karşılık önemli ölçüde zengin olan kişiler kendilerini çiftçiliğe ve ekip biçmeye vererek servetine servet katmıştır. İngiltere'deki soylulardan birini tanırdım, zamanında çiftçilik sayesinde diğer bütün zenginleri büyük ölçüde geçmişti. Malvarlığı içinde büyükbaş sürüleri, koyunlar, her türlü kullanıma açık ormanlar, kömür ocakları, tahıl depoları, gümüş ve demir madenleri ve daha birçok kır ürünleri bulunuyordu. Ona göre yeryüzü sürekli kazanç sağlayan bir deniz gibiydi. Şu doğru bir gözlemdir: Servetinin azı için çok, büyük kısmı içinse neredeyse hiç çaba sarf etmezsin. Nitekim kişinin parasal varlığı piyasadaki ve pazardaki fırsatları iyi kollaması, normalde çok az kişinin altına girebileceği büyüklükteki işleri üstlenmesi koşuluyla artabilir ya da belli bir seviyenin üstünde zengin değilse, insanın daha az para akıtan başka insanların işlerine ortak olması mümkün değildir. Kuşkusuz, mesleklerden elde edilen kazanç adil olmakla birlikte genelde iki unsur sayesinde artar: çok çalışma ve doğru dürüst iş gördüğüne dair iyi bir şöhret. Buna karşılık büyük pazarlıklardan elde edilen kazancın çoğunlukla ikiyüzlü bir karakteri vardır, insanların başkalarının zorunlu koşullarından ve darboğaza düşmesinden faydalanması, yabancı köleleri ve çalışanları efendilerinin kötülüğü için ayartması, daha yüksek bir para ödeyecek olan alıcıları yalan dolanla uzaklaştırması ya da bunlar gibi başka sahtekârlıklar yapması, tümüyle lanetlenmeyi hak eden davranışlardır. Satın almaya gelince, malı elde tutmak için değil de yeniden satabilmek için yapılmış alışverişlerde hem satıcı hem de alıcı, yani iki taraf da zarar görür. Ortaklıklar da kişiyi yeteri kadar mal sahibi yapar, tabii ortaklık yapmak üzere güvenilir biri seçilmişse. Faiz en kesin kazanç türlerinden biri olmakla birlikte, aynı zamanda en soysuz olanlardandır. Zira insan faizle, ekmeğini *başkasının alınterinden* çıkarmış olur, hele bir de Sebt gününde

bile çalışmaya ara vermemişse. Buna karşılık, kesinlikle, içten içe sakıncalı yönleri de vardır. Noterler ve bazı simsarlar genelde kendi çıkarları için şüpheli kimseleri yüceltir. Yeni bir işe ilk atılan olmak ya da ilk işletme hakkını almak bazen kazanç akışını hızlandırır, tıpkı Kanarya Adaları'nda şekeri ilk çıkaran adamın başına geldiği gibi. Böylece kişinin akıl becerisi öne çıkıyorsa, yargı yeteneği yerindeyse, çevresinde büyük kuşkulara yer bırakmıyorsa, özellikle de zamanı iyi değerlendiriyorsa, büyük iş başarması mümkündür. Sadece kesin kazançlara güvenen kişi, zor da olsa büyük bir servete konabilir, buna karşılık her şeyini ortaya koyan kişi talihsiz kayıplardan zar zor kaçabilir. Dolayısıyla, belirsiz kazançların yanında zararları karşılamak için kesin kazançlardan faydalanmak yerinde olur. Tekelcilik ve yeniden satış amaçlı mal istiflemek, herhangi bir yasal sınırlama yoksa, zenginliğe giden kolay bir yoldur, özellikle de kişi hangi malın değerleneceğini önceden öğrenip ona göre o malı yığarsa. Kralların yardımcısı olarak ya da büyük bir görevde bulunarak zengin olmak da mümkündür, ancak insanın dalkavuklukla ve yapmacık hizmetkârlıkla her şeyi kendisine döndürmeye çalışması, en bayağı yöntemler içinde sayılmalıdır. Vasiyet ve bağış avcılığına bakarsak (Tacitus'un Seneca için söylediği gibi, *Vasiyetleri ve öksüzleri sanki bir ağla yakalardı),*[1] bu daha kötüdür, zira bu durumda bizden aşağı seviyedeki kişilere boyun eğmekten başka çıkar yolumuz yoktur.

Zenginliği hor görenlere pek kulak asmamalısın, zira onlar servete kavuşma ümitlerini yitirmiştir, zenginleşmeye başladıklarında, nasıl da mallarına düşkün olacaklarını göreceksin. Para canlısı olmamalısın, zenginliğin kanatları vardır ve bazen uçar, bazen de daha fazla getirmesi için salınması gerekir. İnsanlar malvarlığını ya topluma ya da çocuklarına, akrabalarına ve arkadaşlarına bırakır, her iki durum için

1 Tacitus, *Annales* 13.42. Sözü söyleyen Tacitus değil, Seneca'nın düşmanı olan Suillus'tur, bkz. PITCHER 167.

de en iyisi malı bırakırken ölçülü olmaktır. Tek kişiye büyük bir servet bırakmak, bütün yırtıcı kuşları onun üzerine davet etmek demektir, tabii mal sahibi yaşı ve yargısı konusunda kesin bir kararlılık içinde değilse. Benzer şekilde, halkın yararına sunulmuş olan göz kamaştırıcı büyük armağanlar da akıl yoksunu kurbanlara ve dışı boyanmış olmasına rağmen içi çürümüş ve kokmuş bir mezara benzer.[1] Bu yüzden bağışların çok olmasına değil de uygun olmasına dikkat etmelisin, borcun miktarını da göz önünde bulundur, merhamet dolu işlerini ölümüne dek erteleme, zira insan dikkatli düşünürse, kişinin aslında kendi malı konusunda değil, başkasının malı konusunda eli açık olduğunu anlar.

1 *Yeni Ahit*, Matta 23.27.

XXXV
Hırs Üzerine[1]

Hırs safraya[2] benzer, bir engelle karşılaşmadıkça, insanı canlı, diri, hareketli ve ateşli kılan salgı türü gibidir. Ancak engelle karşılaşırsa, yani istediği gibi hareket edemezse, yakıcı, dolayısıyla kötü ve acı olur. Benzer şekilde hırslı insanlar da, hırslarında ve isteklerine ulaşamazsa, ilerleme esnasında, tehlikeliden ziyade işgüzar olur. İsteklerinde ısrarcı olup hilelere başvururlar, içlerini kötülük ve kıskançlık kaplar, olayları ve insanları düzgün bir gözle göremez, bir şeyler ters gidince içten içe sevinirler. Haliyle böyleleri, bir kralın ya da bir devletin hizmetinde bulunacak birine göre en olumsuz niteliklere sahiptir. O halde liderler tarafından yapılabilecek en iyi şey (hırslı kişilerden yararlanacaklarsa) onları her daim yönlendirmeleri ve asla geri adım atmamalarıdır. Bu tarz kişilere karşı hep bir önyargı olacağından, onlardan olabildiğince uzak durmak daha iyidir. Çünkü bu kişiler görevlerinde yükselemezlerse, kendileriyle birlikte görevin adını da kötüye çıkarır. Aslına bakılırsa, bu tarz kişilere zo-

1 İngilizcesinde XXXVI.

2 Rönesans tıp terminolojisinde kullanılan, insan vücudunu oluşturan dört sıvıdan birisine verilen isimdir. Diğerleri: kan, kara safra ve balgam. Bu sıvıların insanların karakterlerini ve hastalıklarını şekillendirdiğine inanılırdı.

runlu olmadıkça görev verilmemelidir dedik, o halde hangi durumlarda zorunluluğun oluşacağına dair konuşmamızda da fayda vardır.

Hırslı imparatorlar ve komutanlar savaşta iyidir ve onlara tümüyle güvenilmesi gerekir, zira bu kişilerin sağladığı yarar, yaptıkları geri kalan her şeyi mazur gösterebilir. Hırstan yoksun olan asker, mahmuzlarını yitirmiş gibidir. Hırslı askerlerin başka bir yararı ise, komutanlarına, çekememezlik ve tehlikeye karşı, siper görevi görmeleridir. Gerçekten de etrafına bakamadığı için, yukarı doğru uçan gözükara bir güvercin gibi olmadıkça, kimse sahip olduklarını tehlikeye atmaz. Yine hırslı insanların, tıpkı Tiberius'un Seianus'u devirirken Macro'dan yararlanması gibi, yığınların içinde çok sivrilenleri budama ve onları etkisiz hale getirmede sağladığı yarar da küçümsenecek gibi değildir.

Hırslı insanlara gerek duyulan durumlar üzerinde durduktan sonra, şimdi de, onların en az tehlike arz etmeleri için nasıl dizginleneceklerini ve denetleneceklerini gösterelim. Soylu bir aileden değil de daha alt bir tabakadan gelmişlerse, çok sevilen ya da rağbet gören değil de kaba ve vahşi bir kişilikleri varsa, ayrıca eskiden beri yükselmede uzmanlaşmış değiller de daha yeni göreve getirilmiş olan tecrübesiz kişilerse, daha az tehlike arz ederler. Kralların kendilerine yakın adamlar ve gözdeler tutmaları bir basiretsizlik göstergesidir, ancak yine de gerçeği söylememiz gerekirse, büyük adamların ve bakanların aşırı güç kazanmasına karşı bundan daha iyi bir savunma yolu yoktur. Böylece, yardım etme ve zarar verme gücü, gözde birinin elinde kalır ve çoğun soylular içinden başka biri aşırı güce kavuşamamış olur. Hırslı insanları dizginlemede, aynı ölçüde hırslı ve cüretkâr insanlardan yararlanmak hiç de kötü bir yöntem değildir, ancak gruplar birbirine girmesin diye orta yolu bulup itidalli olacak başka danışmanlara da gerek vardır, zira doğrultucu unsur olmazsa, gemi aşırı yalpalar. En azından krallar, hırslı

insanların kamçıları olsunlar diye, durgun karakterli başka insanları ayartıp coşturabilir. Yine, krallar hırslı insanları, onlarda kendilerinin yıkıma çok yakın olduğu düşüncesini uyandırarak ele geçirebilir. O kişiler korkaksa, bu yöntem çok daha etkili olabilir, ancak atılgan ve gözüpek olanlar derhal tasarılarını ve girişimlerini hızlandırır, böylece de tehlikeli hale gelebilir. Böylelerini devirme gerekliliği söz konusu olunca, bu iş güvenli bir biçimde birden yapılamıyorsa, en iyisi onlara bir değer verip bir vermemektir, böylece onları ormanda yürürken neyle karşılaşacağını bilmeyen, yolunu kaybetmiş veya şaşırmış kişiler haline getirmek mümkündür.

Büyük işlerde hırs, her işe burnunu sokma tutkusundan daha az zararlı bir arzudur, zira ikincisi görüşleri karıştırır ve işleri altüst eder. Yine de işlerinde hırslı olan insan, destekçisi ve himayesindeki adamlarıyla muktedir olan kişiden daha az tehlikelidir. İşinin ehli olan saygın kişiler arasında yükselmeye çalışan, hiç kuşku yok ki, büyük bir mücadele verecek, sonunda da bu, halkın işine gelecektir. Kuşkusuz, bu yöntem sağduyulu kişileri bastırmada işe yarar ve yine kişinin değersiz insanlar arasında sayılmasına, böylece bir dönemde yıkıma ve felakete neden olur. Onurların sağladığı üç yarar vardır: iyilik yapma gücü, büyük kişilere ulaşma kolaylığı ve insanın kendi malvarlığını daha da artırabilmesi. Bu üç nitelik için en iyi şekilde çabalayan insan dürüst, diğer çalışanları arasında böylelerini ayırt edip ödüllendirebilen kral da bilgedir. Gerçekten de yöneticiler yükselme hırsından ziyade, sorumluluk duygusuyla hareket eden kişileri tercih etmelidir: Böyle insanlar, gösteriş olsun diye değil de içten gelen bir bilinçle işlere sarılır ve tutkuyla bağlanır. Yine krallar, kendilerini tam anlamıyla işe veren, eli açık insanlar ile gösterişe hazır insanlar arasında ayrım yapabilmelidir.

XXXVI
İnsanların Doğası ve Doğal Karakteri Üzerine[1]

Doğa çoğunlukla gizlenir, bazen baskı altına alınır, ama tümüyle doğanın üstesinden nadiren gelinir. Zor kullanmak, doğayı daha şiddetli karşılık vermeye iter. Doktrinler ve düsturlar doğanın sert etkilerini azaltırsa da tümüyle ortadan kaldıramaz, gerçekte sadece alışkanlıktır doğayı değiştirip zorlayan. Doğasına üstün gelmeyi amaçlayan kimse, kendisine ne aşırı büyük ne de aşırı küçük görevler belirlemeli, zira ilkinde sık mağlubiyetler cesaretini kıracak, ikincisinde ise sürekli aynı başarıları kazanacağından çok fazla ilerleyemeyecektir. Başlangıçta destek görmesi gerekir, tıpkı yüzme öğrenenlerin ilk zamanlarda sazlar ve tulumlardan yararlanması gibi, daha sonra da engellerle mücadele edebilmelidir, tıpkı ağır ayakkabıyla dans eden dansçılar gibi. Öyle ki, yapılan talim, uygulamanın kendisinden daha zorlu olursa, söz konusu alanda ustalık da artar. Doğa bütünüyle baskın çıktığında ve ona karşı üstünlük elde etmek zorlaşınca, belli aşamalardan geçilmesi yerinde olacaktır, aşamalar şöyledir: Kişi evvela doğasını yenmeyi zamana yaymalıdır, tıpkı öf-

1 İngilizcesinde XXXVIII. İngilizce edisyonlarda (1612,1625) denemenin adı "Of Nature in Men" [İnsanların Yaradılışı Üzerine] olarak geçer.

keden deliye dönen kişinin alfabedeki harfleri baştan sona yüksek sesle sayması gibi, daha sonra da doğasına hâkim olmalı ve onu adım adım aşma yolunu yeğlemelidir, tıpkı şarabı bırakmak isteyen kişinin evvela konuklarının şerefine içmeye başlayıp, zamanla dizginleri ele alması ve ondan adamakıllı kurtulması gibi. Aslına bakılırsa insan yeterli sabrı ve gayreti gösterebilirse, yaradılışının üstesinden gelip doğasını alt edebilecektir, en iyisi şudur:

Ruhunun en iyi kurtarıcısıdır, göğsünü sıkıştıran o
zincirleri kırarken,
beri yandan sızlanmaktan vazgeçen adam.[1]

Doğanın, eğri bir değnek gibi, ters yönde bükülerek düzeltilebileceği yönündeki eski öğreti yabana atılmamalı. Ayrıca bunun, ters yönde, başka bir kusura yol açmamasına da dikkat etmelisin. Yine ruhuna bir alışkanlığı daimi bir zorlamayla değil, ara vererek benimsetmeye çalışmalısın, zira ara vermek baskıyı tazeler ve artırır. Kişi daha olgunlaşmamışken kendini sürekli talime kaptırırsa, sadece yeteneklerine değil, en az onun kadar, yanlışlarına da alışmaya başlar. Uygun zamanlarda ara verilmezse, kötü sonucun önüne geçilemez. Ayrıca doğana galip geldin diye asla böbürlenme, zira kendisine üstün gelinen doğa uzun süre dinlenir de fırsatını bulunca yine küllerinden doğuverir, hani Aesopus'un hikâyesinde genç bir kıza dönüşen kedinin, masanın başında sakince otururken, bir farenin geçtiğini görünce her şeyi unutarak onun üzerine atlaması gibi. Bu yüzden böyle tehlikeli durumlardan ya tümüyle kaçmalı ya da onlarla sık sık yüzleşmelisin, bu sayede etkileri azalır. Kişinin doğal karakteri, bildik alışkanlığında en iyi biçimde ortaya çıkar, orada asla yapmacıklık olmaz. İnsan zihinsel takıntılarında ilkeleri ve kuralları tümüyle unutup yeni ve beklenmedik

1 Ovidius, *Remedium Amoris* 293-94.

bir durumda alışkanlık sayesinde kendine gelebilir. Diyebilirim ki, doğal karakteri yaşam tarzıyla uyumlu insanlar mutludur. Şu da söylenegelmiştir: *Ruhum uzunca zamandır yalnız başına.*[1] Çalışmalarında kendi doğana yabancı olanı ayırt edebilmeli, ona göre senin için uygun olan zamanı çalışmaya ve düşünmeye ayırmalısın, yine hoşuna gidecek şeyler için huzursuzluk verecek ölçüde saatlerle oynamana gerek yoktur, zaten tıpkı diğer işlere ve çalışmalara vakit ayırabildiğin gibi, düşüncelerin de kendiliğinden zamanı ayarlayacaktır. İnsan doğası gereği ya iyi ya da kötü bitkiler üretir; ilkini zamanında ve güzelce sulamak, ikincisini ise söküp atmak gerekir.

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler 120.6.

XXXVII
Alışkanlık ve Eğitim Üzerine[1]

İnsanların düşünceleri çoğunlukla eğilimlerine, konuşmaları da kafasını dolduran fikirlere ve görüşlere uyar, buna karşılık yaptıkları da genelde eski alışkanlığı sürdürür. O halde Machiavelli'nin isabetle (pek rahatsız edici bir örnekle) belirttiği gibi,[2] alışkanlıkla desteklenmedikçe, insanın doğasındaki şiddetli eğilime ya da sözlerin haşmetine kanmamak gerekir. Bu konudaki örnek de şudur: Kötü bir işin halledilmesinde atak ve kaba birinin, doğasındaki cesarete ya da yüksekten uçan daimi sözlerine kanmamak gerekir, aksine, eli kana bulanmış ve halihazırda elini kesmeye alışık olan birine güvenilmelidir. Ancak Machiavelli Papaz Clemens, Ravillac, Jaureguy, Baltazar Gerard ve Guy Fawkes'tan[3] hiçbirini duymamıştı. Aslına bakılırsa, onun, insan doğasının ya da verilen sözlere itimadın ve cesaretin, insanın alışkanlıkları kadar etkin olamayacağına dair kuralı hâlâ geçerlidir. Çağımızda batıl inanç o kadar arttı ki, elini ilk defa kana bulayanlar bile gözünü kırpmadan işlerini görmüş oluyor, artık kan dökmede, bir kere ant içmiş olmakla buna alış-

1 İngilizcesinde XXXIX.

2 Machiavelli, *Discorsi sopra la prima decade di tito Livio* 3.6.

3 Guy Fawkes ismi İngilizce edisyonlarda geçmez.

kın olmak eşitlenmiş görünüyor. Başka durumlarda ise alışkanlığın daha ağır bastığı rahatlıkla görülebilir, öyle ki, birçoklarının sayısız beyanda bulunmasına, rahatsızlığını dile getirmesine ve büyük laflar etmesine rağmen yine de hiçbir şey olmamışçasına, alıştığı gibi davranması şaşkınlıkla karşılanır, böylesi sadece alışkanlığın tekerlekleriyle güdülenen ve harekete geçen bir resim ya da cansız bir makine gibidir. Alışkanlığın, birçokları üzerinde tiranlık kurduğu da görülmektedir. Hintler (eski ve yeni gymnosofistleri[1] kastediyorum) yavaşça bir odun yığınına yatar ve kendilerini bu şekilde yakarak kurban eder, hatta eşleri de bu yığına, kocalarıyla birlikte atılmak istermiş.[2] Eski çağlarda Spartalı çocuklar da, Diana sunağında kırbaçlarla dövülürken, feryat etmez, hatta hiç inlemeden ya da sızlanmadan, öylece dururmuş. Kraliçe Elizabeth'in ilk yıllarında ölüm cezasına çarptırılmış İrlandalı bir asinin iple değil de söğüt dallarıyla asılmak istediğini hatırlıyorum, ona göre eskiden asiler böyle asılırmış. Rusya'da, çilelerini tamamlamak için bütün gece, her yanı buz kesilene kadar, su dolu bir kap içinde oturup bundan şikâyet etmeyen keşişler bulunur. Bunlara, alışkanlığın vücudumuzun olduğu kadar ruhumuz üzerinde de ne kadar şaşılası bir etkisinin bulunduğuna dair birçok başka örnek eklenebilir. O halde, alışkanlık insan yaşamında bu denli belirleyici ve yöneticiyse, bilhassa iyi alışkanlıklar edinmeye dikkat etmeliyiz. Kuşkusuz, alışkanlık çocuk yaşta edinilirse, daha kalıcı olur: Buna da zaten eğitim diyoruz. Eğitim, ilk yıllarda kazanılmış alışkanlıktan başka bir şey değildir. Açıkça görülüyor ki, daha sonra değil de çocuklukta ve gençlikte, dil eğitimi alırken, dilimiz yabancı sesleri ve deyişleri söylemeye daha yatkındır, aynı şekilde, eklemlerimiz de her harekete ve davranışa daha uygundur ve daha esnektir.

1 Yunanlar tarafından "çıplak filozoflar" manasına gelen bir adla (gymno+sophist) çağrılan Hint bilgeler.

2 Cicero, *Tusculunae Disputationes* 5.27; 78; Strabon 15.1; 62; Valerius Maximus 11.6; 34.

Geç öğrenmeye başlayanların yeni bir şeyi kavramakta zorlanacakları kesinlikle doğrudur, tabii akılları bir yere takılı kalmamışsa ve aksine, her ilkeye açıksalar, dolayısıyla daimi olarak gelişim gösterebileceklerse, o başka. Ancak bu da nadiren karşılaşılan bir durumdur.

Kuşkusuz, insanların kendi başlarına edindiği alışkanlıklar ziyadesiyle etkin olduğuna göre, doğal olarak, birbiriyle bağlantılı olan toplu alışkanlıklar da bir birlik oluşturmaya daha yatkındır. Nitekim bir örnek öğretir, toplum aydınlatıcı olur, özenme taklit eder ve ün zihinleri yüreklendirir. Gerçekten de, böyle durumlarda alışkanlığın gücü ve hareketi coşmuş gibidir. Hiç kuşku yok ki, toplumun sağlam öğretilerle düzenlenmesi ve iyi biçimlenmesiyle birlikte, bunun insan doğası üzerindeki etkisinde de bir artma ve (kimyacıların deyimini kullanırsam) bir genleşme olur. Çünkü hakça yönetilen devletlerde, iyi yasalar erdemin toprakta büyümesine izin verir de, tohumunun hacmen genişlemesini sağlamaz. Aslına bakılırsa dünyada en etkili yöntemlerin bir bölümünün, gerçekleşmesi en az istenen amaçlara yönelmesi gibi bir talihsizlik de vardır.

XXXVIII
Talih Üzerine[1]

Çoğunlukla, yaşanan olayların ve dış etkenlerin insanların talihini belirleyip baskı altına alabildiği yadsınamaz: Büyük adamlardan birinin lütfu ve sağladığı olanak ya da birisinin ölümü, başka birisi için fırsata dönüşüverir. Ancak bana kalırsa, insan talihini kendi eliyle şekillendirir. Bir komedi yazarı, *Kişi kendi talihinin yazarıdır,*[2] demiştir. Yine dış etkenlerin başında şu gelir: *Birinin çılgınlığı, diğerinin talihini harekete geçirir.* Başkasının hatası sayesinde yükselen biri, başka hiçbir şekilde bundan daha hızlı yükselemez. Bir atasözü de şöyle der: *Bir yılan başka bir yılanı yutmadan ejderha olamaz.*[3]

Görünen apaçık erdemler övgü toplar. Buna karşılık saklı ve örtülü erdemler talihi meydana getirir. Kuşkusuz herhangi bir adı olmayan, ancak açıklanması gereken bazı yetilerimiz vardır. İspanyolca bir kelime (desemboltura) bu yetileri kısmen açıklar. Hiç kuşku yok ki, insanın yaradılışında hiçbir çekingenlik ve engel bulunmadığından, ruhunun

1 İngilizcesinde XL.

2 Romalı tarihçi Sallustius Crispus'a (MÖ 86-35) göre bu söz, yapıtları günümüze ulaşmamış olan Romalı şair Appius Claudius Caecus'a aittir (Sallustius, *Pseudosallusti Epistulae Ad Cæsarem Senem, De Re Publica* 2.1).

3 bkz. Erasmus, *Adagia.*

tekerlekleriyle talihin tekerlekleri uyum içinde dönebilmektedir. Örneğin, Livius (Yaşlı Cato'yu, *Bu adamın öyle zihin ve beden gücü vardı ki, daha alt bir tabakada doğsaydı da, talihini yine de istediği gibi şekillendireceğine şahit olunurdu,* sözleriyle betimledikten sonra) onun için *kıvrak bir zihin*[1] demiştir. İnsan gözlerini dört açıp etrafına bakarsa, talihini görecektir, zira o kör olabilir ama asla görünmez değildir. Öyle ki, talihin yolu, gökte ayrı ayrı görünmemekle birlikte, bir aradayken parlayan küçük birçok yıldızın hareket ve sıçrama halinde olduğu bir galaksiye benzer. Aynı şekilde, insanda, onun talihini oluşturmakla birlikte, göze görünmeyen birçok küçük erdem ve eylem ya da ziyadesiyle yeti ve alışkanlık vardır. İtalyanlar bunlardan hiç akla gelmeyenler üzerinde durmuştur. Örneğin, talihi hep yaver giden bir insanın diğer bütün niteliklerini bir kenara koyarak, onun aynı zamanda *poco di matto*[2] olduğunu söylerler. Aslına bakılırsa insanda bu belirlemeye uygun iki ayrı nitelik bulunur: Böylesi bir çılgınlıktan payına düşeni almış olma ve aşırı derecede dürüst olmama. Bu yüzdendir ki, vatanlarına ve efendilerine aşırı derecede sadık kalmış olanların talihleri hiçbir zaman yüzlerine gülmemiştir, zaten aksi de düşünülemez, zira insan düşüncelerini kendisinden başka şeylere yoğunlaştırdı mı, iyi yol tutamaz.

Bir çırpıda başarı getiren talih insanlar için yıkıcı ve tedirgin edicidir, buna karşılık uğraş gerektiren talih insanları sağduyulu ve anlayışlı kılar. Kuşkusuz, ne olursa olsun, talih kızları güven ve şöhretten ötürü, şerefe layık olmalıdır, zira bu iki kız kardeş, kişiye iyi bir talih sunar. Biri içimizden,

---

1 Livius, *Ab Urbe Condita* 39.40.

2 *Poco di matto*: İtalyanca, "Hafiften, biraz kaçık". Burada kastedilen kaçıklık durumu aslında, büyük işler peşinde koşarak daha düşük tutkulara, arzulara kapılmayan insanlarda görülen o yüce heyecandan kaynaklanmaktadır ("The Quarterly Review", Cilt LXIV, Haziran-Ekim, J. Murray, Londra 1839, s. 47; J. Scott - J. Taylor, "The London Magazine", No: XXXIII Eylül, Baldwin, Cradock, and Joy Press, Londra 1827, s. 381).

diğeri de başkalarından bize mutluluk getirir, sırasıyla, biri ruha, diğeri otoriteye seslenir. Sağduyulu insanlar yeteneklerine karşı başkalarında oluşacak kıskançlığı önlemek için, her şeyi tanrısal öngörüye ve talihe bağlar, zira bu sayede kendileri için daha huzurlu ve daha özgür olacakları bir hareket alanı yaratmış olurlar. Yine kutsal güçler tarafından ilgilenildiği anlaşılan kişiye bu durum ayrı bir yücelik katar. Bu nedenledir ki, Caesar, bir fırtına esnasında gemi kaptanına, *Caesar'ı ve onun talihini taşıyorsun!*[1] demiştir. Yine Sulla, kendisine *Büyük* değil de *Kutlu*[2] unvanını vermişti. Başarılarının sebebi olarak kendi bilgeliklerini ve hamlelerini gösterenlerin, en nihayetinde talihsizliğe saplandıkları pek sık görülmüştür.

Atinalı Timotheos'un yönetimine dair, devlete hesap verirken, sürekli olarak, *bunda talihin payı yoktur,* dediği ve bir daha asla başarı gösteremediği anlatılır.[3] Kuşkusuz kimi insanların talihi, başka ozanların anlattıklarından ziyade, Homeros'un dizelerindeki karakterlerin talihlerine benzer. Plutarchus bunu Timoleon'un talihi ile Agesilaos ve Epaminondas'ın talihini karşılaştırırken söyler. Hiç kuşku yok ki, buradan çıkan sonuç, talihin aslında ziyadesiyle elimizde olduğudur.

1 Plutarchus, *Caesar* 38.

2 *Magnus* (büyük), *Felix* (kutlu).

3 Anlatılanlara göre Timotheos, burada aktarılan nedenden ötürü, yergiciler tarafından pek çok kere alaya alınmıştır.

XXXIX
Tefecilik ve Faiz Üzerine[1]

Birçokları faizcilerle ilgili acı sözler sarf eder. Örneğin kimisi der ki, Tanrı'nın payı olan yüzde onluk kısmı[2] şeytana vermek yazıktır. Kimisi de der ki, faizci Sebt gününe karşı en büyük saygısızlığı yapan kişidir, zira sabanını Sebt gününde bile elinden bırakmaz. Vergilius'un bahsettiği yaban arısının aslında faizci olduğu da söylenmiştir:

Tembel bir sürüdür, kovanlarından kovulmuş
o yaban arıları.[3]

Yine faizcinin, insanın düşüşünden sonra, *Ekmeğini kendi alınterinle kazanacaksın*, diyen kuralı bozduğu da söylenmiştir, buna göre, başkasının alınterine göz dikmeyin.[4] Faizciler, Yahudilik yaptıklarından[5] ötürü, turuncu şapka[6]

1 İngilizcesinde XLI. İngilizce edisyonda (1625) denemenin ismi "Of Usury"dir [Tefecilik Üzerine].

2 Yıllık gelirin ya da üretimin onda biri kiliseye verilir. En yüksek faiz VIII. Henry ve I. Elizabeth döneminde ödenmiştir: % 10.

3 Vergilius, *Georgica* 4.168.

4 *Eski Ahit*, Tekvin 3.19.

5 Yahudi geleneğini takip etmek. Sanılanın aksine Yahudiler, para sahibi olarak, küçük bir azınlıktı. bkz. VICKERS 763.

6 Venedik gettosundaki Yahudilerin belirleyici kıyafet giymeleri zorunluydu, kırmızı sarı ya da koyu sarı türbanlar takıyorlardı. bkz. VICKERS 763.

takmalıdır. Para para ürettiği için, bu durumun aslında doğaya aykırı olduğu ve daha niceleri söylenmiştir. Bense şöyle diyorum: *Faizcilik katı yüreklilikten ötürü hoş görülen şeyler arasındadır.*[1] Borç alıp vermek, insanlar için bir gereklilik olduğu sürece, katı yürekli olacak ve onu memnuniyetle karşılamaktan geri durmayacaktır, dahası tefeciliğe de göz yumacaktır. Bazıları da bankalarla, apaçık para hareketleriyle ve tek tek kişilerin talihinin ortaya konması gibi yöntemlerle ilgili şüpheli ve kurnazlık dolu önerilerde bulunur. Oysa pek az kişi faiz üzerine yararlı ve sağlam bir yorum getirmiştir. Aslında en iyisi, doğruyu ortaya koyup ayrı tutmak adına, faizin iyi ve kötü yanlarını gözler öne sermemizdir, bununla birlikte, faizi iyi göstereceğiz diye, daha kötüye dönüşüp bozulmasına neden olmaktan bilhassa kaçınmalıyız.

Faizin zararları şunlardır: İlki, tüccar sayısını azaltmasıdır. Zira ortadaki paranın tembelce faize yatırılması olmasa, uyuşukluğa da paranın bir kısmı ayrılmamış olur, aksine, büyük bir kısmı ticarete yatırılır, bu da tıpkı taşıyıcı kan damarı gibi, kraliyete zenginlik akıtır. İkinci zararı, tüccarları yoksulluğa itmesidir, zira tıpkı çok yüksek para ödediği toprağı iyi kullanamayan çiftçi gibi, faizle çalışan tüccar da kendisi için kârlı ve yararlı ticaret yapamaz. Faizin ilk iki zararla alakalı üçüncü zararı, ticaret yoluyla gelen ve tekrarlanan vergileri ve gelirleri azaltmasıdır. Dördüncü zararı ise, krallığın ya da devletin hazinesini ve parasını birkaç elde toplamasıdır. Nitekim böyle bir durumda, faizcilerin kazancı kesindir de, bir yarışmada ya da tıpkı bir zar oyununda olduğu gibi, başka kimseninki belli değildir, dolayısıyla paradan büyük pay faizciye düşer. Oysa şu, sağlam bir öğreti kabul edilmelidir: Paranın dağılıp da tek elde toplanmaması ülkenin refaha kavuşması anlamına gelir. Beşinci zararı, toprağın ve mülkün değerinin düşmesidir, zira para ticaretle ya da mal mülk satışıyla tüketilir, oysa faizciliğin bu iki yolu da

1 *Yeni Ahit*, Matta 19:8.

tıkadığı görülür. Altıncı zararı ise, bütün çabaların, emeklerin ve yeni buluşların gerilemesi ve zayıflatılmasıdır, zira tembellik devreye girmese, parada azalma olmaz. Çoğu kişinin emeğini kemiren bir kurt ve bir güve olan sonuncusu ise, zamanla devletin yoksullaşmasına neden olmasıdır.

Buna karşılık faizciliğin yararları şunlardır: İlkin, tefecilik bazı durumlarda ticarete zarar verirken, başka bazı durumlarda ona yarar sağlar. Şurası kesin ki, ticaretin büyük bir bölümü, genç tüccarlar tarafından faizle para alınmasıyla işler, yani faizci parasını ya hemen geri isterse ya da borç vermezse, ticarette büyük bir tıkanıklık baş göstermesi kaçınılmazdır. İkincisi de, faiz sayesinde kolay para elde etme yolu olmazsa, acil paraya ihtiyacı olan kişiler yıkıma sürüklenir, her şeylerini (yarar sağlayan mallarını, mülklerini) yok pahasına satışa çıkarmak zorunda kalır. Böylelikle faizcilik, bir kerede, bütün bütün yutmaktan ziyade, yavaş yavaş kemirmiş olur. Yargı yetkilileri tarafından ölü kefalet olarak da adlandırılan ödemelere gelirsek, bunların da çare olduğu pek az görülmüştür. Çünkü kişi ya bunları asla faiz almadan kabul etmez ya da etse bile, sürenin en az ödemeyle geçmesini en yüce hakkı olarak görür. Çiftçilikle uğraşan paralı ve kaba bir adam tanırım: *Cehennemin dibine girsin şu faizcilik, o rehinlerden ve ipoteklerden alacaklarımızı zar zor alabiliyoruz,* der dururdu. Faizin üçüncü ve son yararı ise şudur: İnsan, faiz talep etmeden, salt para aktarımı peşindeyse, bu aktarımın bir anlamı olamaz. Borç alıp vermenin azaltılmasının sayısız kötü sonucu olacaktır. Bu yüzden tefeciliğin kaldırılması üzerine öğüt vermek yersizdir. Her devlet, yine de sermayesini korumak adına faizi ve tefeciliği göğüslemek durumundadır, o halde aksi düşünce bir Utopia'ya[1] yakıştırılmalıdır.

---

1 Bacon burada Thomas More'un *Utopia*'sını kastediyor olmalı, çünkü More'un ütopyasında özel mülk yoktu, dolayısıyla tefecilik de (DEVEY 115; PITCHER 185).

Şimdi de tefeciliğin düzenlenmesinden ve kurallarından söz edelim. Böylece tefeciliğin zararlarından uzak durulabilecek ve yararları korunabilecektir. Tefeciliğin yararları ve zararları arasında, (ele aldığımız ölçüde) özellikle, iki noktanın üzerinde durulması gerekir: İlki, faizin dişlerinin, çok can yakmaması için tam anlamıyla törpülenmesidir. İkincisi ise, faizin paralı insanların tacirlere para aktarabilmesini ve ticaretin önünün kesilmemesini ya da aşırı olmamasını sağlamalarıdır. Bu da iki farklı faiz anlayışı birden kabul edilmeden gerçekleşemez: Düşük ve yüksek faiz. Sadece düşük bir faiz oranına izin verirsen, halkın ödünç para almasını kolaylaştırıp tüccarın para bulmakta zorlanır hale gelmesine de neden olursun. Ayrıca ticaret en kazançlı işlerden biri olduğu için, diğerleri bunu yapamazken, sadece ticaret yüksek faizi kaldırabilir niteliktedir.

İki amaca da uygun olabilmesi için şu yolun tutulması gerekir, iki faiz oranı olmalıdır: Biri birçok kişiye açık ve serbest, diğeri ise ticaretle meşgul olan devlet kuruluşlarına dönük olmalıdır. Bunun için de, (bizi dinlerseniz) ilkin, faiz oranı yıllık kazancın yüzde beşine çekilse iyi olur. Bu oranın herkesin hakkı olduğu da açıklanmalıdır. Devlet ya da kral, bu şartlarda faiz alanlara dokunmayacağını ilan etmelidir. Bu tür bir tedbir ödünç para alınıp verilmesinin güçleşmesine ve tamamen ortadan kalkmasına engel olur. Yine bu tedbir ödünç para alan çiftçi ve darlık içindeki herhangi biri için ferahlama anlamı taşır, keza birçok yerde toprakların fiyatını artırır. İngiltere'de başımıza geldiği gibi, topraklarımızın yıllık geliri bu faiz oranına göre düzenlendiğinde, normalde yüzde altı olan yıllık gelir, yüzde beşe dönüşür. Sonra bu tedbir, insanların işletmeciliğini yararlı ve kârlı hale getirmek suretiyle canlandırır ve besler. Böylece birçok kişi, bahsettiğimiz türden bir tefecilik yoluyla az da olsa kazançlı bir işe girmiş olur, bu özellikle de tefecilikten büyük kazanç sağlamaya alışmış kişiler için yararlı bir tedbirdir. İkincisi,

belli başlı kişiler ve tanınmış tüccarlar dışında kimseye, yüksek faizle para verme serbestliği tanınmamalıdır. Şu uyarılara da dikkat etmek gerekir: (Üzerinde durduğumuz) bu faiz oranı kişinin daha evvelden vermeye alışkın olduğundan bile daha düşük olmalıdır. Bu sayede, herkes, yani hem tüccarlar hem de başkaları bu yenilikten yararlanabilir. Krallar ya da devlet bireysel faiz izni adına, faiz gelirinden oldukça küçük bir miktar almalı ve geri kalan kazancı faizciye bırakmalıdır, zira faizcinin kazancı birazcık azaltılırsa, bu yine de onu faiz almaktan alıkoymaz. Örneğin birisi evvelce her yıl yüz poundun on ya da dokuzunu alıyorsa, mevcut koşullarda faizcilikten vazgeçerek belli belirsiz bir kazanç sağlamaktansa, sekiz pound almaya razı olur. Bu yolla kazanç sağlama izni olanların sayısı az olmamalıdır, ancak bununla birlikte böyle kazanç sağlayanlar ticaretin geliştiği kentler ve kasabalarla sınırlı tutulmalıdır. Böyleleri, izinleri olmasına rağmen başkalarının paralarını kendilerininmiş gibi kullanma olanağından yoksundur, örneğin dokuz ya da sekiz pound faiz almaya izni olan kişiler olarak, beş pound alanların paralarını üzerlerine geçirmezler, neticede kimse parasını sokağa atmaya ya da yabancı bir ele vermeye yanaşmaz.[1]

1 Metnin Latincesi burada biter ancak İngilizcesinde kısa bir paragraf daha vardır, AKŞİT çevirisinden alıntılıyoruz: "Bu dediklerimin, şimdiye dek ancak belli yerlerde barınabilen tefeciliği bütünüyle destekler nitelikte olduğu ileri sürülürse; tefeciliği böyle açıkça bir düzenle yumuşatmanın, ortalığı kasıp kavurmasına göz yummaktan çok daha hayırlı olacağını söylerim ben de." (AKŞİT 168)

XL
Gençlik ve Yaşlılık Üzerine[1]

İnsan zamanını boşa geçirmemişse seneler bakımından genç, saatler bakımından yaşlı olabilir, ancak bu nadiren görülen bir durumdur. Genelde gençlik daha sonra bilgeliğe dönüşen ilk düşüncelere benzer. Nitekim gençliğin düşünceler için önemi, yaş için olduğundan daha az değildir. Buna karşılık gençlerin buluş yeteneği yaşlılarınkinden daha canlıdır. Dahası, gençlerin zihninde canlanan resimler daha etkin ve daha tanrısal niteliktedir. Ateşli bir yaradılışa sahip olup şiddetli arzuların ya da takıntıların esiri olmuş insanlar, orta yaşa gelmeden iş görecek olgunluğa erişemez. Julius Caesar[2] ve Septimius Severus'ta[3] görülen de budur. Hatta ikincisi için şöyle bile denmiştir: *Gençliğini yanılgılarla, demem o ki, çılgınlıklarla geçirdi.*[4] Yine de bütün imparatorların en güçlüsü diye tanınmıştır. Ancak gençliğinde durgun ve sakin olanlar da başarılı olabilmiştir, böylelerine örnek olarak Augustus Caesar'ı,[5] Floransa Dukası Cosmus'u,[6] Gaston de Foix'yı ve benzerlerini gösterebiliriz. Beri yandan yaşlılıkta dahi gö-

1 İngilizcesinde XLII.

2 Julius Caesar ancak 41 yaşında *consul* olabilmişti.

3 Septimius Severus tahta çıktığında 47 yaşındaydı.

4 A. Spartianus'tan bir alıntı. *Script. Hist. Aug.* II.

5 Augustus Caesar, Octavianus, Julius Caesar'ın katlinden sonra egemenlik yarışına giriştiği M. Antonius'a nazaran sakin yaradılışlı, kendi halinde biriydi.

6 Cosmus (Cosimo I de' Medici) 21 yaşındayken (1540'ta) Floransa devletinin başına geçmişti.

rülebilen canlılık ve ateşlilik, işlerin yerine getirilmesinde en iyi ölçü olarak değerlendirilebilir. Gençler yargıdan ziyade keşfe, güvenilir öğüt veren mekânizmadan ziyade iş yaptırılmaya ve bildik işi yürütmekten ziyade çığır açmaya daha uygundur. Öyle ki, yaşlıların tecrübesi, o tecrübenin kapsadığı işleri yönetebilirse de, yeni işlerde yanıltıcı olur. Çoğu kere gençlerin yanılgıları işleri altüst eder. Buna karşılık, hiç kuşku yok ki, yaşlıların yanılgıları bazen işlerin daha hızlı ve tümüyle halledilmesini engelleyebilir. Gençler iş görürken ve yürütürken, normalde, üstesinden gelmeleri gerekenden fazlasına da bulaşır, bildiklerinin de dışına çıkarak hareket ederler; belli bazı aşamalardan geçmeden ve orta yolu bulmadan, düşüncesizce sonuca varmak isterler; ancak kimi kurallara saçma bir biçimde takılıp beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında, daha başında abartılı çözümlere başvururlar, daha sonra da hatalarını iki kat artırarak, yanlışlarını kabul etmeye ya da anlamaya yanaşmadıkları için, ne durmayı ne de dönmeyi kabul eden dikbaşlı atlara benzerler. Yaşlılar ise fazlasıyla şikâyetçidir, bazen zamanlarını gereğinden fazla düşünerek harcarlar, tehlikelerle yüzleşmekten bilhassa çekinirler, kendilerini hemen pişmanlığa kaptırırlar, işleri nadiren de olsa tam zamanında bitirirler ve ortalama düzeyde bir ilerleme kaydetmekle yetinirler. Hiç kuşku yok ki, iş esnasında yaşlılardan ve gençlerden onları karıştırarak yararlanmak iyidir, zira iki çağın da birbirinin eksik yönlerini örten nitelikleri olduğu için, bu yöntem yararlı olacaktır. Yaşlılar iş başındayken, gençlerin öğrenmesi, gelecek için yararlıdır. Dışarıdan bakılınca böylesi daha iyidir, zira yaşlılar otorite sahibi olmaktan, gençler de sevilip beğenilmekten hoşlanır. Buna karşılık belki de ahlâk meselelerinde genç olan, politikada ise yaşlı olan önce gelecektir. Hahamlardan biri Kutsal Kitap'ta bunu dile getirir (*Gençleriniz görüntüler görecek, yaşlılarınız ise düşler*[1]), yani gençler Tanrı'ya yak-

1 *Eski Ahit*, Yoel 2.28.

laşmaya yaşlılardan daha uygundur, zira görüntüdeki ilham rüyadan daha açık ve nettir. Gerçekten de, insan dünyadan ne kadar çok içerse, zehrinden de o kadar çok almış olur, yaşlandıkça istem gücü ve duygularından ziyade kavrama yeteneği artar. Genç yaşta olgunlaşanlar, yıllar içinde çarçabuk solmaya başlar ve olgunlukları gözden yiter. Böyleleri evvela hassas bir zihin yapısına sahipken, zamanla keskin zekâları tamamen ortadan kalkar, tıpkı retorikçi Hermogenes gibi, kitapları son derece incelikli eserler olsa da, kendisinin biraz sersemlediği de bir gerçektir.[1] Başka bir tür ise yaşlılığında değil de gençliğinde süslü ve akıcı bir şekilde konuşabilme gibi doğal yeteneklere sahip olup, bunlar yüzünden gençliğinde övülen, buna karşılık yaşlılığında hoş karşılanmayan kişilerdir. Tıpkı Cicero'nun Hortensius'la ilgili dediği gibi, *Hep aynı kalmıştı, ancak bu artık ona yakışmıyordu.*[2] Üçüncü tür ise, ilkin pek yüksekten uçan ve sonraki yıllarında kaldıramayacağ bir büyüklüğe kendini kaptıranlardır, örneğin Livius'un anlattığına göre, Scipio Africanus da böyle biriydi: *Sonu başlangıcına yakışmıyordu.*[3]

1 Hermogenes: MS 1. yüzyılda yaşamış ünlü bir hatip. 25 yaşındayken hafızasını yitirdiği söylenir (DEVEY 118).

2 Cicero, *Brutus* 327.

3 Alıntı aslında Ovidius'tandır *Heroides* ix.23. Bacon Livius ile karıştırır, *Ab Urbe Condita* 30.8.53.

XLI
Güzellik Üzerine[1]

Erdem değerli bir taş gibidir, en iyisi de süssüz olanıdır. Hiç kuşku yok ki, erdem, kendisini vücudu güzel birinde göstermez, güzellikten ziyade haysiyettir onun üzerinde etkili olan. Gerçekten de, güzel insanların erdemli olduklarını nadiren görürsün, sanki doğa hata yapmamak için çalışırken, ruhsal bir bütünlük yaratmayı unutmuş gibidir. Bu sık karşılaşılan bir durum olmakla birlikte, asil ruhluları etkilemez, zira böyleleri erdemden ziyade endama önem verebilir. Gerçi bu da her zaman geçerli değildir. Örneğin, Augustus Caesar, Titus Vespasianus, Fransız Kralı Güzel Philippe, İngiliz Kralı IV. Edward, Atinalı Alcibiades ve Şah İsmail gibi adamlar hem yüce ruhlu hem de güzel adamlardı.

Güzellikte rengin cazibesi önemlidir, ancak ağzın ve vücudun alımlı ve ince hareketleri, cazibeden daha önemlidir. Zaten güzelliğin bir resmin anlatamayacağı ya da değeri ilk bakışta anlaşılamayacak başlıca niteliği de budur. Yapısında en ufak eksikliğin bile olmadığı kusursuz bir güzellikten söz edilemez. Dolayısıyla Apelles'in mi, yoksa Albrecht Dürer'in mi daha ciddiyetsiz bir ressam olduğunu söylemek hiç de kolay değildir. İlki, insanın geometrik oranlarını yan-

1 İngilizcesinde XLIII.

sıtmayı tercih ederken, diğeri birçok yüzün en güzel yanlarını alarak kusursuz bir portre yaratmaya çalışıyordu. (İnanıyorum ki) böyle portreler, ressamlarından başka hiç kimsenin hoşuna gitmez. Bir ressam tarafından gerçek yüzlerden daha güzel bir yüz çizilemeyeceğini düşünmüyorum elbette, ancak güzel yüz resminin (müzisyenin müziğini icra ederken yaptığı gibi) sanat kurallarından ziyade, ressamda ortaya çıkan kutlu bir esinlenmeyle çizilebileceğini sanıyorum. Bazı yüzler görürüz, onları oluşturan her bir parçayı inceleriz de, bir tanesini bile güzel bulmayız, oysa hepsinin bir araya gelmesidir yeterince tatmin eden. Güzelliğin başlıca ilkesinin davranış inceliği olduğu bir gerçekse, o halde ileri yaştaki kişilerin gençlerden daha sevimli görünmelerine de şaşmamak gerekir: Euripides bunu şöyle dile getirir: *Güzellerin güzel sonbaharı*.[1] Gerçekten de, güzelliği tamamlayan gençliğin kendisi olmasa, genç birinin her şeyine rağmen bir erdem edinmesi mümkün olmazdı. Güzellik çarçabuk çürüyen bir yaz meyvesi gibidir, uzun süre dayanmaz. Güzellik insanı gençliğinde darmaduman ederken, yaşlılığında pişmanlığa sürükler: Bununla birlikte insanın güzelliği erdemlerini parlatırken kusurlarını örter.

1 Plutarch, *Alcibiades* 1.

XLII
Çirkinlik Üzerine[1]

Çirkinler genelde hınçlarını doğadan alırlar, zira doğa nasıl kendilerine cömert davranmadıysa, onlar da doğaya öyle karşılık vermek ister, nitekim (Kutsal Kitap'ın dediği gibi) çoğunlukla *doğal sevgiden yoksundurlar.*[2] Kuşkusuz, ruh ile beden arasında bir uyuşma vardır, hatta doğa birini kusurlu yaptığında, diğeri de tehlikeye girmiş olur. Ancak insan kaçınılmaz beden yapısını kabullenirken, ruh yapısını değiştirmek tercihine kalmıştır, nitekim doğal eğilimindeki yıldızları, erdemin ve eğitimin Güneş'iyle karartabilir. Dolayısıyla çirkinlikten, bazen aldatan bir işaretten ziyade birtakım sonuçlar doğurmaktan geri kalmayan bir neden olarak bahsetmek uygun olur. Kişiliğinde hor görülmesine neden olacak bir niteliği bulunan insan, her daim, kendisini hor görülmekten kurtaracak bir gücün peşindedir. Bu yüzden çirkinler her daim fazlasıyla ataktır. Ataklıkları başlangıçta kendilerini hor görenlere karşı bir savunma olarak gelişir, ancak zamanla bir alışkanlığa dönüşür. Ayrıca çirkinlik, insanları başkalarının eksikliğini ve zayıflıklarını bulma ve bu sayede durumlarının acısını çıkarma çabasına körükler.

1 İngilizcesinde XLIV.

2 *Yeni Ahit*, Romalılara Mektup 1.29-31.

Ayrıca insanın çirkinliği daha güçlü insanların, kendilerine dönük kuşkularını ve kıskançlığını ortadan kaldırır, zira güçlü insanlar onları zorlanmadan küçümseyebilir; çirkin insan rakiplerini ve düşmanlarını uyutur, onların yüksek makamlara yükselmelerini umursamaz, ta ki onların o makamlara ulaştığını görene dek. Dolayısıyla, dikkatle gözlemlenirse, büyük bir yeteneği olan insanlarda çirkinlik onların makamlara yükselmesinin yolunu açar. Eski çağlarda krallar (bugün bile bazı imparatorluklarda) hadım edilmişlere çok güvenirdi, zira kimseyi çekemeyen biri, tek bir kişiye sadık ve tabi olabilir. Aslına bakılırsa, böyle kişilere duyulan güven, devlet görevlilerine ya da bakanlara değil de işini iyi yapan casuslara ya da laf taşıyıcılara duyulan güveni anımsatır. Çirkinlerin durumu da buna benzer. Yukarıda ortaya koyduğumuz kural değişmez: Çirkinler cesur olursa, kendilerini alay konusu olmaktan ve hor görülmekten kurtarmaya coşkuyla atılır, bu da kimileyin iyi bir erdemle ya da kötülükle gerçekleşir. Dolayısıyla çirkinlerin bazen seçkin insanlara dönüşmesi şaşırtıcı görünmemelidir: Agesilaus, Süleyman'ın oğlu Cihangir,[1] Aesopus,[2] Peruvia yöneticisi Gasca böyle biriydi, Socrates[3] ve başkaları da bu kişiler arasında sayılabilir.

---

1 Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir, kardeşi Şehzade Mustafa'nın 1553'te öldürülmesinden sonra ruh sağlığını yitirmişti (AKŞİT 175).

2 Aesopus'un çirkin biri olduğu söylenir (bkz. Keller & Keating, *Aesop's Fables: with a Life of Aesop*, University Press of Kentucky, 1993, s. 19).

3 Ünlü filozof Socrates'in çirkinliğine dair çok şey söylenmiştir. Özellikle de Nietzsche onun çirkinliğine dair çeşitli saptamalarda bulunmuştur. Nietzsche'ye göre, Socrates'in çirkinliği dillere destandı. Hatta bu çirkinlik onda karşıt bir sav gibiydi, bu yüzden Socrates'in Yunanlığı tartışmalıydı (Nietzsche, *Gotzendammerung* 2.3).

XLIII
Yapılar Üzerine[1]

Evler içlerinde yaşayalım diye inşa edilir, onları seyredelim diye değil. O halde bu iki özellik bir arada olamıyorsa, evin kullanışlılığı güzelliğinin önüne geçmelidir. Gösterişli bir yapıya sahip olup hayranlık uyandıran evleri, onların inşasına neredeyse hiç para harcamayan şairlerin şiirlerine bırakalım. Güzel bir evi kötü bir çevreye inşa etmiş kişi, kendisini hapse tıkmış gibi olur. Kötü çevre derken de, havası sadece sağlıksız değil, aynı zamanda dengesiz olan yeri kastediyorum: Çevresi yüksek tepelerle kuşatılan bir tepeciğe inşa edilmiş evler böyledir. Buralarda Güneş'in sıcaklığı ortada toplanıyor, rüzgârlar da kanallardan boşanırcasına, çeşitli ikirciklenmelerle bir öyle bir böyle esiyorsa, böyle bir yerde sanki hep farklı yerlerde bulunuyormuşsunuz gibi, sıcağın ve soğuğun dengesiz ve ani değişimlerini görebilirsiniz. Bir çevreyi kötü yapan sadece berbat hava koşulları değildir, bunun yanında yollarının ve ulaşımın elverişsiz olması, hatta alışveriş imkânlarının yetersiz olması ve bununla birlikte (Momus'a[2] sorarsanız) komşuların geçimsiz olmasıdır. Bunlar gibi ama üzerinde durmadığım daha birçok unsur var: Susuzluk, oyuk ve gölge sağlayan ağaç eksikliği, çorak toprak, değişik toprak tiplerinin az olması, manzara yokluğu, yerin düz ve işlenebi-

1 İngilizcesinde XLV.

2 Kusur bulma tanrısı.

lir olmaması, çevrede avlanmalara, yabani kuş avcılığına, at yarışlarına uygun yerlerin olmaması, denize aşırı yakınlık ya da aşırı uzaklık, ulaşım için elverişli nehirlerin olmayışı ya da varsa da su baskını tehlikesinin olması, büyük kentlerin işlere engel olacak kadar uzak ya da gerekli yiyecekleri tüketecek ve değerli her şeyi geri alacak kadar yakın olması. İnsan böyle bir yerde geniş araziler edinip oraya yerleşebilir, ancak orada enikonu yayılmayı başaramaz. Bütün bu saydığımız olumsuzlukların en az birinden mustarip olmayan bir evden bahsetmek zordur, ancak en azından kaçınabildiğimiz kadarıyla, az kusurlu evi seçebilmek için bütün bunların göz önünde bulundurulması gerekir. Kişi birden çok ev inşa etmişse, bir evindeki iyi yanların diğerinde de olmasına gayret etmelidir. Lucullus'un gözalıcı, görkemli, aydınlık avlularını ve odalarını gören Pompeius'un, *Hiç kuşku yok ki yaz için en uygun yer burası da, kışın ne yapacaksın sen?* sorusuna cevabı pek inceydi: *Kış gelip çattığında yaşadığı yeri değiştiren bir kuş kadar bile akıllı olmadığımı mı sanıyorsun?*[1]

Artık evin çevresinden, kendisine geçmenin zamanı geldi. Bunun için *De Oratore* ve *Orator* adlı eserleri kaleme alan ve bu eserlerin ilkinde konuşma sanatının ilkelerini, ikincisinde ise bu sanatın uygulanışını anlatan Cicero'yu izleyeceğiz. Biz de buna uygun olarak bir kraliyet sarayını tasvir edip bir örneğini inceleyeceğiz. Bugün Avrupa'da boş birer yığın gibi duran Vatican'da,[2] Escurialis'te[3] ve diğer bazı saraylarda gerçekten güzel tek bir oda bile bulamamak üzücü bir durumdur.

Her şeyden önce belirtmeliyim ki, Ester kitabının dediği gibi, biri şenlikler,[4] diğeri de ikamet ya da aile için, biri resmî

1 Plutarchus, *Lucullus* 39.4.

2 "Apostolic Sarayı" olarak da bilinen Vatikan Sarayı 418 yılında inşa edilmiş olup her yeni papayla birlikte genişlemiştir.

3 Madrid'in dışında bulunan Escurialis Sarayı 16. yüzyılda II. Philippe tarafından yaptırılmıştır.

4 bkz. *Eski Ahit*, Ester 1.5.

veya dinî törenler, debdebeli kutlamalar, diğeri ise yerleşim için kullanılacak olan birbirinden ayrı iki bölümü yoksa, o saray kesinlikle kusursuz sayılmamalıdır. Kastettiğim şey, sarayın iki bölümünün sadece gövdedeki kanatları değil, aynı zamanda önyüzünün de parçalı olmasıdır, dahası, dışarıdan bakıldığında tek bir bütün, içeriden bakıldığında ise birbirlerinden ayrı bölümler görülmelidir. Yine bu bölümlerin, ortada yükselen gösterişli bir kule ile bağlanmasını isterim. Şölenlere ayrılmış olan bölümde tek ve büyük bir odanın bulunmasını tercih ederim. Bu odanın üzerinde en az kırk ayak yüksekliğinde başka bir oda, altında ise aynı uzunlukta ve genişlikte olmak üzere, gösteriler, oyunlar ve benzer etkinliklere uygun inşa edilip onlara göre düzenlenmiş, aktörlerin giyinip hazırlanırken kullanabilecekleri başka bir oda olmalıdır. Oturmaya ayrılmış diğer bölümde, her ikisi de geniş ve güzel olan birbirinden ayrı bir avlu ve bir küçük mabet yapılmasını isterim, ancak bu yapıların orayı burayı baştan sona kaplamasını istemem, aksine son kısımda biri yazlık, biri de kışlık olmak üzere iki geniş oda bulunmalıdır. (Mabet dışında) bunların hepsinin altında ayrı kilerler, kap kacak odaları, ekmeklikler ve benzer yerler olarak işe yarayacak geniş bir yer altı deposu olmasını isterim. Kuleye gelirsek, onun iki kat yüksekliğinde olmasını isterim, dahası, her bir katın öndeki iki kanat üzerinde, on beş ayak yüksekliğinde olmasını, tepesinin ölçülü olmak kaydıyla gümüşle kaplanmasını ve kenar saçakları boyunca sütunlar bulundurmasını isterim. Aynı kulenin odalara bölünmesini isterim. Kulenin merdivenleri açıkta, döner cinste ve altışar basamaklı olmalıdır, her bir basamakta ahşap oymalı ya da en azından bronz renkli heykeller bulunmalı, en üstünde de geniş ve büyük bir alan bırakılmalıdır. Ancak hizmetkârların yiyip içeceği yerin, merdivenin dibinde ya da yakınında olmamasına bilhassa dikkat etmek gerekir, aksi halde yemeklerin kokusu bacadan çıkar gibi yukarı yükse-

lir. Yapının ön cephesiyle ilgili bu kadarı yeter, ancak ilk basamakların yirmi ayak kadar ve alt odaların yüksekliğinde olması gerektiğini de düşündüğümü belirteyim.

Cephenin arkasında geniş bir avlu bulunmalı, bu avlunun üç yanı da cepheden daha alçak olmayan yapılarla çevrelenmeli ve dört köşesinde güvercinlik alanları bulunmalıdır, buralara konacak taştan güvercinliklerin yüksekliği basamak kadar değil, onu aşacak kadar olmalıdır, yine bu güvercinlikler yapının yüksekliğine kadar değil, onu aşacak kadar olmalıdır. Avlunun tamamı sadece dört köşeli taşlarla döşenmemelidir, zira böyle taş kaldırımlar yazın aşırı sıcak çekmekle birlikte, kışın da aşırı buzlanma yapar, ancak yapının yanında dolanan gezinti yolu bu tür taşlarla kaplanmalı, ortada yine bu taşlardan bir haç şekli oluşturulmalı ve buradaki dörtgen alanlar, toprağı göstermeyecek şekilde kırpılmış çimle kaplanmalıdır. Şölenlere ayrılmış özel bölüme geniş ve gösterişli geçitlerden gidilmelidir. Bu geçitlerin her birinde eşit aralıklarla sıralanmış, ortası çukur olan, güzel görünüşlü üç ya da beş kubbe (bunlara *cupola* da denir) olmalıdır. Bunlarda türlü nakışlar ve çiçek benzeri desenler kazınmış camdan pencereler de bulunmalıdır. Aile için ayrılmış bölümde ise, ön cepheden ayrı olarak üç kısım olması iyidir: kabul odaları, farklı amaçlarla kullanılmak üzere gündelik odalar ve yatak odaları. Üç kısım da çift katlı olarak inşa edilmelidir, buralar ışık görmemekle birlikte, yine de sabahın erken saatinde ya da akşamüstü Güneş'in nüfuz edemeyeceği bir pencerenin olması sağlanmalıdır. Yine yatak odalarıyla birlikte diğer odaların da yazın serin olması yanında, kışın buz kesecek kadar soğuk olmamasına dikkat etmek gerekir. Çoğunlukla güzel olmakla birlikte, cam ve pencerelerle doldurulduğu için sıcaktan veya soğuktan kaçabileceğiniz bir ortam yaratmayan güzel evler görürsünüz. Çıkmalı veya kemerli pencerelere gelirsek, bunların yararlı olduğunu düşünüyorum (oysa kentler için, düz pencereler cadde planını bozmadığı, aksine ona

uygun olduğu için daha yararlıdır), zira bunlar uygun birer konuşma mekânıdır, rüzgârı ve Güneş'i dışarıda tutarlar, zira kemerli pencerelerden çok rahat içeri sızan rüzgâr ve Güneş, böyle pencerelerden güçlükle geçer. Ancak bu tarz pencerelerin sayısı çok olmamalı, avlunun her iki yanında da ikişer tane olmak üzere, sayısı dördü geçmemelidir.

Bahsettiğimiz bu avlunun ötesinde, daha içeride, neredeyse aynı yükseklikte ve genişlikte, her yanı bahçeyle çevrili ve içeride ise birinci kat yüksekliğinde güzel bir gezinti yeri yapılmalıdır. İç terasın dış bölümü bahçeye doğru uzanmalı, iki yandan, gölgelik ve yazlık olmak üzere oyuk ve kovuk şeklinde (günümüzde buna *grotta* derler) olmalı, yine bu kısmın çıkışı ve penceresi bahçeye bakmalıdır. Bu oyuk kısım belli bir düzlükte olmalı, tümüyle basık olmamalıdır, bununla birlikte topraktaki nemi örtmek için tabanı ince taşla döşenmelidir. Bu avlunun ortasına gözalıcı bir çeşme ya da güzel heykellerden biri konmalı, tabanı da bahsettiğimiz öteki avludaki gibi olmalıdır. Bu avlunun her iki yapı alanına birer kubbe ve gizli bölme konmalı, revaklar ve gizli odalar birbirine çapraz bakmalıdır. Kral veya ileri gelenlerden biri hasta düşebilir, dolayısıyla hasta olanlar için revaklardan ya da odalardan ve bölmelerden birinin hazır tutulmasına dikkat edilmelidir. Bu odalar hastalar için (modernlerin ifadesiyle) bekleme odası, yatak odası ve revir olmak üzere ayrı ayrı düzenlenmelidir. Bahsettiğimiz bu odalar terasa bitişik olmalıdır. İç terasın çapraz tarafı bahçeye dönük kısmı sütunlarla desteklenmiş, gösterişli ve geniş bir revak şeklinde olmalıdır. Yine üçüncü terasta, her üç yana da güzel revaklar ve sütunlar yerleştirilmeli, dahası, terasın önü açık olmakla birlikte bahçeden serinlik alabilmelidir. Ayrıca ikinci terasta çapraz duran iki köşeye zengin gösteren incelikli iki bölme (günümüzde buna *cabinetus* derler) işlenmesi ve yapılması gerekir, buraya taş döşenmekle birlikte, avlu zengin işi olmalı ve burada, ortada bulunan hoş bir kubbeyle beraber,

kristal camdan bir pencere bulunmalıdır. Bu küçük odalar saygınlık uyandıran ve ilgi çeken her tür süslemeyle doldurulabilir. Daha üstteki revaklarda (eğer mümkünse), duvarların yakınındaki farklı noktalarda su fışkıran küçük fıskiyeler olmasını isterim, bu fıskiyeler sularını saklı borulardan almalıdır. Üstteki terasın iç kısmı revaka ve sağlıklı bireylerin kullanımına ayrılıp iyi düzenlenmiş olan yürüyüş yoluna bakacak şekilde oluşturulmalıdır. Saray örneği hakkında söyleyeceklerim temelde bu kadar, banyolar ve balık havuzlarından bahsetmiyorum. Yalnız, yapının önüne gelmeden önce, geçeceğiniz üç avlu olmalıdır: İlk avlu yeşillik içinde, bitkiyle örtülü ve duvarla çevrili olmalıdır, dahası, duvar yanında düzenli bir şekilde dizilmiş ağaçlar bulunmalıdır. İkinci avlu aynı genişlikte olmakla birlikte, duvarlarında küçük kuleler bulundurmalı ve aynı hoşlukta olmalıdır. Üçüncü avlunun ön kısmında, çevresinde herhangi bir yapı istemediğim, dört açılı bir yapı bulunmalıdır, yine bu yapının etrafında çıplak duvarlar da olmamalıdır, buna karşılık sütunlar üzerine eğik olmayan, tepesi gümüş kaplı ya da dörtgen bir taşla örtülü, dahası çevresi küçük ve güzel heykellerle süslenmiş olup duvarında bronz kapısı bulunan bir yürüme alanı yerleştirilmelidir. Aile hizmetindeki kişilerin kullanacağı bütün yapılara gelince, bunlar saraydan belli bir uzaklıkta olmalıdır, buna karşılık bu yapılardan saraya geçiş olarak kullanılmak üzere üstü kapalı alçak revaklar da yapılmalıdır.

XLIV
Bahçeler Üzerine[1]

Tanrı ilkin bahçeyi yarattı.[2] Hiç kuşku yok ki, bahçe insanın içini ferahlatan unsurlar arasında en doğalı olarak yerini almıştır. Gerçekten de, insanların ruhunu en iyi o yeniler ve avutur, o olmadan yapılar ve saraylar sadece bir elişi olarak kalır ve doğanın tadı alınamaz. Dikkatle baktığınızda açıkça göreceksiniz ki, nesiller kültürlenip uygarlaştıkça, bahçelerin güzel olması daha çok kusursuzluk gerektiren bir işmiş gibi, bahçelerin güzelliği ve gözalıcılığından ziyade yapıların şıklığına önem verilir olmuştur.

Kraliyet bahçelerinin yılın her ayına göre ayrı düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum: Her ay, o ay filizlenecek ve açacak çiçekler dikilmelidir, örneğin aralık, ocak ve kasım ayının sonuna doğru, kış boyunca yeşil kalacak bitkiler dikilmelidir, bunlar çobanpüskülü, sarmaşık, defne, ardıç, servi, porsukağacı, şimşir ağacı, çam, köknar, gül, lavanta, beyaz, mor ve mavi Cezayir menekşesi, yavşanotu, gökkuşağı yaprakları, gerekli sıcak ortam sağlanabilirse, portakal, meyve veren mersin ağacı ve limon, yine sıcağa karşılık duvar dibinde mercanköşkü olabilir. Ocak ayının sonuyla şubatta,

1 İngilizcesinde XLVI.

2 *Eski Ahit*, Tekvin 2.8.

bu dönemde çiçek açan Germen kamelyası ya da dulaptal, sarı veya açık mavi renkte bahar çiğdemi, çuha çiçeği, dağ lalesi, erken açan lale, doğu sümbülü, bodur süsen ve tuğu şahı dikilmelidir. Mart ayında bilhassa menekşe türünde olmak üzere, zamanından önce açan erguvan, sahte nergis safranı, geç açanlar olarak badem, şeftali, kızılcık ve böğürtlen dikilebilir. Nisan ayında kat kat beyaz menekşeler, duvar safranları, şebboylar, yabani çuha çiçeği, süsenler ve türlü zambaklar, biberiye, laleler, kat kat yapraklı şakayık çiçeği, ak nergisler, hanımeli, kiraz, armut, farklı türden çiçek açmış erik, yapraklanmış ak diken ve leylak dikilebilir. Mayıs ve haziran için, karanfilin her türlüsü ve özellikle de koyu pembe olanı, geç açan misk gülü dışında her türden gül, yaygın hanımeli, çilekler, sığırdili, küpeçiçeği, tekli ya da kat kat açılan Afrika çiçeği, meyve veren kiraz, Frenk üzümü, meyveli incir, İda böğürtleni, asma, lavanta, ak çiçekli salep otu, titrek otu, inci çiçeği, çiçek açan elma ağacı, gök mavisi çiçeği dikilebilir. Temmuz ayında her türden şebboy, misk gülü, ıhlamur, armut ve her tür meyve, örneğin erken açan erikler dikilebilir. Ağustos ayında her türden erik, armut, kayısı, sarıçalı, fındık, kokulu kavun ve her renkten bıldırcın otu ya da mahmuz çiçeği dikilebilir. Eylül ayında üzüm, elma, her renkten gelincik, şeftali, sarı şeftali, nektar, kızılcık, kış armudu ve ayva dikilebilir. Ekim ve kasım başında üvez, muşmula, yaban eriği, geç açan gül, çiçek veren dikenli defne ve benzer bitkiler dikilebilir. Unutulmamalı ki, saydığımız bu bitkilerin hepsi Londra iklimine uygundur. Ancak bir yerin koşullarına uygun olarak, her daim baharı[1] yaşamak isterim.

Çiçeklerin havaya yayılan kokusu (tıpkı bir müziğin ezgisinde olduğu gibi), onları elinizle koparmanızdan çok daha anlamlı olduğuna göre, o halde başka hiçbir şey, çiçeklerin kokusundan duyduğunuz hazzı, bugüne değin güzel bildiğiniz çiçeklerden ve bitkilerden hangilerinin kokusunun hava-

1 krş. Vergilius, *Eclogiae* 2.148.

ya yayıldığını bilmekten daha fazla coşturmaz. Soluk renkli güller kadar böğürtlenlerin kokusu da büyüdükçe yoğunlaşır, havada kaybolmaz; dolayısıyla onların bulunduğu çalıların arasından geçerseniz, hiçbir koku almazsınız, gerçi sabah çiyi üzerlerine düştüğünde de bunu deneyimleyebilirsiniz. Defne de büyürken, pek koku salmaz, keza biberiye ve mercanköşk de öyledir. Bütün çiçekler içinde (büyürken) havaya en tatlı kokuyu salan menekşedir, özellikle de, dönem Nisan ortası ya da Ağustos sonuysa, kat kat şeklinde olup her yıl iki defa açan beyazı böyledir. Onu misk gülü takip eder, kurumaya başlamış çilek yaprakları da havaya iç açıcı, hoş bir koku yayar. Sonra asma çiçeği gelir, bu ilk defa toplanan asmanın serpildiği çiçektir, çimdeki toz yığınını anımsatır. Daha sonra kokulu çiçekler, sonra çok hoş koku salmakla birlikte pencere oyuğuna ya da terasta yatak dibine yerleştirilen duvar çiçekleri gelir. Daha sonra büyük ve küçük yaban gülü, ıhlamur çiçeği, biraz uzaktaysa hanımeli, son olarak da lavanta gelir. Fasulye çiçeklerinden, kır bitkileri olduğu için, bahsetmiyorum. Ancak şu üçü ayak altında ezildiğinde havaya pek hoş bir koku yayar: Abdestbozan otu, kekik ve yaban nanesi. Dolayısıyla üzerine bastıkça kokusunu almak istiyorsanız, yürüyüş yoluna onlardan serpmeniz gerekir.

Bahçenin alanı (daha önce yapılardan bahsederken üzerinde durduğumuz saray bahçelerini kastediyorum) otuz dönümden az olmamalıdır, yine üç bölümden oluşması ve girişte bir çimenlik, çıkışta sık çalılık ya da bir fundalık, ortada ise bahçenin kendisi bulunsa iyi olur. Her iki tarafta da gezinti yolu olmalıdır. Ayrıca bir bahçede çimenliğe dört, fundalığa altı, yanlardaki gezinti yollarına dörder, bahçenin kendisine ise on iki dönümlük yer ayırmak gerektiğini düşünüyorum. Çimenlikten iki türlü tat almak mümkündür: Birincisi, başka hiçbir şey insanın gözüne, yeterince biçilmiş ve hoş bir biçimde yeşillenmiş bir çimen kadar güzel görünmez; ikincisi, çimenliğin ortasından uzanan güzel ve geniş yoldan bahçeyi sa-

ran büyük çite doğru yürüyüş yapılabilir. Ancak bu yol uzun olacağından ve yılın ya da günün en sıcak anlarında bahçe gölgeliğine varmak adına çim yolundan yürürken Güneş'ten kaçılamayacağından, çimenlikten geçen yolun her iki yanına, üstü tahtayla örtük olan on iki ayak yüksekliğinde çitler çekilmeli, buradan bahçeye daimi gölgelik altında geçebilirsiniz. Yapının pencerelerinde uzanan ve farklı renkteki topraklardan yapılan şekil ve figürlere gelirsek, kuşkusuz bunlar ufak olmalıdır. Bu tarz süslemeleri genelde pastalar üzerinde görebilirsiniz. Bahçe için en uygun şekil karedir, çevresi ise kemerli olmak üzere pek güzel bir çitle çevrili olmalıdır. Neredeyse on ayak yüksekliğinde ve altı ayak genişliğinde tahtadan direkler üstünde durmalı, aralıklar da kemerin üstünde aşağı yukarı dört ayak yüksekliğinde olmalı, üzerine, kemerin tepesine bir kuş kafesi alabilecek genişlikte kuleler konulmuş ahşap bir korkulukla süslenmelidir. Yine kemerler arasında kalan her altın kaplama, eşiğe, üzerlerinde Güneş ışınlarının âdeta dans edeceği yuvarlak geniş camlardan rengârenk süsler yerleştirilmelidir. Bana kalırsa bu çit, yanları pek dik olmayan, tatlı bir eğime sahip, altı ayak yüksekliğinde ve çiçeklerle örtülü bir tümseğe yapılmalıdır. Ayrıca bahçenin dört tarafının da tamamen toprakla kaplı olmasından yana değilim, her köşede yeterli bir açıklık ve çeşitli yürüyüş alanları bulunmalıdır. Üzerine konuştuğumuz bu yürüyüş alanları çimenlikten gelen gölgeli yolla birleşmelidir. Aslına bakılırsa bahçenin girişi ve çıkışındaki bu tarz gezinti yerlerinin hepsi çitle çevrilmemelidir, aksi halde girişte o güzel çimenlik, çıkışta ise sondaki kemerler arasından görülebilen fundalık manzarası engellenmiş olur.

Büyük çitler ardındaki alanın düzenlemesini insanların beğenisine bırakıyorum, ancak yine de çok yoğun ve aşırı karmaşık düzenlemelerden kaçınmanızı da öneririm. Örneğin ardıcın ya da başka bahçe bitkilerinin budanmasıyla bazı şekiller elde edilmesinden pek hoşlanmam, bunlar çocukça-

dır. Küçük piramitlerle bezenmiş pervazlara benzeyen gösterişsiz yuvarlak çitler göze hoş gelir. Yerine uygun olarak sütunların ve yüksek piramitlerin ahşap kaplamalı ve işlemeli olmasını isterim. Gezinti alanlarının geniş ve açık olmasını isterim. Yine gezinti alanlarının yan tarafı daha dar ve örtülü olmalıdır, buna karşılık bahçenin ortasında olmaları düşünülemez. Bahçenin ortasında güzel bir tepecik bulunmasını, bunun üç çıkışı ve yanında da üç gezinti yerinin olmasını tavsiye ederim, böylece burada dört kişi aynı anda yürüyebilir. Bu gezinti alanının, üzerinde korkuluğun bulunmadığı kusursuz bir çember olmasını isterim. Tepecik otuz ayak yüksekliğinde olmalı, en tepesinde de çok camı olmayan bacalarla güzelce süslenmiş hoş bir konukevi bulunmalıdır.

Dikkat çeken çeşmeler hem güzel birer süstür, hem de serinlik verir, ancak göletler ve su birikintileri rahatsızlık verir, zira hem bahçeyi bozar, hem de bol bol yosun, kurbağa ve benzer şeylere neden olurlar. İki türlü çeşmeden bahsedebilirim: İlki kaynaktan çıkan suyu akıtır ve yuvalarından fışkırtır, diğeri ise otuz ya da kırk ayak kadar yer kaplayan ve içinde balık ya da balçık barındırmayan oldukça geniş bir su birikintisi şeklindedir. Birincisine bu ara sık kullanılan altın yaldızlı resimler veya mermerler rahatlıkla işlenebilir. Ancak asıl dikkat edilmesi gereken, suyun her zaman akmasını ve sarnıçta ya da bulakta durmamasını sağlamaktır, böylece su durmadığı için rengini kaybetmez, yeşile, kırmızıya ya da başka bir renge dönmez, yosun tutmaz veyahut kötü kokmaz. O halde suyun temiz kalabilmesi için her gün elle temizlenmesi gerekir. Yine çeşmeye çıkan bir merdiven ve çevresinde de göze hoş gelecek bir kaldırım olması iyidir. Banyo ya da yüzme havuzu olarak da adlandırmanın mümkün olduğu, birçok şekilde süslenebilir ve ilgi çekici hale getirilebilir olan başka bir çeşme türü daha vardır, ancak bundan şimdi ayrıntılı söz edemeyeceğiz. Sadece örnek vermem gerekirse, çeşmenin dibi ve hatta kenarları resim-

lerle süslü olabilir, çevresi farklı renkler sunan bir camla ve aynı şekilde gözalıcı parlak nesnelerle ışıldayabilir, etrafı küçük heykellerle süslenebilir. Ancak en önemlisi şudur: Önceki çeşme türü için söylediğim gibi, çeşmenin suyu sürekli akmalı, banyoya dökülen su her daim desteklenmeli, çekici kanallardan geçmeli ve sonra tekrar borular aracılığıyla dengeli bir şekilde toprak altına bırakılmalıdır, böylece su uzun süre bir yerde kalmamış olur. Aslına bakılırsa ilginç buluşlar yoluyla, sulara, onları taşırmadan yön vermek ve yine onları (ince tüy, cam bardak, kubbe ve çan gibi) farklı şekillerde ya da yapay kaya gibi şeylerden akıtmak göze hoş gelse de, bu ne sağlığa dokunur, ne de haz verir.

Bahçenin üçüncü bölümü olarak nitelendirebileceğimiz fundalığa gelince, onun olabildiğince doğal ortama benzemesini isterim. Gezinti yolunun etrafında dolanan ve dallarıyla pencerelerin önünü örten kimi bitkiler dışında buraya ağaç dikilmesinden de yana değilim. Zeminin hoş kokuları havaya yayılan güzel çiçeklerle bezenmiş, çevrenin ise açık ve ağaçsız olmasını isterim. Yine toprağa sık çalılık, kokulu böğürtlen çalısı, hanımeli ve asma yapraklarından başka, menekşe, çilek ve çuha çiçeği dikilmesinden yanayım. Gerçekten de bu bitkiler güzel koku yayıp, gölgede de iyi yetişir. Çalılıkların fundalıklar arasında belli bir sıra gözetilerek değil de gelişigüzel dikilmesini isterim. Köstebekler yapmış gibi duran küçük tepecikler oluşturmak (yer fundalıklarında görüldüğü gibi), ayrıca bunların kimisine yabani yer palamudu, Cezayir menekşesi, menekşe, çilek, çuha çiçeği, papatya, kırmızı gül, inci çiçeği, kırmızı karanfil, ayıpençesi gibi bodur ama göze hoş gelen kokulu çiçekler ekmek pek yerinde olur. Bazı tepeciklere küçük çalı fidanlar dikilebilir, bazıları da boş bırakılabilir, söz konusu fidanlar gül, ardıç, dikenli defne, sarıçalı (kokusu çok keskin olduğundan seyrek dikilse iyi olur), kırmızı Frenk üzümü, Bektaşi üzümü, biberiye, defne, kokulu böğürtlen ve başka türlerden de ola-

bilir. Ancak bu çalı fidanları biçimsiz olmasınlar diye sık sık budanmalıdır.

Şimdi de özel gezinti yolunun dört bir yanına gelelim, buralarda günün bir bölümü için bir gölgelik ayrılmalıdır. Bu yerin sert rüzgârlara karşı güçlendirilmesi gerekir, böylece bu siper sayesinde burada yürünebilecektir. Yine bu nedenden dolayı, rüzgârdan korusun diye, açık noktaların kapatılması gerekir. Gezenler ıslanmasın diye, bu kapalı gezinti alanının zemini bilhassa çimle değil, çakıltaşıyla dolu olmalıdır. Bu gezinti yollarının çoğuna her türden meyve veren ağaçlar dikilmelidir, bu ağaçlar dış duvara olduğu kadar, iç kesimlere de yakın olmalıdır. Meyve veren ağaçların dikilmesi için ayrılan toprağın geniş, sığ ve yumuşak olmasına dikkat etmeniz gerekir, buraya güzel çiçekler ekilebilir, ancak bu çiçekler seyrek olmalıdır, aksi halde ağaçlara zarar verebilirler. Toprağın her iki yanındaki ağaçlıklı yolların bittiği yerde, dış duvar yüksekliğinde tepecikler olmasını isterim, böylece tepecikte duran biri tarla manzarasını izleyebilir.

Yine ana bahçede, her iki yanında geniş meyve ağaçları bulunan gezinti yollarının faydalı olacağını söylemem gerekir. Gerekli bir düzenlemeyle, buralara, dikili meyve ağaçlarıyla suni gölgelik yaratan, hoş çardaklar da yerleştirilebilir. Ancak bunlarda da aşırıya kaçmamak gerekir. Bahçe olabildiğince açık, havadar ve ferah tutulmalıdır. Zira yılın ya da günün sıcak anlarında yürüyeceğiniz yandaki gezinti yollarında gölgelik bulmanızı da isterim. Yine bahçe, yılın daha sıcak mevsimlerinde, sonbaharda, sabahın erken saatlerinde ve akşamları ya da bulutlu havalarda gezilebilecek şekilde düzenlenmelidir.

Tabanı çim tortusuyla kaplanacak ölçüde geniş olmayan ve kuşların özgürce uçabileceği, istedikleri yere konabileceği ve yuva kurabileceği canlı bitkiler ve çalılarla donatılmayan kuş evlerinin olmasını istemem, ayrıca hiçbir kuş evi civarında kir birikmemelidir.

Eğimli olan ve farklı nitelikteki yükseltilerde bulunan gezinti yollarına gelirsem, bunlar doğanın birer hediyesidir, her yerde kendilerini göstermezler, biz de onları yakıştıkları her yerde oldukları gibi kabul ederiz.

Bir saray bahçesi örneğini, hem içine biraz öğüt katarak, hem de detaylı bir şekilde değil de genel hatlarıyla ortaya koymuş olduk. Bunu yaparken de en ufak masraftan kaçınmadık, zaten krallar için bu masraf bile sayılmaz, onlar günümüzde olduğu gibi, çoğun bahçe işinden anlayanlara danışır ve masraftan kaçınmayı akıllarına bile getirmezler. Bazen yücelik ve gösteriş adına heykel gibi şeyler dikerler, ancak bunlar bahçelerin verdiği doğal hazla ve kıvanç duygusuyla aşık atamaz.

XLIV
İş Görüşmesi Üzerine[1]

Genelde, yazışarak değil de konuşarak ve kendi başına değil de araya üçüncü bir kişiyi sokarak iş görmek daha iyidir. Yazışmak işe yarar, insan yazışma sayesinde isteğine verilen cevabı her an elinde tutabilir ya da kendi yazdıklarını her an kanıt olarak ortaya koyma ve yayımlama fırsatına sahip olur. Yine yazışma sayesinde, kişinin lafının kesilmesi ya da bölük pörçük dinlenmesi gibi bir korkusu olmaz. İnsan karşısındakinin saygısını kolayca kazanmak istiyorsa, kendisinden aşağıdaki insanlarla konuşurken yaptığı gibi, sözünü geçirdiğini gösterebilmelidir. İnsan parmak ucuyla dokunabildiği meselelerde, karşısında konuşanın gözündeki, jest ve mimiğine de yansıyan gerilimi görerek ne kadar ileri gidebileceğini anlayabilmelidir. Böyle kimseler genelde söylediklerini geri alma ve açıklama hakkını elinde tutmak ister. Aracıları seçerken, başkalarının işinden kendi namına ya da yararına pay çıkarmayı iyi bilen ve hatta kendilerine aktarılanı, daha da hoş karşılanmak adına, sözleriyle yumuşatan kişilerden ziyade, şaşmaz bir zihin yapısına sahip kişileri tercih etmek daha güvenli ve daha iyi bir davranış olacaktır, zira böyle kişiler yüklendikleri görevi iyi üstlene-

1 İngilizcesinde XLVII.

cek ve kendilerine aktarılan her şeyi harfiyen anlatacaktır. İşe, ilgi duyarak onu sahiplenecek kişileri atayın, bu, işi hızlandıracaktır. Yine bu kişilerin, yaptırılacak işe uygun olması gerekir, örneğin atak insanlar hak aramaya, ağzı iyi laf yapanlar ikna etmeye, kıvrak zekâlı olanlar gözlemlemeye ve araştırmaya, arsız ve hatta biraz laf anlamaz tıynette olanlar ise sonucu belirsiz işlere uygundur. Yine daha önceki işlerinizi üstlenip başarılı olmuş insanlara iş buyurun, zira bu onlara güven verir, dahası, böyle kişiler önceki unvanlarını korumak adına, kayanın yerini tümüyle değiştirmez.[1] Aklınızdan geçen, iş görüştüğünüz kişiyi kısa bir sorguyla rahatsız etmek ve baskı altına almak değilse, ona her şeyi baştan sona, bir çırpıda sunmaktan ziyade, sanki uzun süredir bekleniyormuş gibi, konuyu ilkin hafifçe tattırmanız daha iyidir. Yine, arzuları gerçekleşmiş birinden ziyade tutkulu birine iş buyurmak daha iyidir. Beraber iş görme konusunda başkasıyla anlaşırken, öncelikle tarafların işi ve yükümlülüğü belirlenmelidir. İşin karakteri öncelikli olarak belirlenmemişse ya da ortağınıza başka işlerde de ondan yararlanabileceğinizi, sizin aslında ne kadar da sağlam ve doğru sözlü biri olduğunuzu gösterememişseniz, doğal olarak ondan herhangi bir şey talep edemezsiniz. Her iş görüşmesi ya bir şeyi açığa çıkarmaya ya da bir şeyi tamamlamaya çalışır. İnsan gerçek yüzünü ya içini dökerken ve kendisini iyi bir şekilde kontrol etmeyi bilmediğinden öfkeyle hareket ederken ya da umulmadık bir anda köşeye sıkışınca, gerekli durumda herhangi bir yalan uyduramadığında gösterir. Bir insanı buyruk altına alıp etkilemek istiyorsanız, huylarını ve alışkanlıklarını, onu parmağınızda oynatabileceğiniz ölçüde öğrenmelisiniz. Onu ikna edebilmek için amaçlarını öğrenmeli, ürkütebilmek için zayıf yönlerini ve yeteneksiz olduğu noktaları dikkatlice gözlemlemeli, en nihayetinde, yönetiminiz altına alabilmek için ona yürekten bağlı arkadaşlarını kendi tarafınıza çekmeli-

1 Bacon "her şeyi berbat etmek" anlamında bir deyim kullanıyor.

siniz. İş görüşmesinde, amaçlarını ve eğilimlerini açıklamalarından sezemediğiniz insanların kurnazlık kokan aldatıcı sözlerine güvenmemeniz gerekir, hatta en iyisi böyleleriyle pek konuşmayarak onlardan bir şey beklememektir. İnsan çok zor işlerde ekip biçtiğinden hemen sonuç alma beklentisi içinde olmamalı, aksine kendisini hazırlamalı ve böylece adım adım gelişim göstermelidir.

XLVI
Yandaşlar, Yoldaşlar ve Dostlar Üzerine[1]

İnsan, kuyruğundaki tüyleri artırayım derken, kanatlarındaki tüylerden de olmamak için masraflı yandaşlardan biraz uzak durmalıdır. Masraflılardan anladığım da, sadece keseye dokunanlar değil, aynı zamanda istekleriyle bunaltan, kaba yaradılışlı insanlardır. Yandaşların genel olarak, gerektiğinde gözetilme, tavsiye alma ve haksızlığa karşı korunma dışında beklentilerinin olmaması gerekir. Yine uzak durulması gereken hizipçi yandaşlar ve dostlar, kendilerini başkalarına adamaz, tek yaptıkları, kendilerine düşkün olup yine kendilerine çalışmak ya da başka birine öfkelenmektir. Güçlü kimseler arasında görülen zihin çatışmaları genelde buradan doğar. Aynı şekilde kendilerine yararı dokunan insanların borusunu çalan goygoycu yandaşların verdiği zarar da az buz olmaz. Nitekim verdikleri zarar işleri bozmaktır: Efendilerinin şanını yürütürken bile (bunu gerçekten isteseler de) bunun bir bedeli olarak efendilerinin kıskanılmasına neden olurlar. Etrafı gözetlemekten başka bir şey yapmayanlar ve aile sırlarını yayıp başkalarının kulaklarına fısıl-

1 İngilizcesinde XLVIII. İngilizce edisyonlarda (1597, MS, 1612, 1625) bu denemenin ismi "Of Followers and Friends"tir [Yandaşlar ve Dostlar Üzerine].

dayanlar, bilhassa tehlikeli olan yandaş türünü oluşturur. Oysa böyle insanlar genelde efendilerinin nezdinde büyük bir saygı görür, zira böyleleri pek nazik olmakla birlikte iyi laf taşır. İnsanların kendi mesleğinden birini (sözgelimi savaşlarda yararlı hizmet etmiş bir askeri) korumaya alması her daim güzel bir âdet sayılmış, monarşilerde iyi bir davranış örneği olarak kabul görmüştür, yeter ki bu aşırı bir gösteriş ve halk yardakçılığı için olmasın. Hiç kuşku yok ki, başkaları tarafından desteklenmenin en yücesi, bir kişinin, herkesin değerini ve erdemini, mesleki yeteneğini ve koşullarını iyi bildiği için desteklenmesidir. Ancak niteliklerinde dikkat çekici hiçbir farklılık yoksa, seçkin insanlardan ziyade sıradan insanları tercih etmekte fayda vardır. Dürüst olmak gerekirse, kötü durumlarda, işin üstesinden gayretle gelebilen çalışkan insanlar, gerçekten erdemli olduğu söylenen kişilerden daha yararlı olur. Kuşkusuz, yönetimdeki en iyi davranış, aynı seviyede bulunan insanları dostluk bakımından bir tutmaktır, gerçekten de bir azınlığa büyük bir lütufta bulunmak, o kişileri fazlasıyla şımartır, diğerlerini ise art niyetli kılar, zira belli bir işte aynı koşullarda çalışanlar, eşit lütuf görmeyi hak sayarlar. Buna karşılık tercihen özel ayrıcalık tanıdığınız kişilerle çalışmanız da faydalıdır, zira bu, daha dostça iş buyurulan bu kişileri daha minnettar, diğerlerini ise bilhassa göreve hazır kılar, buna bağlı olarak bütün lütuf bir hakmış gibi dağıtılmadığından, hakkını alamama gibi bir şikâyet söz konusu olmayacaktır. Kuşkusuz, kimseye ölçüsüz değer vermemeye özen göstermelisiniz, zira zaman geçtikçe başlangıçtaki bu değere uygun bir yanıt verilemeyebilir. Karar alma ve yönetme işi (söylendiği gibi) bir arkadaşın elinde olmamalıdır, zira bu zihin zayıflığına neden olur, dahası söylentilere ve kara çalmaya olanak tanır. Bizlere doğrudan saldıramayan birçok kimse, dostumuza hakaretlerle saldırmaktan çekinmez, bu şekilde onurumuzu yaralar. Yetki sahibi olanların çokluğu ve bölünmüşlüğü daha kö-

tüdür, zira bu bizi (burada da söylendiği gibi) sürekli karar değişikliğine ve tam anlamıyla tutarsızlığa iter. Birkaç dosta danışmak daha onurlu ve yararlı bir davranıştır: *Seyirciler oyunculardan fazlasını görür her zaman*, hatta (başka bir atasözünün de dediği gibi) *tepeyi en iyi vadi gösterir*. Gerçek dostluğa yeryüzünde nadiren rastlanır ve pek azı atalarımızın övdüğü türden, eşit kişiler arasında yaşanır.[1] Gerçekte olansa, talihleri tarafından birbirine bağlanabilmiş, yüksek ve alçak mevkideki insanların dostluğudur.

1 Bacon burada Orestes ile Pylades, Theseus ile Prithous, Damon ile Pythias arasında yaşanan türden bir dostluğu kastediyor olmalıdır. Nitekim Aristoteles, Seneca ve Q. Curtius gibi filozoflar gerek yaşam tarzları, gerekse mevcut koşulları bakımından birbirine eşit insanların dost olabileceklerine inanmıştır (DEVEY 133-4), Bacon da bu yaklaşımı sergiliyor olabilir. krş. AKŞİT 190.

XLVII
Ricacılar Üzerine[1]

Birçok iş ve yolsuzluk yapılıyor, özel talepler kamu yararını zedeliyor. Özünde iyi olan birçok işe kötü niyetle sarılıyorlar, iş yapma gibi bir amaçları da yok, sanıyorum ki, böylelerinin içi sadece bozuk değil, aynı zamanda hilekârlıkla da dolu. Talebini eliyle teslim edip hevesle işe sarılan ancak en nihayetinde işi verimli yürütmek için kılını kıpırdatmayanlar vardır. Ancak bu kişiler söz konusu işi başkalarının emeğiyle halledebileceklerini anlarlarsa, itibar da kazanır, ikinci bir ödeme de alır, hatta daha sonra, iş görürken, ricada bulunanın ümidini bile kendi yararı için kullanırlar. Bazısı da sadece başkalarının görülmekte olan işlerine engel çıkarmak için ya da başka bir uygun kılıf hazırlayamadığında, başka bir talebi yerine gelsin ve ona uygun ortam oluşsun diye ricada bulunur, sonra da, kendisine talebi sorulduğunda, hiç kaygılanmaz ya da genelde başkalarının işlerini kendi işlerinin hallolması için bir köprü sayar. Bazısı da öyle kötü niyetli davranır ki, karşı tarafa ya da başka bir talep sahibine yaranmak için, talepleri, reddedeceğini bile bile kabul eder.

Kuşkusuz, kişi konuyu doğru düzgün düşünürse, her talepte bir tür hak bulunduğunu görecektir: Adalet talebiyse

1 İngilizcesinde XLIX.

eşitlik, görev talebiyse istihkak aranır. Doğal eğilimi kişiyi adalet sağlamada, haksız tarafı kollamaya iterse, otoritesini, ziyadesiyle arayı bulmakta kullansın, husumeti sürdürmekte değil. Doğal eğilimi, kişiyi, görevlendirme konusunda daha az hak edeni kayırmaya iterse, en azından o hizmeti daha çok hak eden aleyhine her türlü suçlamadan ve kötü sözden imtina etsin. Yeterince anlamadığın talepleri, talep sahiplerini uygun konuma yükseltip yükseltemeyeceğini sana söyleyebilen, güvenilir ve kıvrak zekâlı bir dostuna göndermelisin; açık ki, sağduyulu ve kaygı güden bir karar için böyle bir arkadaş tercih edilmelidir, aksi halde herhangi bir şey seni aldatacaktır. Ricacılar yaşadıkları çağdaki gecikmelerden ve hep yarına bırakılmaktan öyle bıkmıştır ki, artık onlar için doğruluk ve dürüstlük, daha işin başında reddedilmek ya da her ne şekilde olursa olsun, salt işin yerine getirilmesinin amaçlanması ve gereğinden fazla teşekkür beklenmemesi, sadece övgüye değer değil, aynı zamanda şükredilmesi gereken birer davranış halini almıştır. Lütuf taleplerinde, talebin önceden sunulmuş olması asla önem arz etmemelidir ki ricacının atanacağı makama duyduğu güvenin de bir değeri olabilsin, öyle ki kişi hakkında kendisi sayesinde bilgi edinilebilmişse, bu onun zararına olmamalı, aksine kişi başka şekilde ödüllendirilmelidir. Talep edilen şeyin değerini bilmemek bir cahilliktir ve hatta kişiye bitkinlikle hakkını teslim etmemek şuursuzluk göstergesidir. Talepleri iyi saklamanın sürekliliğe yararı hiç de az değildir, talepleri açığa vurmak adaylardan bazılarının ümidini kırabilir, bununla birlikte bazılarını da bileyip ateşleyecektir. Kuşkusuz, talepler için en önemli husus zamandır. Demem o ki, gözetilecek zaman özellikle de talepleri reddetme ya da onaylama yetkisine sahip olanların zamanı değil, kuşkusuz, taleplerle ilgili olarak kendilerine karşı çıkmalarından haklı olarak korkulan kişilerin zamanıdır. Talebinizle yakından ilgilenecek kişiyi seçerken onun büyüklüğünden ziyade işe uygunluğuna bakın, dahası her

işe bulaşmış birinden ziyade çok az işe karışmış birini tercih edin. Reddedilen bir talebin tekrar sunulması bazen bizatihi kabul edilmesiyle aynı sonucu doğurur, tabii ki kişinin, kendisini ruhen çökmüş ve kötü etkilenmiş göstermemesi koşuluyla. *Hakkın olmayanı iste ki, hakkını alasın*[1] kuralı kişinin nüfuzu olduğunda, kötü değildir, diğer durumlarda ise yükselmeyi ya da en azından nüfuz etmek istediğiniz yere adım adım ilerlemeniz çok daha iyidir. Aksi takdirde kişi en başta ricacıyı kaybetme riskini almış olur, neticede hem ricacısını hem de daha önce bahşettiği lütfu kaybetmek istemez. Yetki sahibi kişilerden mektup istemek kadar kolay bir şey olmadığı görülür, ancak bu mektuplar doğru dürüst amaçlar için kullanılmazsa, mektubu yazanın adına da bir o kadar zarar verir. Devlette her talebi yerine getirmeye çalışan insandan daha zararlı bir insan türü yoktur, nitekim böyle insanlar tam anlamıyla bir yıkım ve kamu işlerinde bir salgın hastalık gibidir.

1 Quintilianus, *Institutio Oratoria* IV.5.16.

XLVIII
Öğrenim ve Kitap Okuma Üzerine[1]

Öğrenim ve kitap okuma, düşüncelere dalmaktan haz duymayı, dil inceliğini ve kişinin işleri yoluna koymasını sağlar. Bunların hazza katkısı bilhassa kişi kendi başına kaldığında ve inzivada anlaşılır; dil inceliğine katkısının resmî olduğu kadar samimi konuşmada da yeri vardır ve kuşkusuz, işleri yoluna koymaya sağladığı katkı öyle bir noktaya varır ki, bir mesele bu sayede daha kesin bir yargıyla ele alınır ve çözülür. Nitekim sorunları halletmekte uzman olan kişiler muhtemelen işleri sürdürmeye de uygundurlar ve belli konularda hiç de kötü olmayan bir yargı gücünü kullanırlar. Kuşkusuz önemli sorunlarla ilgili öğütler, sorunların tespiti ve doğru yönetimi, ziyadesiyle okumuş kimselerin işidir. Okumaya ve öğrenime aşırı zaman ayırmak bir tür uyuşukluktur; bunlardan süs için yararlanmak ise sadece düşkünlüktür ve düşkünlüğün kendisine yarar, herhangi bir ilerleme kaydedilmez, okunan ve öğrenilen konulardan hareketle sadece ilmin kurallarına sadık kalınarak belli bir ekolün düşüncesi kabul edilir. İlim, karakteri tamamlar, bunun yanında ilmin kendisi de deneyim sayesinde tamamlanır. Öyle ki, doğal ni-

1 İngilizcesinde L. İngilizce edisyonlarda (1597, MS, 1612, 1625) denemenin adı "Of Studies"'tir [Çalışmalar Üzerine].

telikler, budanmamış, makaslanmamış, kendi başına bitmiş otlara benzer, buna karşılık ilim deneyimle pekiştirilmezse verdiği öğütler fazlasıyla genel olur. Kurnaz insanlar ilmi küçümser, sıradan insanlar ona hayrandır, bilgeler ise onun nimetlerinden olabildiğince yararlanır; kuşkusuz, ilim kendisinden nasıl doğru yararlanılacağını hakkıyla öğretmez, aksine bunu sağlayan, ilmi aşan ve onun ötesine geçen bilgeliğin kendisidir, ki o da büyük ölçüde gözlemden meydana gelir. Ne karşı çıkmak, ne tartışma savaşlarında şiddetle bir şeyler iddia edebilmek, ne öne sürülen her şeyi kabul etmek, ne yazarın sözcükleri üzerine yemin etmek, ne de en nihayetinde konuşmalarda kendinle övünebilmek için kitap okumalısın; aksine, bilgini pekiştirmek, derinleştirmek ve yargını belli bir derecede kullanabilmek için okumalısın. Tadımlık kitaplar vardır; kimi kitapların da tekrar tekrar okunarak yutulması gerekir. Oysa çok az kitap vardır ki, ağızda çiğnemek de aynıdır onları, hazmetmek de. Demem o ki, bazı kitaplar vardır, kısım kısım göz atılır; başka bazı kitaplar vardır, baştan aşağı okunur, sayfaları bir çırpıda çevrilirken; çok az kitap vardır ki, sayfaları dikkatle çevrilir ve her sayfasına özenle göz atılır. Yerine başka kitaplar ve muadil eserler okuyabileceğin ya da özetini tercih edebileceğin birçok kitap bulursun. Gerçek şu ki, ancak zayıf argümanlar ve değersiz yazarlar söz konusu olduğunda bunun olmasını tercih ederim. Zira (bahsettiğim türden) bu kitaplar, başkalarının eserlerinden damıtılmıştır, tıpkı avamın ticaretini yaptığı damıtılmış sular gibi, içerikleri yavandır. Okuma, insanı olgun ve tam teşekküllü, tartışma ve konuşmalar ise kıvrak zekâlı ve hazırcevap kılar; yazma ve bilgilerin derlenmesi okunanları zihne kazır ve derinlemesine yerleştirir. Dolayısıyla insan eğer not almaya üşenen ya da müşkülpesent biriyse, iyi bir hafızaya ihtiyaç duyar; konuşmalara pek katılmayan biriyse, kıvrak zekâlı olmaya gerek duyar; ketum diye adı çıkmışsa, ihtiyacı olan sadece şudur: Sayesinde bilmediklerini de biliyormuş

gibi görüneceği bir ustalıktan yararlanmak. Tarih okumak insanı bilge, şiir okumak zeki, matematik ilmini okumak ise ağırbaşlı kılar; doğa felsefesi yargıyı derinleştirir, ahlâk felsefesi ise davranışlara ağırlık katar; diyalektik ve retorik dikbaşlılık ve tartışmada kıvraklık kazandırır: (Birinin söylediği gibi) *Öğrenim davranışlara nüfuz eder*.[1] Ancak akılda, uygun bir öğrenim sayesinde giderilip ortadan kaldırılamayacak doğal ve yaradılışa özgü bir engelin bulunması enderdir. Top oyununun taşa ve böbreklere, ok atmanın ciğerlere ve göğse, ata binmenin de başa iyi gelmesi, yürüyüşün karın bölgesini yumuşatması gibi, bir kimse, zihni karışık ve dalgınsa, matematiğe yoğunlaşsın, zira matematik kanıtlamalarında zihin biraz dalarsa, yeniden başlamak zorunda kalır. Kişinin zihni, unsurları ayırmaya ve ayrımları deşmeye uygun değilse, skolastikleri kendine örnek alsın, zira onlar *kimyonu kırk yaranlardır*.[2] Kişinin zihni konudan konuya geçmekte yavaş kalıyorsa, başkalarının bir hususu kanıtlayışını ve aydınlatışını kavramayı ya da doğru değerlendirmeyi bilmiyorsa, hukukçuların davalarına katılsın. Bu yolla her bir zihin ilimden kendi hastalığına uygun bir ilaç bulabilir.

1 Ovidius, *Heroides* 15.83.

2 "Kimyonu kırk yaranlar" (Cymini sectores) için bkz. Aristophanes, *Arılar*, 1357.

XLIX
Partiler Üzerine[1]

Kuşkusuz, birçok kişi, kralın devletini yönetirken ya da büyük bir adamın eylemlerini kontrol ederken, güçlenmiş partileri bilhassa gözetmesi gerektiğini, hatta bunun bilgeliğin temel bir ilkesi olduğuna dair hiç de sağlıklı olmayan bir görüşü savunur. Oysa en büyük bilgelik, ayrım gözetmeksizin herkesi ilgilendiren ve farklı partilerdeki insanları bir araya getiren meseleleri yoluna koymak, bireyleri tatlı dille ikna edip birleştirmek ve uzlaştırmaktır. Alt sınıftan insanlar, hırslıysalar, bir partiye katılmak zorundadır; kuşkusuz pek güçlü olan ve halihazırda onur sahibi olan kişilerin, herhangi bir partiye katılmadan kendilerini aynı şekilde göstermeleri daha doğrudur. Hırslı kişiler bir partiye katılırken son derece dikkatli olmalıdır, öyle ki partilerden birine bağlı olmakla birlikte rakip partiye nefret duymayan biri olarak görünmelidir, böylece partiler aracılığıyla onura varan yolu genişletmiş olurlar. Alt sınıftan gelen nispeten zayıf bir parti, birliktelik bakımından büyük ölçüde daha sağlam ve daha istikrarlıdır, bunlarda çoğun gözlemlenebilen ise, nispeten çoksesli ancak yine de son kertede ölçülü olan partinin, az sayıdaki ısrarcı ve dikbaşlı kişiyi yıldırıp

1 İngilizcesinde LI.

kovduğudur. Partilerden biri dağıldıktan sonra, beklemede olan diğeri de yeni partilere bölünür, tıpkı Lucullus ile soyluların partisinin Pompeius ile Caesar'ın partisine karşı yeterli bir süre dayanması gibi: Açıktır ki, Senatus ile soyluların otoritesi çöktükten sonra, Caesar ile Pompeius'un partisi de çok geçmeden parçalandı. Benzer şekilde Antonius ile Octavianus Caesar'ın partisi de, Brutus ve Cassius'a karşı bir süre ayakta kaldı, ancak Brutus ile Cassius'un birlikleri yenilince, Antonius ile Octavianus da çok geçmeden birlikleriyle birlikte dağıldı. (Diyeceksin ki) bu örnekler, çatışan partileşmeleri göz önünde bulunduruyor. Ancak aynısı hususi partileşmeler için de geçerlidir. Nitekim partilerde önce ikincil konumda olan kişiler, partinin bölünmesiyle birlikte, genelde birincil konuma geçerler, buna karşılık yine de çoğun bütün güçlerini yitirirler. Gerçekten de çoğu kimse asıl muhalefetteyken güçlüdür, buna gerek kalmayınca da, çok geçmeden faydasız oluverirler. Sıkça meydana geldiği gözlemlenen bir başka şey de, çok sayıda insanın, oy toplayıp, kuşattığı konuma yerleşince, rakip partiye de yanaşmasıdır; belki de böyleleri mevcut partinin kendisine olan bağlılığının ve desteğinin kesin olduğunu, bu yüzden kendisini yeni dostlar arasına katması gerektiğini düşünür. Partiler arasındaki kaypak biri, çoğun kazançlı çıkar, zira terazinin kefeleri çok uzun süre hareketsiz kaldıktan sonra, nihayet sadece bir kişinin diğer kefeye geçmesi zaferi getirir ve herkes ona şükran borçlu olur. Saflar arasında tarafsız hareket etmek, hiçbir yöne eğilim göstermemek, her daim ölçülü bir arzudan kaynaklanmaz, kurnaz bir düşünceden de kaynaklanır: Sadece kendi çıkarını gözeten biri olmakla birlikte iki karşıt partiden de yarar sağlayabileceğini umut eder. Kuşkusuz kendisiyle ilgili şu sözün havada uçuştuğu Papa, İtalya'da kuşkuya sebep olur: *Padre commune*.[1] Bu ifade Papa'nın her şeyi soyunun yüceliğine atfetme arzusun-

1 "Toplumun babası."

da olduğuna yorulur. Kralların her şeyden önce, kendilerini tebaasının partilerinden birine açıkça dâhil etmemeye dikkat etmeleri gerekir, zira devlet içinde konfederatif birlikler, monarşiler için her daim yıkım anlamına gelir. Nitekim itaatten anladıkları idareye olabildiğince sağlam itaattir ve hatta kralı âdeta "bizden biri"[1] olarak telakki ederler. Fransa Birliği'nde[2] görülen tam da buydu. Partiler gücü ele alıyorsa ve açıkça birbirleriyle çatışıyorlarsa, bu kralların idaresinin zayıfladığının işaretidir, dahası bu durum, kralların otoritesini ve işlerini büyük ölçüde tehdit eder. Partilerin hareketi, kralların altında, (gökbilimcilerin söylediği gibi) kendilerine has hareketleri olan, ancak bununla birlikte ilk hareket gücünün çevirmesiyle yavaşça dönen ikincil kürelerin hareketlerine benzer olmalıdır.

1 *Eski Ahit*, Tekvin 3:22.

2 bkz. (XV) "Başkaldırılar ve Karışıklıklar Üzerine".

L
Görgü Kuralları ve İncelik Üzerine[1]

Nasıl ki işçiliği az olan bir mücevherde, taşı sade ve parlak bırakmak gerekirse, ben de gerçekte neyse o olana birçok erdem yüklüyorum. Kuşkusuz dikkatle incelenirse, kazançta olan şey övgüde de bulunur, nitekim şu deyiş anlamlıdır: *Az kazanç keseyi ağırlaştırır*. Gerçekten de az kazanç yaygındır, oysa büyük kazanç nadiren görülür. Benzer şekilde, çok açıktır ki, küçük erdemler daima işe yaradığı için büyük övgüler toplar, insanların gözüne takılır. Buna karşılık büyük bir erdemi hayata geçirme fırsatı kesinlikle nadiren doğar. Bu yüzden böyle bir erdemin, kişinin şanına ve saygınlığına büyük katkısı olur ve (Kastilya Kraliçesi Isabella'nın hep söylediği gibi), insan incelik ve görgü kurallarına uyuyorsa, *âdeta asla değerini yitirmeyen tavsiye mektuplarına* sahip sayılabilir. Bunları edinebilmek için, onları küçümsemek dışında neredeyse başka hiçbir şeye ihtiyaç yoktur, zira insan böylece aynı nitelikleri başkalarının davranışlarında da gözlemleyecek ve kimse başkasından ümidini kesmeyecektir. Nitekim üzerlerine fazla düşerse, bunlar değerini kaybeder. En iyisi bunların, hiç üzerine düşülmemiş ve doğal görünen bir halde karakterde yer etmesidir. Kimisinin yüz ifadesi, jestleri ve

1 İngilizcesinde LII.

diğer uzuvları, her hecesi ölçülü olan mısralara benzer, ancak kendisini böylesine önemsiz şeylere kaptıran biri önemli şeyleri kavrayabilir mi? Görgü kurallarına uygun davranışları başkalarından esirgemek, onlara aynı kuralları senden esirgemelerini öğretmek gibidir, bu anlaşma gereğince sen de kendini değersizleştirmiş olursun. Özellikle de arada pek yakınlığının olmadığı ya da müşkülpesent insanlar karşısında görgü kurallarını terk etmemek gerekir. Kuşkusuz bunlarda aşırıya kaçmak ve (bazılarının yararlandığı türden) açıkça mübalağalı bir konuşma da sadece rahatsız etmez, aynı zamanda söylenenlerin inanılırlığını ve ağırlığını tamamen azaltır. Hiç kuşku yok ki, konuşma esnasında sıradan laflar arasına, insanları açıkça ayartacak ve şaşırtarak etkileyecek, tam yerine denk geldiğinde çok yararlı olacak sözler serpiştirmek dinleyicinin beğenisini kazanmanın akıllıca bir yoludur. Yakın akranlarınız arasındayken kendinizi biraz geri çekmenizde ve saygıyı ihmal etmemenizde, buna karşılık sizden aşağıda olan kişiler arasındayken resmiyetin devam etmesinde herhangi bir sorun olmasa gerek, böyle insanlar arasındayken kibar davranmanız ve bir yakınlık kurmanız da sakıncalı değildir. Bir konuşmada ya da bir meselede insanlar, bıktıracak kadar aşırıya kaçan biri, kendi değerini düşürür. Kendinizi başkalarına adamanız iyi bir şeydir; öyle yapın ki bunun uysallığınızdan değil, dostluğunuzdan ve nezaketinizden ileri geldiği düşünülsün. Küçümsenmemesi gereken bir ilke de şudur: Başkasının görüşüne katıldığınızda her daim kendi fikrinizden de bir şey ekleyin. Örneğin onun fikrini destekliyor musunuz? Bu başka türlü değil, mutlaka bir ayrımla olsun. Onun önermesine onay vermeniz iyi mi olacak? Bunun bir ölçüsü ve koşulu olsun. Onun öğüdünü izlemiş ve kabullenmiş mi görünüyorsunuz? Yeni bir anlam yükleyin onun yaklaşımına, bu anlam sayesinde yaklaşımın temel unsurlarına temas ediyor görüneceksiniz. Her şeyden önce görgü kurallarında ve kaidelerde önder olmamaya dik-

kat edin, zira bu olursa, ne kadar gerçek erdeme sahip olursanız olun, yine de çekemeyenlerden, isminize zarar gelecek şekilde, "fazlasıyla kibar" ve "gönüllü" lafını işitiverirsiniz. İnsan kaidelere aşırı takılırsa ya da fırsatı ve zamanı seçmeye fazla meraklıysa, bu durum işlerine zarar verir. Süleyman der ki: *Rüzgârı gözeten ekemez, bulutlara bakan asla biçemez.*[1] Bilge bulduğundan daha çok fırsat yaratacaktır. İnsanların dış dünyadaki davranışları, aşırı muntazam ve vücudunu sıkan değil, aksine rahat çalışmasını ve istediği hareketi yapabilmesini sağlayan kıyafetlere benzemelidir.

1 *Eski Ahit*, Vaiz XI.4.

LI
Övgü Üzerine[1]

Övgü erdemin yansımasıdır, aynalarda olduğu gibi, cismin doğasından yansıtacağı şeyi gösterir. Övgü avamdan geliyorsa, yansıma büyük ölçüde bozuk ve kusurlu olur, dahası gerçek erdeme sahip olanlardan ziyade boş ve şişirilmiş kişilere eşlik eder. Gerçekten de kaydadeğer birçok erdem, avamın kavrayışına sığmaz, ondan sıradan erdemlere övgüler gelir, ortalama erdemleri bir tür hayranlık ya da sersemlikle karşılar, onlardan etkilenir; yüce erdemleri hissetmez ya da onları kavraması mümkün olmaz. Avamı asıl çeken, erdemin görünümleri ve erdeme benzer unsurlardır.[2] Hiç kuşku yok ki ün, hafif ve şişkin şeyleri üstünde taşıyan, ağır ve sert şeyleri ise dibine çeken bir ırmağa benzer. Muhakeme gücü ve itibarı yerinde olan insanlar, avamla uzlaşırsa, Kutsal Kitap'ın bahsettiği durum oluşur: *İyi bir isim güzel kokan bir merheme benzer.*[3] Her yana siner de, kolay kolay çıkmaz. Merhemlerin kokusu, çiçeklerinkinden daha kalıcı olur. Övgünün öyle çok aldatıcı tarafı vardır ki, haklı olarak kuşkuya mahal verebilir. Övgü salt dalkavukluktan kaynaklanabilir;

1 İngilizcesinde LIII.
2 Tacitus, *Annales* 15.48.
3 *Eski Ahit*, Vaiz VII.2.

dalkavuk kaba biriyse, edinilmiş ya da uygun değil de herkeste ortaya çıkabilen müşterek niteliklerden yararlanabilir; dalkavuk daha zeki biriyse, baş dalkavuğun, demem o ki bizzat senin ayak izlerini takip eder, kendinde beğendiğin ne varsa ya da üstün olduğunu düşündüğün neyin varsa, dalkavuk özellikle de onlara yapışacaktır. Dalkavuk, yüzü kösele gibi olmuş ahlâksız biriyse, kusurun olduğu için utandığın ve bilhassa yüzünün kızardığı neyin varsa, dalkavuk sende özellikle de onlara saldıracak ve onları utanılacak bir şey değilmiş gibi zorla kabul ettirecektir. Bazı övgüler de saygıyla karışık iyi niyetten doğar; kuşkusuz bu tarz övgüler, krallar ve ziyadesiyle saygın insanlar için bir gerekliliktir: *Överek eğitmek.*[1] Açıktır ki bu tür kişilere nasılsa öyle olduklarını söylerken, nasıl olmaları gerektiğini de yumuşak bir dille söylemelisiniz. Bazen kötü niyetle, kıskançlık uyandırsın ve nefrete yol açsın diye, övgülerle şişirilmiş insanlar da vardır, *en kötü düşman türü övenlerdir;*[2] hatta birisinin de dediği gibi, Yunanlar arasında bir deyiş bile hasıl olmuştur: *Kötülüğü için övülen insanın burnunda daimi bir sivilce çıkmış gibidir.*[3] Bizim halk dilinde de şöyle denmiştir: *Yalan söyleyen, kısa süre içinde dilinde çıban çıkmasından korkmalıdır.* Ancak yerinde, ölçülü ve kaba olmayan övgülerin onur ve yücelik kattığı doğrudur. Süleyman'ın sözüdür: *Gece kalkıp da, yakınını yüksek sesle öven, beddua edene benzeyecektir.*[4] Gerçekten de bir kişiyi ya da bir işi göklere çıkarmak, karşıtlık uyandırır ve alaya neden olur. Nitekim insanın kendisini övmesinin uygun karşılandığına, nadir durumlar dışında, pek zor rastlanır. Buna göre insan kendi mesleğini, üstlendiği görevi ya da kendini adadığı çalışmaları af dileyerek, yani bir yüce gönüllülük örneği sergileyerek övebilir. Romalı kardinaller (ilahiyatçılar, keşişler ve skolastikler) dünya

1 Plinius, *Epistulae* 3.18.
2 Tacitus, *Agricola* 41.
3 Theocritus, *Idyllia* IX.30; XII.24.
4 *Eski Ahit*, Özdeyişler XXVII.14.

işlerini küçümseyip hor gören bir deyiş kullanır ve (savaş, elçilik, yargılama ve benzer) dünya işlerini, İspanyolca bir terimle, zaptiye ve yazmanlık işleri anlamında *Sbirreri* diye adlandırırlar, sanki bahsi geçen bu işler, yüksek kardinallik rütbesindekilerden ziyade bu tür kişilere yakışırmış gibi. Bununla birlikte (mesele hakkında yeterince düşünülürse) bu tür kişilerin düşünceleri, dünya işlerine kötü anlamda karışmaz. Aziz Paulus kendisiyle gururlanırken, bazen şunu da araya sıkıştırıverir: *Bir aptal gibi konuşuyorum.* Buna karşılık yaptıklarından bahsederken, şunu söylemekten de asla çekinmez: *Havariliğimi yücelteceğim.*[1]

1 krş. *Yeni Ahit*, Romalılara Mektup XI.13.

LII
Boş Gurur Üzerine[1]

Gerçekten güzel söyler Aesopus: *Araba tekerleğinin dingiline konan bir sinek şöyle demiş: "Toz içinde nasıl da hareket ediyorum böyle."* Benzer bir şekilde, hasbelkader ucundan tuttuğu, kendiliğinden oluşmuş ya da daha büyük bir güç tarafından üstesinden gelinmiş bir işi, tamamen kendi emeğine yoran değersiz ve boş kişiler vardır. Gururlananlar her daim fesat olur, zira kıyasın olmadığı hiçbir gösteriş yoktur. Bu yüzden sözleriyle dövüşecek kadar şiddete başvurmalarının kaçınılmaz olduğu apaçık görünür. Tümüyle sessiz de olamazlar, bu yüzden çoğun ellerinden hiç iş gelmez, tıpkı bir Fransız sözünde de geçtiği gibi: *Beaucoup de bruit, peu de fruit*, yani *çok ses çıkaran, az yemiş verir.* Bununla birlikte şu da tartışma götürmez ki, devlet işlerinde bazen bu tür insanlardan yararlanmak iyi olur. Bir şöhret parlatılacaksa, bir fikir doğru düzgün yayılacaksa, bu tür borazancı insanlar karakter ve yetenek bakımından buna uygundur. Yine Livius'un Antiochus ve Aetolialılarla ilgili bahsinde bilgece bildirdiği gibi, iki tarafın karşılıklı söylediği yalanlar bazen çok işe yarayabilir, tıpkı iki kralın görüşmesi sürerken, onları savaş çıkarmaya kışkırtan üçüncü bir kralın yaptığı gibi. Bu kral, bunu, her bir tarafın gücünü bir di-

1 İngilizcesinde LIV.

ğerine ölçüsüzce ve gerçeğe aykırı bir biçimde överek yapar.[1] Bazen de şu şekilde olur: Şahıslar arasında gidip gelen biri, sahte bir şekilde, her biri üzerinde olabileceğinden de fazla nüfuzu varmış gibi yaparak, bu kişiler nezdindeki itibarını artırır. Bu ve benzer örneklerde, yok yere sorun çıkması doğaldır, zira yalanlar fikir meydana getirmeye yeter, fikir de sorunu ve ihtilaf konusunu meydana getirir. Komutanlarda ve askerî kişiliklerde gururlu olmak faydasız değildir, bu kişiler demirin demiri bilemesi gibi, zihinlerindeki bu gurur sayesinde karşılıklı sertleşir ve alevlenirler. Bununla birlikte şahıslar için masraflı ve tehlikeli olan büyük işlerde, gösterişçi zihinler uzun süre görevleri yerine getirir; zihnen ayık ve sağlam olan bu kişiler geminin yelkeninden ziyade safralarıdır. Yine birisinin öğretisinin ve ilminin değer kazanmasıyla ilgili olarak, kişinin şöhreti, gösteriş kanatları olmasa, insanların ağızları yoluyla uçuşmayacak ve iyice havalanmayacaktır. *Gururun küçümsenmesiyle ilgili kitap yazanlar, isimlerini kitaba kazırlar,* diyor biri.[2] Socrates, Aristoteles, Galenus (bu büyük isimler) zihnen gösterişçiydi. Kuşkusuz boş gurur, büyük ölçüde hafızanın genişlemesine ve devamlılığına yardım eder: Övgüyle karşılandığı için, erdem isme ne kadar borçluysa, insan karakterine de o kadar borçludur. Gerçekten de, kendilerine yersizce ve övgüyle bağlı olmasalardı, Cicero'nun, Seneca'nın ve Plinius Secundus'un ünü bugüne zor ulaşırdı ya da en azından bu kadar sağlam olmazdı. Görünen o ki övüngenlik, ahşabı sadece parlatmakla kalmayan, aynı zamanda onun uzun ömürlü olmasını da sağlayan vernişe benzer. Bununla birlikte bu boş gururdan bahsederken, Tacitus'un Mucianus'a atfettiği niteliği kas-

1 Livius'un anlattığına göre Aitolialılar Roma yönetimine isyan etmek için Antiochus'un yardımına sığınmışlar, bunu yaparken de ordularını olduğundan daha güçlü göstermişler. Buna güvenen Antiochus, gerçekler ortaya çıkınca Romalılar tarafından bozguna uğratılmıştı (Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVII.48).

2 Cicero, *Tusculunae Disputationes* I.15.

tetmiyorum: *Söylediği ve yaptığı her şeye ustalıkla dikkat çeken.*[1] Zira bu gurur asla değersizlikten kaynaklanmaz, aksine, bir tür yüce gönüllülükle karışmış ustalıktan ve bilgelikten kaynaklanır. Bu durum karakter bakımından buna uygun kimi insanlara yaraşmakla kalmaz, onlara bir incelik de verir. Nitekim yerinde özürler, geçici göz yummalar, kuşkusuz tam anlamıyla ölçülü bir alçakgönüllülük, birer gösteriş ustalığından başka bir şey değildir. Bu ustalıklar arasında Plinius'un bahsettiğinden daha kutlusu yoktur, o da şudur: Kendinde göze çarpan bir şeyi, başkalarında da açıkça ve bolca övmendir. Yeterince zekice düşünerek şu sonuca varır: *Başkasını överek kendini gözetmiş olursun, zira övdüğün kişi senden ya üstündür ya da aşağıdır; eğer aşağıysa ve buna rağmen övülesiyse, sen daha çok öylesin demektir; senden üstünse ve hakça övülesi değilse, sen daha az öylesin demektir.*[2] Gururlananlar, bilgelere alay, aptallara hayranlık konusu, dalkavuklara ise ganimet ve yem olurken, kendilerine ve boş gururlarına köle olur.

1 Tacitus, *Historiae* II.80.

2 Plinius, *Epistulae* VI.17.

LIII
Onur ve İtibar Üzerine[1]

Onur ve itibarın doğru, hakça ve en iyi şekilde edinilmesi, kişinin erdemlerini ve yeteneklerini doğru bir şekilde ve yıkıcı olmadan ortaya çıkarmasıyla mümkündür. Nitekim bazıları, işlerinde ün kazanmak derdindedir, keza avcılar böyledir. Bu tür insanlar çoğunlukla sözlerle takdir görür, ancak yürekten gelen derin saygıyı nadiren kazanır. Buna karşılık bazıları da erdem göstereyim derken onu lekeler; neticede, hak ettikleri bir yana, düşündüklerinden de az değer görürler. Eğer birisi evvelce girişilmemiş, denenmişse de bırakılmış, belki de sonuna kadar götürülmüş ancak pek uygun ve güzel sonuçlanmamış bir işi üstlendiğinde, kuşkusuz sadece başkasının adımlarını izleyip ötesine karışmadığı, güç ve daha ağır bir görevi yerine getirdiği bir duruma kıyasla daha fazla onurlandırılır. Eğer birisi eylemlerini, diğer her partide ya da halk yığınlarında memnuniyet yaratacak şekilde gerçekleştiriyor ve ölçülü oluyorsa, aradaki uyum da ziyadesiyle kusursuz olacaktır. Başarısızlığa uğradığında, edindiği onurdan daha çok onursuzluk edineceği bir işe girişen kişi onuruna dikkatle kâhyalık etmiyor demektir. Mukayeseli olan ve başka birini bastıran bir onur, son derece canlı

1 İngilizcesinde LV.

bir yansımaya sahiptir, tıpkı birçok açıdan yontulmuş sert bir taş ya da yakut gibi. Bu yüzden bilhassa, elinden gelirse, kendine rakip gördüğün kişileri, o kişilerin doruk noktasına varınca övüldükleri işlerde alt etmeye çalışmalısın. Köleler, yakın arkadaşlar ve akıllılar böyle olmalı ve birinin itibarından az yararlanmamaya dikkat etmelidir. Quintus Cicero bu minvalde şöyle der: *Ünün tümü yakınlardan kaynaklanır.*[1] Onurun solucanı ve güvesi olan kıskançlık, en iyi, kişinin bu onuru bir ünden ziyade hakkı olan bir şey gibi değerlendirip zaman içinde kazanmış görünmesiyle, dahası kutlu başarılarını kendi ustalığı ve erdemlerinden ziyade, kutsal öngörüye ve mutlu talihine bağlamasıyla bertaraf edilir. Yönetimle ilgili onur dereceleri doğru ve en iyi şekilde, şöyle sıralanabilir: Sıranın başında Romulus, Cyrus, Julius Caesar, Osman ve İsmail gibi devlet kuranlar gelir. İkinci sırada, öldükten sonra bile yasalarıyla hükmettikleri için ikinci kurucular ya da daimi krallar olarak anılan yasakoyucular yer alır, tıpkı Lycurgus, Solon, Justinianus, Edgar ve Yedi Karar'ı veren bilge unvanlı Kastilyalı Alphonse gibi. Üçüncü sırada, kendi ülkelerini özgürleştiren ve kurtaran kişiler bulunur, bu kişiler uzun süreli iç savaşlara son vermiş ya da ülkelerini yabancıların ve tiranların köleliğinden kurtarmıştır, tıpkı Augustus Caesar, Vespasianus, Aurelianus, Theodoricus, İngiltere Kralı VII. Henry ve Fransa Kralı IV. Henri gibi. Dördüncü sırada, devleti genişleten ya da koruyanlar vardır, bunlar şanlı savaşlarla sınırları genişletmiş ya da istilacılara karşı azimli ve asil bir savunmayla direnmiştir. Son sırada ise adil yönetmiş ve yaşadığı sürece vatandaşlarını kutlu dönemlerde mutlu kılmış, vatan babaları bulunur. Sayıca çok olduğu için son iki sıraya örnek vermiyorum. Tebaada görülebilecek onur dereceleri ise şöyledir: En başta dert ortakları gelir, krallar yüklerinin çoğunu bunların sırtına yükler. Halk dilinde bunlara kralların sağ kolu diyoruz. İkinci sırada sa-

1 Cicero, *Commentaria Petitionis XVII.*

vaştaki komutanlar bulunur, bunları savaşlarda üstün başarı gösteren, kralların yerini sağlamlaştıran kişiler olarak düşünüyorum. Üçüncü sırada gözdeler bulunur, bunların halka zarar vermeden krallara teselli sunan kişilerden fazlası olmadığını düşünüyorum. Dördüncü sırada ise işinin ehli kişiler bulunur, bunlar krallar altında yüksek memuriyetlerde görev alır ve bu görevlerde adil ve sağduyulu kararlar alınır. Nadiren ortaya çıkan, bununla birlikte en yüce onurlar arasında sayılmayı hak eden bir onur türü daha vardır. Bu da vatanın iyiliği için kendisini ölüme ve tehlikelere maruz bırakan, kurban eden kişilerin onurudur, Marcus Regulus ve iki Decius bunu yapmıştır.

LIV
Yargıcın Yükümlülüğü Üzerine[1]

Yargıçlar görevlerinin hak dağıtmak değil de hakkı söylemek, yani demem o ki, yasa yapmak değil, sadece yorumlamak olduğunu hatırlamalıdır. Aksi halde otoriteleri, kutsal metinleri yorumlama kisvesi altında her defasında bir şey ekleyerek onu değiştiren, yeni bir şey bulmadığını açıklayıp eskinin görüntüsü altında yenilik getiren Roma Kilisesi'nin kendinde gördüğü otoriteye benzer. Yargıcın zekiden ziyade eğitimli, sevecenden ziyade saygıdeğer olması, özgüveni yüksek birinden ziyade tartışmaya açık biri olması gerekir. Her şeyden önce yargıçların doğruluğu âdeta onların bir parçası ve kendilerine özgü erdemleridir. (Yasa diyor ki): *Lanet olsun ülkenin eski sınırını değiştirene.*[2] Kuşkusuz, sınırı belirleyen bir taşı kaldıran bile suç işlemiş olur. Buna nedenle, toprak ve malvarlığıyla ilgili olarak, haksız bir karar verirken sınırları bilhassa değiştiren bir yargıç adil davranmamış olur. Gerçekten de, haksız bir karar, birçok haksızlık örneğinden daha çok zarar verir, zira haksızlık örnekleri en çok küçük ırmakları, haksız karar ise kaynakları etkiler. Süleyman şöyle der: *Kötünün önünde davasından vazgeçen adil*

1 İngilizcesinde LVI.

2 *Eski Ahit*, Tesniye XXVII.17.

insan suyu bulanmış pınar veya kirlenmiş kuyu gibidir.[1] Yargıcın yükümlülüğü kısmen davacılarla, kısmen avukatlarla, kısmen yazmanlarla ve altında çalışan adliye memurlarıyla, kısmen de kral ya da üstündeki devletle ilgili olabilir.

Evvela davalar ile davacılara bakalım. (Kutsal Kitap der ki): *Hukuku pelin otuna çevirenler var.*[2] Kuşkusuz onu sirkeye çevirenler de vardır. Öyle ki adaletsizlik onu acılaştırırken, gecikme ekşitir. Bir yargıç özellikle de zorbalığı ve dolandırıcılığı bastırmakta kararlı olmalıdır; zorbalık apaçık, dolandırıcılık ise daha saklı ve sessiz yapılırsa daha yıkıcı olur. Bunlara bir de sanki mahkemenin sarhoşluk sonrası rahatsızlığı gibi, kusulması gereken çatışma davalarını ekleyin. Tanrı'nın *dereleri yükseltip tepeleri alçaltarak*[3] yaptığı gibi, yargıç da adil karara götürecek yolu hazırlamalıdır, aynı şekilde yargıç ne zaman taraflardan birinin uygunsuz adli bir takibat, kötü amaçlı tutuklama, işbirlikçiliği, arkası kuvvetli olanların savunması, avukatlar arasında uyumsuzluk ve benzer durumlarda eline müdahale edildiğini görse, eşitsiz tarafları eşitlemek için yargıçlık karakterini kullanır, böylece hükmünü temiz bir alana akıtabilmiş olur. *Çok sert sümküren, kan tükürür;*[4] cendereden çıkan şarap, ekşi ve üzüm çekirdeği tadında olur. Bu yüzden yargıçlar, yasaların katı yorumlarından ve fazlasıyla keyfî çıkarımlardan kaçınmalıdır, zira yasaların işkencesinden daha kötü bir işkence yoktur. Özellikle de ceza yasalarına, korku vermek için konmuş bir maddeyi zorbalığa dönüştürmemeye dikkat etmek gerekir, aksi halde Kutsal Kitap'ın da söylediği gibi, halkın başına sağanak gibi *tuzaklar yağacaktır.*[5] Nitekim tümüyle ceza yasalarının uygulanacağına güvenilirse, bu yasalar halkın başına tuzak yağmasına benzer. Dolayısıyla bu tür yasalar uzun süre uyumuş ya da

1 *Eski Ahit*, Özdeyişler XXV.26.
2 *Eski Ahit*, Amos V.7.
3 *Eski Ahit*, Yeşaya XI.4.
4 *Eski Ahit*, Özdeyişler XXX.33.
5 *Eski Ahit*, Zebur XI.6.

mevcut dönemde pek işlevsel değilse, sağduyulu yargıçlar tarafından bu yasaların uygulanmasına kısıtlama getirilmelidir. *Olay kadar olayın zamanını gözetmek de yargıcın yükümlülüğündedir.*[1] Yargıçlar ölüm cezası verirken (yasa elverdiğince) hükmünde merhameti elden bırakmamaya, işlenen suça sert, sanığa ise şefkatle bakmaya özen göstermelidir.

Duruşmayı yürüten avukatlara gelirsek, davaları dinlerken sabırlı ve ağırbaşlı olmak adaletin temel bir unsurudur;[2] aşırı konuşan yargıç hoş sesli bir zile hiç benzemez. Duruşmada yeri geldiğinde avukatlardan daha iyi işitebileceği bir şeyi önceden bilmeye çalışıp yorumlaması, kanıtları ve avukatların sorgularını çok önceden kesip kavrayışındaki kesinliği göstermesi istemesi ya da verileri olayla ilgili soruların önüne çekmesi övülesi bir şey değildir. Duruşma esnasında yargıcın dört görevi vardır: Kanıtları sıraya koymak; avukatların ve tanıkların uzamış lafını, tekrarlarını ya da konuyu aşan konuşmalarını düzenlemek; anlatılanların ve önemli noktaların özünü belirleyip ayırmak ve karşılaştırmak, son olarak da bir karar vermek. Bunlardan ötesi fazlalıktır; bu da ya gösterişten ve aşırı konuşkanlıktan, ya dinleme sabırsızlığından ya hafıza kıtlığından ya da söylenenlere hak ettikleri değeri ve dikkati vermemekten doğar. Avukatların yargıçlar karşısındaki ataklığının fazlasıyla etkili olduğunu sık görmek şaşırtıcıdır, oysa yargıçlar (vekâlet ettikleri) Tanrı'ya benzer şekilde *kibirlileri bastırmak ve itaatkârları yüceltmek*[3] zorundadırlar. Ancak belki de daha şaşırtıcı olan, yargıçların kimi avukatları diğerleri arasında ölçüsüzce ve alenen gözde edinmesidir. Avukat ücretlerinin artması ve katlanması, hatta yargıçlarla ilgili yolsuzluk ve dalavere kuşkularının ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Duruşmalar iyi yürütülürse ve iyi bir sonuca varılırsa, avukat, hele bir de davası düşmüşse, yar-

1 Ovidius, *Tristia* I.1.37.

2 Plinius, *Epistulae* B6, E2.

3 *Yeni Ahit*, Eyüp'e Mektup IV.6.

gıç tarafından övülmeli ve takdir edilmelidir, zira bu, müşteri nezdinde avukatın itibarını korur ve onun savunduğu görüşü de çürütür. Aşırı kurnazca görüşler ortaya çıktığında, bezgin bir uyuşukluk, az bilgi sahibi olma, rezil bir tedbirsizlik ya da akla zarar bir savunma baş gösterdiğinde, avukatların ölçülü bir şekilde sınırlandırılması devlet için gerekli hale gelir. Avukat yargıca öyle davranmalı ki, onu lafa boğmamalı ya da yargıç davayla ilgili kararını verdikten sonra yine kurnazca savunma yapmaya çalışmamalıdır. Buna karşılık yargıç da savunmanın ortasında, daha tamamlanmadan müdahil olmamalı ve müvekkillere avukatlar ve kanıtlar yeterince dinlenmediğinden şikâyet etme fırsatını tanımamalıdır.

Yazmanlara ve memurlara gelelim. Adalet makamı âdeta kutsal bir yerdir; sadece o makamın kendisi değil, aynı zamanda oturma yerleri ve etrafındaki dehlizler de fesat ve yolsuzluklardan uzak olmalıdır. Nitekim (Kutsal Kitap'ın dediği gibi) *çalılardan üzüm toplanmaz,*[1] adalet de açgözlü ve kazanç peşinde koşan yazmanların ve memurların sık çalıları ve dikenleri arasında tatlı meyvelerini veremez. Mahkemenin dört tür kötü çalışanı vardır: İlki, mahkemeyi öfkeye boğup halkı galeyana getiren tartışma başlatıcılar. İkincisi, yargıcın hükmü üzerine mahkemede uzlaşmazlık çıkaranlar ve kendi kırıntıları ve küçük çıkarları için mahkemenin sınırlarını aşarak (olması gerekenin aksine) gerçekten mahkemenin dostu değil asalağı olanlar. Üçüncüsü, mahkemenin sol kolu olarak düşünülebilen kişilerdir: Bu insanlar mahkemenin yasal işleyişini şaşırtmacalar ve kurnazlıklarla bozar, adaleti yan ve dolambaçlı yollara sokar. Dördüncüsü, zorla ücret alan soyguncudardır, bunlar mahkemenin, koyunun fırtınadan kaçarken sığındığında postunun bir kısmını bıraktığı çalılığa benzediği yönündeki şöhretini onaylar. Buna karşılık mahkemenin önceki işlerinde ustalaşmış olup işleri yürütürken dikkatli ve mahkemenin görevlerinde becerikli

1 *Yeni Ahit*, Matta VII.16.

olan eski bir kâtip, mahkeme için önemli bir kılavuzdur ve çoğun yargıca bile yol gösterir.

Dördüncü konu ise kral ve devletle ilgilidir. Yargıçların her şeyden önce Romalıların On İki Levha'sının şu son satırını akla kazıması gerekir: *En temel yasa toplumun esenliğidir*. Kuşkusuz bu amaçla düzenlenmemişse, yasaların aldatıcı ve kötü esinlenilmiş kehanetler olduğu bilinmelidir. Dolayısıyla kral ve devlet sıkça yargıçlarla kafa kafaya verirse ve yargıçlar yine sıkça krala ve devlete akıl verirse, bundan iyi bir sonuç çıkar. Siyasi uzlaşmazlıklar söz konusu olduğunda, yasa soruşturması devreye girer. Yasayla ilgili bir konuda ise devletin düşünceleri devreye girer. Nitekim, benimdi senindi şeklindeki bir davanın mahkemeye getirilmesiyle, hâkimin verdiği kararın devlet işleriyle ilgili olduğuna sık rastlanır. Devlet işleriyle ilgili derken, sadece bir durumun kraliyet yasası bağlamında önem arz etmesini değil, aynı zamanda bir durumun pek güvenilir olmayan bir yeniliğe ya da tehlikeli bir örneğe neden olması veyahut halkın çok büyük bir bölümü için alenen önemli olmasını kastediyorum. Kimse sağlam olmayan bir yargıyla adil yasaların dürüst siyasetle çelişebileceğini düşünmesin. Zira bu ikisi, soluk ve sinirler gibi, birbirini karşılıklı hareket ettirir. Yargıçlar, Süleyman'ın tahtının her iki yandan da aslanlarla desteklenmiş olduğunu hatırlasın:[1] Kuşkusuz onlar da aslan olsunlar, ama tahta tabi aslanlar! Kraliyet hükümlerine bir şey katmamaya ya da işi karıştırmamaya özen göstersinler. Ayrıca yargıçlar kendilerine görevlerinin lideri olmak, yasaları sağlıklı ve sağduyulu bir şekilde uygulayıp yerine getirmekten başka bir hak bırakılmadığını düşünecek kadar hakkını ve salahiyetini bilmeyen insanlar olmasın. Nitekim havarinin insani yasalardan daha üstün olan yasayla ilgili şu deyişi, yüreğinde hissedebilsin: *Biliyoruz ki, yasa ancak doğru kullanıldığında iyidir.*[2]

1 *Eski Ahit*, Krallar I.10,19-20; Tarihler II.9.18-19.

2 *Yeni Ahit*, Timotheus'a Mektup I.1.8.

LV
Öfke Üzerine[1]

Öfkeyi tamamen ortadan kaldırmayı istemek, Stoacıların bir böbürlenmesidir. Daha iyi olan kâhinlere bakalım: *Öfkeleniyorsunuz, ama günah işlemeyin, öfkenizin üzerine Güneş batmasın.*[2] Öfkenin derecesi ve süresi için sınırlar belirlenmelidir. Öncelikle öfke alışkanlığının ve doğal öfke eğiliminin hangi yöntemlerle ölçülü kılınabileceği ve yumuşatılabileceğinden, ikinci olarak öfkeye bağlı bazı hareketlerin nasıl dizginlenebileceği ya da en azından nasıl zarar verici olmaktan çıkarılabileceğinden, üçüncü olaraksa öfkenin hangi yöntemlerle coşturulabileceği ya da başkalarında dindirilebileceğinden söz edeceğiz.

İlk duruma bakarsak, öfkenin ciddi bir zihinde neden olduğu kötülükleri ve felaketleri, dahası insan yaşamını şiddetle bozup yaraladığını göstermek dışında başka bir yöntem öne sürülemez. Eğer öfkenin etkisi geçtikten sonra kendimize dönüp bakarsak, işte bu en uygun zaman olacaktır. Güzel söyler Seneca: *Öfke bir şeyin üzerine düşerken kendisini de parçalayıp un ufak eden göçüğe benzer.*[3] Kutsal Kitap cesa-

1 İngilizcesinde LVII.

2 *Yeni Ahit*, Efeslilere Mektuplar IV.26.

3 Bu ifadeye Kutsal Kitap'ta rastlarız, Seneca'da değil. *Yeni Ahit*, Luka XX.18.

retlendirir: *Yaşamımızı sabırda kazanalım.*[1] Hiç kuşku yok ki, sabrı tükenmiş bir insan yaşamını da elinden kaçırmış demektir. İnsana düşen, arıları taklit etmek değildir: *Yaşamını yarada bırakanlar.*[2] Kuşkusuz kişi bütün dikkatini vererek incelerse, öfkenin insanın değerini düşüren faydasız bir şey olduğunu görür. Öfkenin hâkim olduğu, çoğun iradesini yitirmiş olan insanlara, yani çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve hastalara bakarsak böyle olduğu görülecektir. Dolayısıyla insanlar, öfkenin tesiri altına girdiklerinde (eğer kendi değerini düşünen insanlar olmak istiyorlarsa) öfkelerini, öfkelendikleri şeylere karşı duydukları korkuya değil de küçümseme duygusuna iliştirsinler; böylece zararlara yenilmemiş, aksine üstün gelmiş görünürler. Kişi öfkesini biraz olsun yönetebilir ve etkileyebilirse, bunu yapmak hiç de zor olmayacaktır.

İkinci duruma gelince, öfkenin temelde üç nedeni ve dürtüsü vardır. Birincisi, insanın yaralanma hissine açık olmasıdır. Zira kimse kendisinin zarar gördüğünü hissetmedikçe öfkeye kapılmaz, dolayısıyla zayıf yaradılışlı ve hassas kimselerin hemen öfkeye kapılması kaçınılmazdır, sert mizaçlı insanların pek umursamadığı birçok şey böyle insanlara üzüntü verir. İkincisi ise insanın uğradığı zararı, sanki beraberinde küçümseme de varmış gibi yorumlama merakına ve kavrayışına sahip olmasıdır. Gerçekten de, küçümsenme düşüncesi öfkeyi körükler, hakaret ise keskin hale getirir. Dolayısıyla insanların kafası bunlara çalışıyorsa, öfkeyi şaşırtıcı yöntemlerle coşturabilirler. En nihayetinde aşağılanma düşüncesi ya da gerçekten de insanın onurunun lekelenmesi ve kötülenmesi öfkeyi körükler ve katlar. (Gonsalvo'nun hep söylediği gibi:) Bunun ilacıysa, insanın, derisi daha kalın bir onurdan söz etmesidir. Ancak öfkenin bütün kötü yanlarına en iyi gelen şey, zamana bırakmak ve insanın kendisini, eline daha büyük bir fırsat geçecekmiş gibi intikam vaktinin henüz

1 *Yeni Ahit*, Luka XXI.19.

2 Vergilius, Georgica IV.238: "adfixae venis animasque in vulnere ponunt."

gelmediğine ikna etmesi, dahası bu sayede yüreğindeki hareketliliği dindirerek öfkesini başka bir zamana saklamasıdır. İnsanın, kapıldığı öfke yüzünden, zarara uğramaması için dikkat etmesi gereken iki şey vardır: Birincisi, sözlerin ama özellikle de hedef aldığımız kişinin temel niteliklerine dönük iğneleyici sözlerin acılığıdır; zira genel beddualar daha az ısırır. Bununla birlikte, yine sırların açıklanması da topluma zarar verir. İkincisi ise kişinin öfkesi kızışmışken elindeki işe de zarar vermemesi, aksine, öfkenin dizgini gevşeyince bile onarılamayacak bir şey yapmamasıdır. Başkalarındaki öfkeyi körükleme ve yatıştırmaya gelince, burada öne çıkan, öncelikle uygun zamanı seçmektir. Öfkeyi alevlendirme zamanı, insanların kederli veyahut az da olsa huysuz oldukları zamandır. Evvelce de söylediğim gibi, ardından küçümsenme duygusunu ortaya çıkarıp etkili kılabilen ne varsa ona dikkat çekip onu vurgulamaktır. Öfkenin dindirilmesi içinse, yine bunların tersini yapın. İlkin hoş karşılanmayacak ve öfkeye neden olacak bir konuyu kişinin neşelenmeye meyilli olduğu, buna elverişli anları tercih ederek açabilirsin, zira ilk izlenimin büyük etkisi vardır. Sonra, küçümsenmeden kaynaklanan zararı, onu tecrübesizliğe, korkuya, ani ruh dalgalanmasına ya da benzer bir şeye bağlayarak, olabildiğince etkili bir şekilde ortadan kaldırabilirsin.

LVI
Nesnelerin Değişimi Üzerine[1]

Süleyman der ki, *yeryüzünde yeni hiçbir şey yok.*[2] Nasıl ki Platon *tüm bilginin anımsamadan başka bir şey olmadığını*[3] düşünmüşse, Süleyman da *her yeniliğin aslında unutmadan başka bir şey olmadığını*[4] söylemiştir. Bundan da, Lethe Irmağı'nın[5] yer üstünde, yer altındakine göre daha az akmadığı sonucunu çıkarabilirsin. Pek tanınmayan içine kapanık bir astrolog der ki: *Neden olarak iki daimi unsur olmasaydı, (biri sabit yıldızların, aralarındaki eşit mesafeyi daima koruması, yani birbirlerine karşılıklı yaklaşmamaları ya da birbirlerinden fazla uzaklaşmamaları; diğeri ise günlük hareketin de, anlık zaman diliminin de değişmemesidir) tek bir şey dahi varlığını sürdüremezdi.* Şurası kesin ki, madde daimi bir akış içindedir ve herhangi bir anda durmaz. Her şeyi unutkanlığa gömen iki büyük mezar örtüsü vardır: seller ve depremler. Yangınlara ve büyük kuraklıklara ba-

1 İngilizcesinde LVIII.

2 *Eski Ahit*, Vaiz I.10.

3 Platon, *Phaedon* 18 dv. *Menon* 81 D.

4 *Eski Ahit*, Vaiz I.11.

5 Lethe Irmağı: Yunan efsanelerine göre yer altı dünyasının girişi olduğuna inanılan Lebadeia yakınlarında, Trophonios kâhininin bulunduğu yerde, hafıza pınarı (mnemosyne) ile birlikte aktığına inanılan unutma ırmağı. Bunun suyundan içenler geçmişlerini unuturmuş.

karsak, bunlar insanları içine çekmez ve tümüyle yok etmez. Phaeton öyküsü sadece bir gün süren, kısa bir yangını betimlemiştir. Yine İlyas'ın zamanında, üç yıl süren kuraklık da belli bir yere etki etmiş ve birçok kişi sağ kalmıştır.[1] Ya Doğu Hindistan'da[2] yıldırım ve şimşeklerden kaynaklanan yangınlardan bahsetsen? Bunlar daha kısıtlı olup büyük alanları kaplamaz. Salgınları ise geçiyorum, zira bunlar da her şeyi yutmaz. Kuşkusuz, bahsi geçen iki felakete (sel ve deprem) dair fazladan şuna da dikkat çekilmeli: İnsanlardan arta kalanları yeniden ayağa kaldırmaya çalışanlar kaba ve dağlı insanlardır, bu kişiler geçmiş çağların anısını yeni nesillere aktaramaz, dolayısıyla geriye hiçbir şey kalmamış gibi, her şey unutulmaya yüz tutar. İnsan Batı Hintlerin durumunu dikkatle incelerse, onları muhtemelen genç ve eski dünyanın halklarından daha yeni bir halk olarak değerlendirecektir. Buna karşılık bir zamanlar o insanları kuşatan felaketin deprem değil de sel olması fazlasıyla akla uygundur.[3] (Bundan farklı olarak Mısırlı rahip, Atlantis Adası'yla ilgili Solon'la yaptığı konuşmada, adanın deprem yüzünden battığını söylemişti.[4]) Zira bu bölgelerde deprem nadiren olur. Öteki bölgelerde ise Asya, Afrika ve Avrupa'daki nehirler kadar geniş ve büyük akarsular bulunur, onlar için bunlar dereler gibidir. Andlar'ı ya da dağları da bizimkilerden katbekat yüksektir. Buradan hareketle, kısmi selin ardından sağ kalan insanların bu dağlarda korunmuş olduklarına inanılabilir.

---

1 Kutsal Kitap'ta geçtiğine göre, Galaad'ın Thesbis kentinden olan Elias, Achab'a şöyle dedi: "Hizmet ettiğim İsrail'in Tanrısı yaşayan Rabb'in adıyla derim ki, ben söylemedikçe önümüzdeki yıllarda ne yağmur yağacak, ne de çiy düşecek." Ve kuraklığın üçüncü yılında Rab Elias'a, "Git, Achab'ın huzuruna çık," dedi, "toprağı yağmursuz bırakmayacağım." *Eski Ahit*, Krallar I.VII.1; I.VIII.1.

2 Bacon'ın zamanında Amerika kıtası Batı Hindistan diye anılıyordu. Buralar İspanyolların yönetimi alındaki bölgelerdi; günümüzde Venezuela, Yeni Granada, Orta Amerika, Ekvador ve Peru gibi (WHATELY 503).

3 Bacon bu görüşünü *Yeni Atlantis*'te de ortaya atmıştır.

4 Platon, *Timaios* 25.

Machiavelli'nin gözlemine bakarsak, mezheplerin aşırı kıskançlığı ve çekememezliği birçok şeyin kaydadeğer anısını ortadan kaldırmıştır. Yine o, Büyük Gregorius'u paganların bütün eski âdetlerini ortadan kaldırma çabasındaki biri olarak yaftalar. Bense gerçekte böyle bir kıskançlığın kaydadeğer bir etkisinin olabileceğini ya da uzun süre dayanabileceğini düşünmüyorum, nitekim çok geçmeden o eski âdetleri yeniden canlandırmış olan ardılı Sabinianus'ta da[1] bu görülmektedir. Gerçekten de yasaklanan unsurlar, karanlıkta bir araya gelerek yine de sinsice yaklaşır ve kendi dönemlerini yaratır. Üst küredeki değişimler ve dönüşümlerin bu konuşmada çok geniş yer tutmasına gerek yok. Belki de Platon'un büyük yılında[2] dünya yıkım öncesine dönmemiş olacaksa da, şöyle bir sonuç doğurabilir: Tek tek cisimlerde değil de (bu, göksel cisimlerin yeryüzündeki cisimleri gerçekte olduğundan çok etkilediğini düşünen insanların bir vesvesesi ve boş düşüncesidir) nesnelerin oluşturduğu kütlelerde ve bütünlerde bir yenilenme olacaktır. Kuşkusuz kuyrukluyıldızlar nesnelerin oluşturduğu kütleler ve bütünler üzerinde bir etki bırakır, gerçekten de insanlar günümüzde olduğu gibi, onları ihmal ederken, aynı zamanda onlara merak duyuyor: Onların etkilerini ama özellikle de kıyaslanabilir etkilerini, örneğin kuyrukluyıldız ne büyüklükte, rengi, ışığı ve ışınların değişimi nasıl, gökteki yerine göre durumu nasıl, yılın mevsimine göre rotası kısa mı ya da belli bir rotası var mı, süresi ne, ne gibi etkiler yapar, bütün bunları akıllıca ve uyanık bir şekilde öğrenmek yerine ziyadesiyle şaşkınlık içinde onları izliyor ve tekrar geçmelerine anlam yüklüyorlar. Bir zamanlar işittiğim zayıf bir görüş var, yine de küçümsenmesini değil, aksine incelenmesini istiyorum: Belçikalıların, yıl-

1 Sabinianus: Gregorius'tan sonra papa seçilmiş ancak bu görevde sadece sekiz ay kalabilmiştir.

2 Platon'a göre başlangıçtan 12.954 sene sonra gelecek olan yıldır. Bu yılın özelliği gezegenlerin, yıldızların evrenin ilk yaratıldığı andaki yerlerine dönecek olmalarıdır. bkz. Platon, *Timaios* 38.

ların çember çizer gibi, her otuz beş yılda bir hava sıcaklığı ve iklim bakımından benzerlik gösterdiğini gözlemlediğini aktarıyorlar: Örneğin büyük buzlanmalar, büyük taşkınlar, büyük kuraklıklar, ılık kışlar, daha soğuk yazlar vb. Bu tür yıl döngüsüne *Prima* derler. Nitekim geçmiş olaylara göz attıktan sonra, bunu, bir eşini bulamadığım ancak tümden apayrı olmayan bir olay olarak değerlendiriyorum.

Artık doğa unsurlarından insani unsurlara geçelim. İnsanlardaki en büyük değişim mezhep ve din değişimidir. Bunlar insan aklına tam anlamıyla, çepeçevre egemendir. Din bir kaya üzerine inşa edilmiştir, diğer unsurlar ise zamanın dalgalarında yalpalar. Dolayısıyla yeni mezheplerin ortaya çıkış nedenlerinden bahsedelim ve bunlarla ilgili istişarede bulunalım, tabii ki insan aklındaki kıtlığın böyle büyük devrimlere köstek olup çözümlere açık olabileceği ölçüde.

Yerleşik bir din çatışmalar yoluyla parçalanırsa, din adamlarının kutsallığı değer kaybedip de rezil bir hale gelirse, yine çağ aptallık, cahillik ve barbarlık çağıysa, yeni bir mezhebin ortaya çıkmasından korkmanın yeridir, hele bir de böyle bir çağda paradoks soluyan ölçüsüz bir zihin zuhur etmişse. Muhammed kendi yasasını yaydığında bütün bu koşullar vardı. Yeni bir mezhep şu iki destek unsurundan mahrumsa, ondan korkmamak gerekir, zira geniş çapta yayılamaz: Birincisi, idareye ya da otoriteye yapılan saldırıdır, zira hiçbir şey egemen sistemi ve devleti alaşağı etmekten daha yıkıcı değildir. Nitekim teorik tartışmalar (bir zamanlar Arrianlar, bugün ise Arminionlar[1] böyledir) insan aklını şaşırtıcı şekillerde etkilese bile, en nihayetinde bir halk hare-

1 Arriani, MS 250-336 yılları arasında İskenderiye'de yaşamış teolog Arrius'un, Arminiani ise 1560-1609 yılları arasında Leyden'de yaşamış teolog Arminius'un fikirlerine inanmış olanlar demektir. Özellikle de İsa'nın Tanrı'yla aynı tözden olduğunu reddedip onu yaratılmışların en ulusu kabul eden Arrius'un öğretileri MS 4. yüzyılda önemli sayıda taraftar toplamış, Hristiyan kiliseleri tarafından sapkınlık olarak nitelenmişti (Dürüşken 12).

ketinden kaynaklanmıyorsa, devlet nizamını pek sarsmaz. Yeni mezheplerin temelini atan üç yol vardır: mucizeler, belagat ve kılıç. Aslında şehitliği de mucizeler arasında sayıyorum, zira şehitler insan doğasını aşmış görünürler. Aynısı yaşamın hayranlık uyandıran yüce kutsallığı için de geçerlidir. Kuşkusuz, mezheplerin ve bölünmelerin ortaya çıkmasını engellemede suistimalleri gidermekten, küçük farklılıkları ortadan kaldırmaktan, ilkece ılımlı davranmaktan ve kanlı işkencelerden uzak durmaktan, yine ayrılıkçı hareketlerin sözcülerini, şiddet ve katılıkla daha da saldırganlaştırmaktansa, lütuf ve değer vererek yumuşatmaktan ve ılımlı hale getirmekten daha iyi bir yol yoktur.

Savaşla ilgili meselelerdeki değişim ve dönüşümler de az değildir, ancak bunlar özellikle de üç noktada değerlendirilebilir: savaş meydanında, silah türünde ve askerî disiplinde. Eski çağlarda çoğunlukla doğudan batıya savaş açıldığı görülüyordu, zira (istilacı) Persler, Asurlular, Araplar ve İskitler hep doğuluydu. Gallialıların batılı olduğu da bir gerçek, ancak onların iki saldırısını okuduk, biri Gallia-Yunanistan'ındaydı, diğeri Romalılara karşıydı. Bununla birlikte doğu ve batı gökyüzü kısımlarına göre birbirinden ayrılamaz, bu yüzden savaşın doğudan ya da batıdan başlaması kesin bir gözlemin sonucu değildir. Ancak kuzey ve güney, doğal olarak sabittir: Aşağıdaki güneylilerin kuzeylilere saldırdığı tarihte nadiren görülür, oysa tersi geçerlidir. Buradan anlaşılıyor ki, dünyanın kuzey kesimi doğası gereği daha savaşçıdır, bu karakter belki bu yarımküredeki yıldızlara, belki (bugüne kadar bilindiği kadarıyla) güney kesimler neredeyse tamamen denizken, kuzey kesimlerdeki kara parçalarının geniş yer tutmasına, belki de (en makul olanı) kuzeyin soğuk iklimine atfedilebilir, zira bu iklim herhangi bir neden olmadan da, vücutları sertleştirir ve ruhları alevlendirir, örneğin en güneyde yer alan Araucia halkında görülen de budur, fiziksel güç bakımından Peruvialılara ziyadesiyle üstün gelmişlerdir.

Büyük bir imparatorluğun çözülmesinden ve gücünü yitirmesinden sonra kesinlikle bir savaş bekleyin. Gerçekten de, büyük imparatorluklar güçlü olduklarında, eyaletlerindeki yerli halkın gücünü zayıflatır, ortadan kaldırır ve yurdunda kendi tuzaklarına güven duyar. İmparatorluklar güçten düştüğünde ise, her şey çöker, hatta başka uluslara yem olur. Roma İmparatorluğu'nun ve hatta Büyük Karl'ın ardından Batı İmparatorluğu'nun çöküşünde olan da budur, kuşlar tüylerini nasıl yenilerse öyle, eğer güçten düşerse, İspanya İmparatorluğu için de aynı durum geçerli olabilir. Öte yandan büyük güçbirlikleri ve krallar arasındaki birleşmeler de benzer şekilde savaş çağırır. Nitekim Romalıların, Türklerin, İspanyolların ve diğerlerinin imparatorluklarında da görüldüğü gibi, bir devlet çok büyük bir güce erişti mi, çok geçmeden, sele neden olan, taşmış bir nehre benzer. Düşünün: Dünya barbar uluslarla değil de aksine (günümüzde Tatarlar dışında neredeyse her ulusta görüldüğü gibi) ailesine bakmanın ve geçimini sağlamanın bir yolunu bulmadan bir eş edinmeyen ve çocuk sahibi olmayan, daha medeni insanlarla dolduğunda, kitlelerin taşkınlığı ve göçü gibi bir tehlike söz konusu olmaz. Ancak gelecekteki talihini ve geçimini hiç düşünmeyip kendi çocuklarını besleyen büyük halk yığınları olduğunda, ülkenin kalabalık nüfusun bir kısmını o ya da bu çağda sırtından atıp yeni topraklar araması ve bu yüzden başka ulusları işgal etmesi kaçınılmazdır, eski kuzey halkları bunu kurayla yapardı, yurtta kalacak kesim ile başka bir yere göç edecek kesim kura ile belirlenirdi. Her şeyden önce savaşçı bir kavim yumuşayıp lükse düşkün hale gelerek bozulursa, savaş çıkması kaçınılmaz hale gelebilir, nitekim böyle devletler bozulduğunda çoğun zenginliğini artırır, sonunda yem haline gelir ve yiğitliğini yitirmesi, başka ulusları, onları işgal etmeye iter.

Silah ve mızrak türüne gelirsek, bunların dönüşümleri güç gözlemlenir, yine de belli dönemler ve değişimler var-

dır tarihinde. Şurası kesin ki, bakır toplar Büyük İskender'in zamanında, Hindistan'daki Oxydracae kentinde biliniyor ve Makedonlar tarafından gök gürültüsü, şimşek ve büyülü işler olarak değerlendiriliyor ve öyle adlandırılıyordu. Aynı şekilde, kuşku yoktur ki, Çinliler iki bin yıl önce toz yığını ve ateşten top kullanmayı biliyordu. Mızrakların koşulları ve iyiye doğru dönüşümü şöyledir: İlkin, daha uzun menzilliler. Bu nitelik düşman yönünden gelen tehlikenin önünü alır, kesin ki toplara ve büyük misket tüfeklerine göre daha tercih edilesidir. İkinci olarak, vuruş gücü daha yüksek ve daha sağlamdır, bu türde ateşten toplara, tüm koçbaşlarına ve eski makinelere üstündür. Üçüncü olaraksa kullanımı daha uygun ve daha kolaydır, daha büyük olan ateşten toplara karşılık gelir, her havaya uygundur, taşıması kolaydır, hareketlidir ve bunlara benzer nitelikleri vardır.

Askerliğe bakın: Eski dönemlerde bilhassa sayıya önem veriyorlardı, savaş sırasında askerlerin cesaretine ve yeteneklerine güveniyorlardı. Pek çok kere bir çarpışma günü ve yeri belirliyor, denk bir savaşta sınanıyorlardı, son kertede ise bir savaş düzeni oluşturup yönetme konusunda neredeyse cahildiler. Daha sonra sayıca uygunluğu kalabalığa tercih ediyorlar, yer fırsatlarından, kurnaz şaşırtmacalardan ve benzer unsurlardan yararlanıyorlardı; sonunda savaş düzeni oluşturup yönetme konusunda daha uzman hale geldiler.

Bir devletin gençliğinde ordusu, orta yaşında eğitimi ve daha sonra bir gecikmeyle, çöküş çağında iki unsuru gelişir: teknik yetenekleri ve ticareti. Eğitimin de bebeklik dönemi vardır, daha hafif ve çocuksu olduğu bir dönem. Bunu gençlik izler, taşkınlık yaptığı ve bir tür diriliği tattığı dönem. Ardından olgunluk çağı gelir, daha sağlam ve daha kesin olduğu dönem. En sonunda ise kuruduğu ve tükendiği yaşlılığı bastırır, bununla birlikte gevezeliğiyle kalır. Kuşkusuz buradan çıkan sonuç şudur: Baş dönmesinden mustarip olmamak için, bu değişim tekerleğine uzun süre göz gezdirmeme-

liyiz. Filolojiye gelirsek, o bu kanıtlamada, çoğun görüldüğü gibi, kısa anlatımlar ve değersiz gözlemler yığınından başka bir şey değildir, dolayısıyla da bu yazıda yeri yoktur.

Kaynakça

Bacon, Francis. *The Works of Francis Bacon*, Cilt. XI, Çev. William Rawley, Brown and Taggard Press, Boston 1860.

—— *The Moral and Historical Works of Lord Bacon*, Joseph Devey Publishing, Londra 1860.

—— *Essays*, Ed. & Çev. S. H. Reynolds, Oxford University Press, 1890.

—— *The Essays*, Ed. John Pitcher, Penguin Classics, 1985.

—— Essays, Macmillan and Co. Press, Londra 1892.

—— *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2006.

—— T*he History of the Reign of King Henry the Seventh*, Ed. Jerry Weinberger, Cornell University Press, 1996.

—— *The Two Books of Francis Bacon: Of The Proficience And Advancement Of Learning, Divine and Human*, Ed. Thomas Markby, Parker, Son, And Bourn West Strand Press, Londra 1863.

"The Quarterly Review, vol. LXIV, June - October", J. Murray, Londra 1839.

Birley, A. *Septimius Severus: The African Emperor*, Routledge, Londra ve New York 1999.

Bojesen, E. F. *A Manual of Grecian and Roman Antiquities*, T. Kerchever Arnold M.A.D. Appleton & Co. Press, New York 1861.

Bormann, E. *Francis Bacon's Cryptic Rhymes and the Truth They Reveal*, Kessinger Publishing, 2004.

Buck, C. *A Theological Dictionary*, Thomas, Cowperthwait & Co. Press, 1838.

Canina, L.-Whiteside, J. *The Vicissitudes of The Eternal City: Or Ancient Rome*, R. Bentley Press, 1849.

Cawte, E. C. "The Morris Dance in Hereford, Shropshire and Worcestershire", *Journal of the English Folk Dance and Song Society*, 9 (4), 1963, s.197-212.

Cerasano, S. P. (Ed.). *A Routledge Literary Sourcebook on William Shakespeare's the Merchant of Venice*, Routledge, 2004.

Clark, R. B. *The Law Most Beautiful and Best: Medical Argument and Magical Rhetoric In Plato's Laws*, Lexington Books, 2003.

Devey, J. *The Moral and Historical Works of Lord Bacon*, Joseph Devey Pub., Londra 1860.

Dürüşken, Ç. "Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi" Tanıtım Yazısı'ndan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Erasmus. *Proverbs, Chiefly Taken From the Adagia of Erasmus*, Ed. Robert Bland, T. Egerton Press, 1814.

Erhat, A. (S. Eyuboğlu ile birlikte). *Hesiodosos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977.

Erhat, A. *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 13. Basım, İstanbul 2004.

Fairholt, F. W. *Tobacco: Its History and Associations; Including an Account of the Plant and Its Manufacture; with Its Modes of Use in All Ages and Countries*, Chapman and Hall Press, 1859.

Fanthorpe Lionel R.-Patricia, *The World's Most Mysterious Murders*, Dundurn Press Ltd., 2003.

Finlay, G. *The History of Greece Under Ottoman and Venetian Domination*, W. Blackwood and Sons Press, Edinburg ve Londra 1856.

Fraser, A. *The Gunpowder Plot: Terror and Faith in 1605*, Phoenix Publishers, 2002.

Futrell, A. *The Roman Games: A Sourcebook*, Blackwell Publishing, 2006.

Graves, R. *Yunan Mitleri*, Çev. U. Akpur, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004.

Groothuis, D. R. *Truth Decay: Defending Christianity Against the Challenges of Postmodernism*, InterVarsity Press, 2000.

Hawking, S. W. *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*, Bantam 1988.

Holmes, N. *The Authorship of Shakespeare*, Cilt. 2, Adamant Media Corporation Press, Cambridge, Boston ve New York 1887.

Holt, M. P. *The French Wars of Religion 1562-1626*, Cambridge University Press, 1995.

Jardine, L. *Francis Bacon: Discovery and the Art of Discourse*, Cambridge University Press, 1974.

Jeffrey, D. L. *A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1992.

Keller, J. E.-Keating, L. C. *Aesop's Fables: with a Life of Aesop*, University Press of Kentucky, 1993.

Kentish, J. *Notes and Comments On Passages of Scripture*, J. Chapman, Londra 1846.

Kittel, G.-Friedrich, G.-Bromiley, G. W. *Theological Dictionary of the New Testament*, Wm. B. Eerdmans Press, 1985.

Kranz, W. *Antik Felsefe, Metinler ve Açıklamalar*, Çev. S. Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, 2. Basım, İstanbul 1994.

Kuhn, T. S. *Asal Gerilim. Bilimsel Gelenek ve Değişim Üzerine Seçme İncelemeler*, Çev. Y. Şahan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1994.

Langslow, R. *Medical Latin in the Roman Empire*, Oxford University Press, 2000.

Luciani, V. "Bacon and Guicciardini", *PMLA*, Cilt. 62, No: 1, Mar., 1947, s. 96-113.

Lynam, R. *The History of the Roman Emperors: From Augustus to the Death of Marcus Antoninus*, Cilt. 1, Simpkin, Marshall & Co. Press, Londra 1850.

Manser, M. *The Wordsworth Dictionary of Proverbs*, Wordsworth Editions, 2006.

Parley, P. *The Wonders of History*, Henry G. Bohn 1846.

Pastor, L.-Antrobus, F. I.-Kerr, R. F. *The History of the Popes, from the Close of the Middle Ages: Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Sources*, J. Hodges Press, 1928.

Perek, F. Z. *Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları*, İst. Üniv. Yay. 913, Edeb. Fak. Basımevi, İstanbul 1961.

Pound, R. *Social Control Through Law*, Transaction Publishers, 1997.

Sarpi, P. *The Historie of the Councel of Trent.*, Çev. N. Brent, 2. Baskı, B. Norton and J. Bill Press, Londra 1629.

Sekunda, N. *Greek Hoplite, 480-323 BC: 480-323 BC*, Osprey Publishing, 2000.

Scoffern, J. *Projectile Weapons of War and Explosive Compounds*, Cooke & Whitley Press, Londra 1852.

Scott, J.-Taylor, J. *The London Magazine*, No: XXXIII Eylül, Baldwin, Cradock, and Joy Press, Londra 1827.

Scullard, H. H. *From the Gracchi to Nero, A History of Rome 133 BC to AD 68*, Routledge, Londra ve New York, 1982.

Smith, A. J. "Which Psalms Were Sung in the Temple?", *Music & Letters*, Cilt. 71, No: 2, May 1990, s.167-186.

Stearns, P. N. *The Encyclopedia of World History: Ancient, Medieval, and Modern, Chronologically Arranged*, Houghton Mifflin Harcourt Press, 2001.

Temporini, H.-Haase, W. *Aufstieg und Niedergang der Romanischen Welt/ Rise and Decline of the Roman World:*

Geschichte und Kultur Roms Im Spiegel der Neueren Forschung, Walter de Gruyter Press, 1991.

Thompson, C. R. *The Collequies of Erasmus*, Chicago 1965.

Thomson, M. A. *Sir Walter Raleigh and the Period in which He Lived*, Miller, Orton & Muller Press, New York 1856.

Eski Ahit ile *Yeni Ahit*'ten yapılan doğrudan alıntılarda http://bible.cc/ adresine başvurulmuştur.

Kişiler Sözlüğü

Aesopus (MÖ 6.yy): Kahramanları hayvanlardan oluşan mesaj kaygılı hikâyeleriyle meşhur Yunan yazar.

Agamemnon: Troia Savaşı'nda Akhaların başında bulunan komutan, Mycenae kralı. Mitosa göre Agamemnon, kızı Iphigeneia'yı tanrıça Artemis'e kurban etmek zorunda kalmıştır. Iphigeneia kurban edilmek üzereyken Artemis, yerine bir dişi geyik koyarak kızı kaçırmış, onu Tauris'teki tapınağına rahibe yapmıştır.

Agesilaus: MÖ 398-361 yılları arasında Sparta kralı. bkz. Plutarchus, Agesilaus.

Agesilaus, II (MÖ 444-360): Atina ve Thebae kuvvetleriyle başarıyla savaşmış Sparta kralı. Topal olmasına rağmen, başarılı bir komutan ve devlet adamı sayılır.

Albrecht Dürer (1471-1528): Nürnberg doğumlu ressam. Rönesans döneminin en önemli ressamlarından biridir. İtalya, Almanya, Hollanda gibi farklı ülkelerde bulunmuş ve eser vermiştir.

Alfonso, V: (1396-1458): Aragonlu Alfonso olarak da bilinen Aragon kralı (1416-58), daha sonra Napoli kralı (1442-58). İtalya ve Orta Akdeniz'e yaptığı seferlerle döneminin en bilindik isimlerinden birisi olmuştur.

Alphonsus Castilianus (1221-1284): Kastilya kralı. Yasalar üzerine Siete Partides (Septem Partitiones) adlı yapıtıyla tanınır.

Antiochus, III (MÖ 241-187): MÖ 223-187 yılları arasında Suriye kralı.

Apelles (MÖ 4.yy): Erken Helenistik dönemde yaşamış Yunan ressam. Geriye yaptığı resimlerde kalmamış olsa da döneminin en iyi ressamı sayılır.

Appius Claudius Crassus: Onlar Kurulu üyesi olup, Virginia adlı bir kıza olan düşkünlüğünden ötürü görevini kaybetmiştir.

Argos: Bir efsaneye göre Argos yüz gözlü bir devdir, başka bir efsaneye göreyse yüz değil de, ikisi kafasının önünde, ikisi arkasında olmak üzere sadece dört gözü vardır (ERHAT 54).

Arminiani: 1560-1609 yılları arasında Leyden'de yaşamış teolog Arminius'un peşinden gidenler.

Arriani: MS 250-336 yılları arasında İskenderiye'de yaşamış teolog Arrius'un peşinden gidenler.

Atinalı Alcibiades (MÖ 450-404): Socrates'in öğrencilerinden olan genç komutan ve devlet adamı.

Atinalı Timon: İnsansevmezliğiyle tanınmış efsanevi kişilik. Plutarchus'a göre, Peloponnesos Savaşı zamanında yaşamış olup, Aristophanes ve Platon'da insanlara olan nefreti hep alay konusu olmuştur.

Augier Ghislain de Busbequius (1552-1592): Avusturya İmparatoru Ferdinand tarafından II. Selim'e elçi olarak gönderilen diplomat. Latince yazılmış mektupları görevi süresince yaptığı doğu gezilerine dair ilginç bilgiler içermektedir. (Busbequius, *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011).

Augustus Caesar: (MÖ 63-MS 14) Roma'nın ilk imparatoru. Iulius Caesar'ın yeğeni ve evlatlığıdır.

Aulus Cornelius Celsus (MÖ 25–MS 50): Celsus hitabet, hukuk, felsefe, savaş bilimi, tarım ve tıp ile ilgili bilgileri içeren bir ansiklopedi yazmıştır; bu eserden günümüze ancak hekimlikle ilgili bilgileri içeren sekiz kitap kalmıştır.

Aulus Gellius (125–180): Latin Edebiyatı'nın Gümüş Çağı yani İmparatorluk Çağı'nda yaşamış yazar. Günümüze sadece Noctes Atticae adlı eserinin yalnızca sekizinci kitabı gelebilmiştir.

Aziz Anselmus (1033–1109): II. William ile I. Henry zamanlarında Canterbury başpiskoposu. Son yıllarını manastır hayatında reform yapmaya ve onu geliştirmeye adamış olan Anselmus, adları verilen iki kralla da kilisenin hakları konusunda anlaşamamıştır.

Balthazar, Gerard (1557-1584): İngiltere Kralı William of Orange'a suikast girişiminde başarılı olmuş, ardından yakalanarak idam edilmiştir. Bernard, Aziz (1090-1153) Citeaux keşişi, Clervaux Başkeşişi, papaların ve kralların danışmanı, Haçlı Seferleri vaizidir. Ardında üç yüzden fazla vaaz bırakmıştır.

Bion: MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış tanrıtanımaz filozof.

Briareus: Uranos ile Gaia'nın yüzer kollu ve ellişer başlı dev oğullarından biri, Kottos ile Gyes'in kardeşi.

Charles, I, Burgonya Dükü (1433-1477): Burgonya'nın Valois Hanedanının son dükü.

Cosimo di Giovanni de' Medici [Cosmus] (1389-1464): "Yaşlı Cosimo" ve "Cosimo Pater Patriae" olarak da anılır. İtalyan Rönesans'ının önemli ailelerinden Medici'nin, politikaya giren ilk üyesidir.

Cretensli Epimenides: Platon'a göre, MÖ 500 yıllarında yaşamış Giritli ozan. Gençliğinde bir mağaraya çekilerek tam elli yıl uyumuş olduğu söylenir (AKŞİT 118).

Croesus: MÖ 7. yüzyılda yaşamış, zenginliğiyle ünlü Lidya kralı.

Democritus: MÖ 460-370 yılları arasında yaşamış atomcu filozof.

Demosthenes (MÖ 282-322): Atinalıları Makedonya Kralı Philippus'tan gelecek tehlikelere karşı ayaklandırmış ünlü söylevci.

Diagoras: MÖ 450 dolaylarında yaşamış, tanrıtanımazlığıyla ünlü Atinalı filozof. Tanrılara karşı aşağılayıcı ve alay edici konuşmalarından ötürü Areiopagus tarafından yurdundan sürülmüş, Corinthus sürgününde ölmüştür.

Edgar, Barışçıl (943-975): 959-975 yılları arası İngiltere kralı.

Edward, II (1284-1327): 1307-27 yılları arasında İngiltere kralı. Oğlu I. Edward tarafından tahttan indirilmiştir.

Edward, IV (1442-1483): York hanedanından ilk İngiltere kralıdır, önce 1461 yılları arasında, ardından 1471-1483 yılları arasında yönetimde olmuştur.

Elizabeth, I (1533-1603): 1558-1603 yılları arası İngiltere kraliçesi. Elizabeth dönemi İngiltere tarihinde "Altın Çağ" olarak da bilinir.

Epaminondas (MÖ 418-362): Thebaeli ünlü bir komutan.

Epimetheus: Titanlardan Iapetos ile Klymene'nin dört oğlundan biridir; ileriyi gören, cin fikirli, akıllı kardeşi Prometheus'un aksine yarım (geç) akıllıdır. Akılsızlığının başlıca sonucu, Prometheus'un uyarılarını unutarak tanrıların insanları aldatmak için yarattıkları kadını, yani Pandora'yı yanına alıp yasak olan kutuyu açmasıdır (A. Erhat [S. Eyuboğlu ile birlikte], *Hesiodosos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, 184; 211).

Ferdinand, I (1423-94): V. Alfonso'nun gayrimeşru oğluydu; Don Ferrante adıyla da anılmıştır. 1458-94 yılları arasında Napoli kralıydı.

Fernandez Gonsalvo (1453-1515): Emevileri Granada'dan, Fransızları da Napoli'den çıkarmayı başarmış İspanyol komutanı (C. R. N. Routh, 193, 1966; W. H. Prescott, 30, 1854).

Flavius Claudius Iulianus (331-363): Roma'nın son pagan imparatoru.

Flavius Iulius Constans (320-350): Constantinus'un üçüncü ve en küçük oğlu. Sadece 13 yıl iktidarda kalabilmiş, Magnentius taraftarlarınca Gallia'da öldürülmüştür.

Flavius Iulius Constantius (317-361): Constantinus'un ikinci oğlu. Evvela babasının yetkisi altında, daha sonra kardeşiyle birlikte olmak üzere iki defa imparatorluk yapmıştır.

Flavius Valerius Aurelius Constantinus (274-337): Romalı Katoliklerce I. Constantinus veya Büyük Constantinus, Doğu Ortodokslarca Aziz Constantinus olarak anılan, ilk Hristiyan Roma imparatoru.

Francesco Guicciardini (1483-1540): İtalyan Rönesansının mühim politik yazarlarından, tarihçilerinden biridir. Tarihi sadece bir felsefeci olarak değil, aynı zamanda bir politikacı olarak da gözlemler; Bacon'ın Machiavelli'den sonra en çok okuduğu yazarlardan biridir.

François, I (1494-1547): 1515-1547 yılları arasında Fransa kralı. Fransa onun döneminde büyük kültürel gelişmelere sahne olmuştur.

François Ravillacus (1578-1610): Fransa Kralı IV. Henry'nin katili.

Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (245-316): 21 yıllık başarılı yönetiminden sonra görevden ayrılmış olan Roma imparatoru (DEVEY 53).

Gaius Cilnius Maecenas (MÖ 70-MS 8) Augustus dönemi politikacılarından olup edebiyatçıların Augustus'un reformları çerçevesinde destekleyicisidir.

Gaius Iulius Caesar (MÖ 100-44): Romalı politikacı ve komutandır. *Senatus*'ta cumhuriyetçiler tarafından öldürülmesi Roma Cumhuriyeti'nin Roma İmparatorluğu'na dönüşmesini başlatan olaydır.

Gaius Fulvius Plautianus (?-MS 205): Kaynaklara göre, 197'den sonra Severus, İmparatorluk yönetim kade-

melerinin kontrolünü eline geçiren *praetoria* muhafızı Plautianus'un etkisi altında kalmış, dostluklarının neticesi olarak Plautianus'un kızı, Fulvia Plautilla, Severus'un oğlu Caracalla ile evlenmişti (A. R. Birley, *Septimius Severus: The African Emperor,* Routledge, Londra 1999, s. 221).

Gaius Ophonius Tigellinus (10-69): Zalimliği ve dengesizliği ile tanınan Roma imparatoru Nero'nun özel muhafız alayının (Praetoria muhafızları) komutanı. İmparatorun üzerinde çok etkisi olmuştur.

Galenus (MS 131-200): İlkçağın en ünlü hekimlerindendir.

Gasca, Peruvia Yöneticisi: Peru'da 1547'de Pizarro ayaklanmasını bastırmış İspanyol din adamı. Gövdesiyle orantısız uzun bacakları olduğu söylenir (PITCHER 192).

Gaston de Foix (1489-1512): XII. Louis'nin yeğeniydi. 22 yaşında orduda önemli bir konuma ulaştı, Fransız ordusunu İtalya'da İspanyollara karşı yönetti (DEVEY 117).

George Villiers, Buckingham Dükü (1592-1628): İngiliz soylu, devlet adamı ve I. James'in gözdesi. Başarısız bir politikacı ve asker olmasına rağmen I. Charles'ın döneminde suikasta uğrayana kadar gözde olarak kaldı.

Gregorius, Büyük (MS 540-604): Aziz I. Gregorius olarak da anılan papa. Yazmış olduğu diyaloglardan ötürü, kendisine Gregory Dialogus da denmiştir.

Guilielmus Rufus (1056-1100): II. William adıyla da anılan İngiltere kralı.

Guy Fawkes (1570-1606): 1605 yılında, başarısız olan Barut Komplosu'nu (Gunpowder Plot) planlayan İngiliz Katolik grubu üyesi.

Henri, IV (1553-1610): 1589-1610 yılları arasında Fransa kralı. Ülkesinin iç işlerini düzenlemeye girişmiş, özellikle de ekonomik yasaları yeniden düzenlemişti.

Henry, I (1069-1135): 1100-35 yılları arasında İngiltere kralı.

Henry, II (1133-89): 1154-89 yılları arasında İngiltere kralı.

Henry, V (1457-1509): Güller Savaşı'nın bitirerek İngiltere kralı olmuştur. Meşhur Tudor hanedanının ilk hükümdarıdır. Yönetimi esnasında çıkardığı yasalarla ün kazanmış, Bacon biyografisi yayımlamıştır.

Henry, VIII (1491-1547): Tudor hanedanının ikinci kralı olarak İngiltere tahtına gelmiştir. Komşularıyla iyi geçinen, bilgi ve sanat alanlarında yenilik taraftarı bir kraldı. İngiltere'yi Katolik Roma'dan ayırmıştır.

Heraclitus: MÖ540-480 yılları arasında yaşamış büyük Yunan filozofu.

Isabella, I (1451-1504): II. Ferdinand Arragon'un karısı, Castile kraliçesi, Columbus Baronesi.

Iustinianus, I (MS 483-565): Doğu Roma İmparatoru, ünlü Iustinianus Yasaları'nın koyucusu.

John Morton (1420-1500): VII. Henry tarafından Canterbury başpiskoposu ilan edilmiş, onun en sadık adamlarından biri olmuştur (WORKS, VI 41.).

Juan de Jauregui (1562-1582): Prens Willem van Oranje'ye suikast girişiminde bulunmuş, başarılı olamamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566): Onuncu Osmanlı padişahı ve İslam halifesidir. Osmanlı Devleti onun zamanında en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Karl, V / Carolus Quintus (1500-1558): İspanya kralı. 1556 yılında yönetimden çekilmiş, 1558'de ölmüştür.

Kyros, II (MÖ 576-529): Büyük Kiros olarak da bilinen, I. Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olan kral. Ahamenis hanedanının da kurucusudur.

Leucippus: MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, atomcu düşüncenin kurucusudur. Ayrıca bu düşünceyi daha da geliştiren Democritus'un hocasıdır.

Livia Drusilla Augusta (MÖ 58-MS 29): Agustus Caesar'ın sadakatiyle ünlü karısı, Tiberius ile Drusus'un da annesi, daha sonradan tanrıçalaştırılmıştır.

Lorenzius Medici (1449-92): İtalyan Rönesansı boyunca yönetimde bulunmuş yasakoyucu, devlet adamı. Lorenzo il Magnifico, yani Muhteşem Lorenzo adıyla da anılmıştır.

Louis, XI(1423-1483): 1461-83 yılları arası Fransa kralı.

Lucius Aelius Seianus (MÖ 20-MS 31): Seianus, imparator Tiberius'un dostu, Pretoria askerlerinin de komutanıydı. Daha sonra Tiberius'un kendisinden devleti yıkmak istediğine dair şüphelenmesi üzerine ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Lucius Aurelius Commodus Antoninus (161-192): MS 180-192 yılları arasında Roma imparatorudur. Onun bir *princeps* değil de gladyatör olmak için doğduğunu söyleyenler vardır.

Lucius Cornelius Sulla Felix (MÖ 138-78): Roma tarihinde meşhur general, konsül ve diktatör. Sırasıyla Marius, Pompeius ve J. Caesar ile karşı karşıya gelmişti. bkz. Plutarchus, Lysandros-Sulla.

Lucius Domitius Aurelianus (MS 214-275): 270-275 arasında Roma İmparatorluğu'nun gücünü tekrar toparlamasını sağlayan asker imparator.

Lucius Septimus Severus (MS 146-211): MS 193-211 yılları arasında yönetimde olan Roma imparatoru.

Ludovicus Sforza (1452-1508): Esmerliğinden ötürü Ludovico il Moro yani Faslı/Kuzey Afrikalı olarak da anılmış Milano dükü.

Lykurgos: MÖ 9. yüzyılda yaşadığı düşünülen, eşitlikçi tavrıyla tanınmış Spartalı yasakoyucu. bkz. Plutarkhos, Lykurgos.

Marcus Annaeus Lucanus (MS 39-65): Seneca'nın yeğeni, Yaşlı Seneca'nın torunu. Nero döneminin parlak şairle-

rinden, ancak imparatorla ters düştüğü için intihara zorlandı. Elimizde bulunan tek eseri, Caesar ile Pompeius arasındaki savaşı anlatan Pharsalia'dır.

Marcus Antonius (MÖ 143-87): Iulius Caesar'ın katlinden sonra Triumviri'de yer almış ancak daha sonra Octavianus (Augustus) ile giriştiği savaşta mağlup olmuştur. Bu mağlubiyette özellikle de Cleopatra'yla olan ilişkisinden ötürü Roma senatosu ve halkının desteğini yitirmesinin büyük bir etkisi vardır.

Marcus Atilius Regulus (MÖ?-MÖ 250): Kahramanlığı, yurtseverliğiyle ünlü Romalı komutan.

Marcus Aurelius Antoninus Augustus (121-180): 161-180 yılları arasında Roma imparatoru.

Marcus Aurelius Probus (MS 232-282): 276-282 yılları arasında Roma imparatoru.

Marcus Salvius Otho (MS 32-69): Satın aldığı *praetor*lar tarafından imparator seçilen Lusitania valisi. 37 yaşında Roma'nın yedinci imparatoru olan Otho üç ay iktidarda kalabilmiştir.

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43): Devlet adamı, hatip, avukat ve filozof kimliğiyle Roma tarihinin en mühim isimlerinden biridir.

Marcus Ulpius Nerva Trajanus (53-117): Roma'nın ilk yabancı imparatorudur.

Marcus Vipsanius Agrippa (MÖ 63-MÖ 12): Octavianus'un en önemli komutanlarından biridir, özellikle de Antonius ve Mısır kuvvetlerine karşı Actium Deniz Muharebesi'nde (MÖ 31) kazandığı zaferle, Octavianus'un tek adam rejiminin önünü açmıştır. Octavianus, onu kızı Iulia'yla evlendirdi.

Mucianus: Roma'nın Suriye'deki ordularının komutanıydı. Vespasianus'a, MS 69'daki Vitellius'a başkaldırısı esnasında ordularıyla destek vermişti.

Naevius Sertorius Macro (?-MS 38): Tiberius'un Praetoria muhafızlarındandı.

Narses (472-568): Romalılaştırılmış bir Ermeni olan Narses Bizans İmparatoru Justinianus'un sarayında yaşamının büyük bir bölümünü hadım olarak geçirmiş ve kendini beğendirerek orduların başına gelmiştir.

Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus (37-68): Roma'nın beşinci imparatoru.

Niccolò di Bernardo dei Machiavelli (1469-1527): Modern anlamda tarih ve politika biliminin kurucularından Floransalı düşünür, devlet adamı, askerî stratejist.

Numa Pompilius (MÖ 715-673): Efsaneye göre Romulus'un ardından Roma'nın ikinci kralı. Numa kendisinden kral olmasını bekleyenlere bir süre direnmiş, ancak sonunda ısrarlara dayanamayarak krallığı kabul etmiştir (Plutarchus, Numa 5-7).

Orcus: Pluton ve Hades'in diğer adı. Mitolojiye göre, yer altı dünyasının kralı olan Pluton'un, giyeni görünmez kılan, tılsımlı bir miğferi vardır (AKŞİT 98).

Osman: Osmanlı Devleti'nin kurucusu.1299'da Anadolu Selçuklu Devleti'nin "büyük uçbeyi" oldu. Bu tarih, aynı zamanda birçok tarihçi tarafından Osmanlı'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

Philippe, IV (1268-1314): Görünüşünden ötürü kendisine "la bel" yani "güzel" sıfatı takılmış Fransa kralı.

Philippe de Commines (1447-1511): Fransız diplomat ve tarihçi. Burgonya Dükü VIII. Charles ile Fransa Kralı XI. Louis'in hizmetinde bulunmuştur. Bu dönemlerle ilgili anıları, yaşadığı çağı birçok açıdan aydınlatan belgeler mahiyetindedir (AKŞİT 119).

Plinius, Genç: Tam adı Gaius Plinius Caecilius Secundus olan, MS 62-115 yılları arasında yaşamış *senator*, edebiyatçı.

Pontius Pilatus: MS 26-36 yılları arasında Roma'nın Iudea eyaletini yönetmiş vali.

Prodicus: Protagoras'ın çağdaşı büyük sofist. O da Protagoras gibi sözün doğruluğu üzerinde durmuş, dil ve kelime-

ler üzerinde çalışmıştır (F. Z. Perek, *Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları*, İst. Üniv. Yay. 913, Edeb. Fak. Basımevi, İstanbul 1961, s. 8).

Publius Aelius Traianus Hadrianus (MS 76-138): Roma'nın on dördüncü imparatoru.

Publius Cornelius Tacitus (MS 56-117): Latin edebiyatının Gümüş Çağı'nda yaşamış tarihçi.

Publius Decius Mus: Samnite Savaşı'nda askerlerini cesaretlendirmek uğruna düşmanın içine atılarak ölmüş Romalı konsül (MÖ 341). Aynı isimdeki oğlu da MÖ 295'te Galyalılara karşı yapılan savaşta ölmüştü.

Publius Helvius Pertinax (126-193): İmparatorluğa getirildikten kısa bir süre sonra (192-193) katı otoritesinden ve maaşların ödenmesi konusunda eli sıkı olmasından ötürü orduyu karşısına aldı. Askerler tarafından öldürüldükten sonra tanrı katına yükseltildi.

Pythagoras (MÖ 580/570-500): Özellikle de sayı mistisizmini temel alan öğretileriyle felsefe tarihinde yer edinmiş büyük Yunan filozofu.

Quintus Hortensius (MÖ 114-50): Cicero'nun çağdaşı Romalı hatip.

Richard Foxe (1448-1528): Winchester Başpiskoposu olmak üzere birçok dinî görev üstlendi. VII. Henry'nin en sadık adamlarındandı, bir dönem mühürdarlığını yaptı.

Romulus: Roma kentini kuran efsanevi kişilik.

Roxolana (1502-1558): Hürrem Sultan adıyla da bilinen, Kanuni Sultan Süleyman'ın karısı. Zamanının güçlü, bir o kadar da etkili figürüdür.

Samosatalı Lucianus (125-180): Samosatalı bir sofist, retorikçi ve hiciv yazarı. Sivri dilli ve alaycı yazılar kaleme aldı.

Scipio Africanus (MÖ 236-183): İkinci Kartaca Savaşı'nı sona erdirip, Roma için Hannibal tehlikesini ortadan

kaldıran büyük bir komutan ve devlet adamıyken, MÖ 187 yılında Suriye kralı olan Antiochus'tan rüşvet almakla suçlanmış, bunun üzerine Roma'dan uzakta ölmüştür.

Selim, II (1524-74): Yönetimi, ziyadesiyle başarılı sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'ya bırakarak devlet işleriyle önceki padişahlar gibi ilgilenmemiş ilk padişahtır.

Septimius Bassanius Caracalla (186-217): MS 198-209 yılları arasında Roma imparatoru. Sirkleri, dövüşleri çok sevdiği için kendisi de gösterilere katılır, araba sürmeyi severmiş (AKŞİT 90).

Septimius Severus (MS 146-211): MS 193-211 yılları arasında Roma imparatoru.

Servius Sulpicius Galba (MÖ 3-MS 69): Roma'nın altıncı imparatoru.

Sextus Afranius Burrhus (1-62): Nero'nun özel muhafız alayının komutanıydı.

Sicilyalı Empedocles (MÖ 495-435): Empedocles sadece bir hatip değil, aynı zamanda fizikçi, şair ve filozoftur. Etna Yanardağı'nın kraterine atlayarak intihar ettiği şeklinde destansı bir öykü anlatılır. Aristoteles, Csanthus'un Empedocles'le ilgili yazısında da söylediği gibi, kendisine teklif edilen krallığı reddeden Empedocles'in özgür ve her türlü hâkimiyetten uzak, yalnız bir kişi olduğunu söyler (W. Kranz, *Antik Felsefe, Metinler ve Açıklamalar*, Çev. S. Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, 2. Basım, İstanbul 1994, s. 99).

Solon (MÖ 638-558): Atinalı devlet adamı, yasakoyucu.

Süleyman: *Eski Ahit*'te Eski İsrail Krallığı'nın üçüncü kralıdır. Kutsal Kitap'taki Özdeyişler bölümü onun öğütlerinden oluşur.

Şah İsmail: 1502'de İran'ın tamamını kontrol altına alarak Safevî devletini kurmuştur.

Themistocles: MÖ 471 yılında Atina'dan sürülmüş ünlü devlet adamı.

Theodoricus (MS 455-526): Ostrogot kralı.

Thomas Beckett, Aziz (1118-1170): İngiltere Şansölyesi ve Canterbury Başpiskoposu. Kral II. Henry'nin kiliseyi kendine bağlama kararına şiddetle karşı çıkmıştır. Sürgün dönüşü Canterbury'de kral taraftarları tarafından katedralde katledildi.

Tiberius Caesar Augustus (MÖ 42-MS 37): Roma'nın ikinci imparatoru.

Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus (MÖ 1-MS 54): Roma'nın dördüncü imparatoru.

Tigranes, Ermeni (MÖ 140-55): Kendisini "Kralların Kralı" ilan eden Ermeni kral. Romalı konsül Lucullus karşısında uğradığı hezimetten sonra Pontus Kralı Mithridates'e sığınmıştır.

Timoleon (MÖ 400-337): Corinthus'ta doğmuş ünlü Yunan komutan. bkz. Plutarchus, Timoleon 36.

Timotheos (?-MÖ 354): Atinalı ünlü komutan.

Timur (1336-1405): Timur İmparatorluğu'nu kurarak ona kendi adını veren fatih.

Titus Flavius Domitianus (51-96): Babası Vespasianus ve kardeşi Titus'tan sonra imparator olmuştur. Okçulukta hünerli olduğu, hatta bir keresinde çok uzak mesafeden, oku bir kölenin iki parmağının arasından geçirdiği söylenir (bkz. J. Scoffern, Projectile Weapons of War and Explosive Compounds, Cooke & Whitley Press, Londra 1852, s. 21).

Titus Flavius Vespasianus (MS 9-79): Roma'nın dokuzuncu imparatoru.

Tyanalı Apollonius: Pythagorasçı filozof. Gizemli güçleri olduğuna inanılır; hatta öldükten sonra bulunduğu yerde bir tapınağın yükseldiği anlatılır (DEVEY 74).

Yavuz Sultan Selim (1470-1520): Babası II. Bayezid'i indirerek tahta çıkan Osmanlı şehzadesi.

Francis Bacon (1561-1626): Ünlü İngiliz filozof David Hume'un deyişiyle, Bacon dehasının azametinden ve tutumundaki incelikli, insancıl nitelikten ötürü her çağda beğeniyle karşılanmıştır. Bilginin gücünü vurguladığı Denemeler, *bilim ve felsefeyi kalıpların baskısından kurtarmak için yazdığı* Novum Organum, *ideal toplum düzenini ele aldığı* Yeni Atlantis *başlıca eserlerindendir. Bacon'ın, hayatın etik, politik, maddi ve estetik düzenine dair öğütler verdiği, hayata dair felsefi gözlemlerini paylaştığı* Denemeler: Güvenilir Öğütler ya da Meselelerin Özü *ilk kez 1638 yılında Latince yayımlandı.* Sermones Fideles sive Interiora Rerum *başlıklı bu metin, yazarın* Denemeler *başlıklı İngilizce metninin büyük ölçüde değiştirilmiş halidir. Akıcı ve parlak diliyle her devrin insanına hitap eden bu büyük eser ilk kez başka bir dilde, Türkçede Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi okurlarıyla buluşuyor.*

C. Cengiz Çevik (1983): İstanbul Üniversitesi, Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans eğitimimi tamamladı. Aynı bölümde doktora eğitimini sürdürüyor. Yeditepe Üniversitesi'nde Latince okutmanlığı da yapan Çevik, Eskiçağ ve Rönesans dönemi Latincesi, kültürü ve felsefe-bilim geleneği üzerine çeviri ve telif çalışmalarına devam etmektedir.

Melike Çakan (1991): Lisans eğitimini Yeditepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Ardından aynı bölümde "Francis Bacon'ın Denemeler*'inde Faydacılığın İzleri" başlıklı yüksek lisans tezini verdi. 16-17. yüzyıl İngiliz edebiyatı, felsefesi ve hümanizmiyle ilgili akademik çalışmalarını sürdürmektedir.*

9 786052 952429

THG 0731305 HLE

il fiyatı